

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANS ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI FİNANS VE KATILIM BANKACILIĞI BİLİM
DALI

ELMALILI M. HAMDİ YAZIR'IN *HAK DİNİ KUR'ÂN
DİLİ* ADLI TEFSİRİNDE TİCARETLE İLGİLİ
KAVRAMLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed Sertaç AKKAYA

İstanbul

Şubat-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANS ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI FİNANS VE KATILIM BANKACILIĞI BİLİM
DALI

ELMALILI M. HAMDİ YAZIR'IN *HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ* ADLI
TEFSİRİNDE TİCARETLE İLGİLİ KAVRAMLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed Sertaç AKKAYA

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Murat KAYA

İstanbul

Şubat-2024

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Ekonomisi ve Finans Anabilim Dalı Uluslararası Finans ve Katılım Bankacılığı Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Murat KAYA

Üye Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Hamdi YILDIRIM

Üye Dr. Öğr. Üyesi Ensari YÜCEL

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın *Hak Dini Kur’ân Dili* Adlı Tefsirinde Ticaretle ilgili Kavramlar” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Muhammed Sertaç AKKAYA

ÖN SÖZ

Çalışmamızın her aşamasında desteklerini esirgemeyen bilgi ve tecrübesini nezaketle aktaran kıymetli tez danışmanım Doç. Dr. Murat KAYA hocama, tezime olumlu katkılar sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Hamdi YILDIRIM ve Dr. Öğr. Üyesi Ensari YÜCEL hocalarıma; yine maddi, manevi, ilmi her türlü desteğini benden esirgemeyen muhterem babam ve hocam Doç. Dr. Muhammed Veysel AKKAYA'ya şükranlarımı arz ederim. Hayatımın her anında yanımda hissettiğim bütün aileme teşekkürlerimi sunarım.

Muhammed Sertaç AKKAYA

İstanbul-2024

ÖZET

ELMALILI M. HAMDİ YAZIR'IN *HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ* ADLI TEFSİRİNDE TİCARETLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Muhammed Sertaç AKKAYA

Yüksek Lisans, İslam Ekonomisi ve Finansı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat KAYA

Şubat, 2024 -137 Sayfa

Ticaret ve ekonomi insan hayatının merkezindedir ve yaşam bu alanın etrafında şekillenmektedir. Kur'ân'da bu faaliyetler esnasında kişinin nasıl bir ahlaki tutum içerisinde olması gerektiği belirtilerek, dürüst bir şekilde davranan, doğruluğu ilke edinen kimselerin büyük mükâfatlara kavuşacağı müjdelenmiş aksine, hileye başvuran ve aldatmaca peşinde olanların dünya ve ahirette ağır bir yaptırımla karşı karşıya kalacakları vurgulanmıştır. Ticaretin ve bu tür ekonomi ile ilgili işlemlerin, günü kurtarmak, kısa yoldan zengin olmak hayatı devam ettirmek gibi amaçlarla değil, adalet ve dürüstlük ilkeleri rehber edinerek elde ettiği temiz kazançla hem kendine hem de topluma faydalı bir birey olarak cenneti kazanmak için yapılması gerektiği belirtilmiştir. Kur'ân'da bahsi geçen ayetleri Elmalılı ahlaki açıdan da tefsir ederek ayetlerin manasının daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Elmalılı'nın bu ayetlere getirdiği çok yönlü bakış açısı, ticaret ve ekonomi açısından da bizler için, ayetlerin mahiyetini anlama ve iktisadi hayatımıza yön verme hususunda büyük önem arz etmektedir. Bu sebepten yola çıkarak Elmalılı'nın yorumladığı ticaret ile ilgili ayetleri inceleyip ahlak çerçevesinde ortaya koyduğu fikirleri değerlendirmeyi amaçladık. Bunun sonucunda müfessirin, kavramların daha çok uhrevi boyutunu ön plana çıkardığını örneğin ticaretin, bir amaç değil araç olarak görülmesi ve kişinin ebedi saadetine vesile olması için bu tür işlemlerde ayetlerde belirtilen esaslara riayet edilmesi gerektiğine gibi hususlara dikkat çektiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslâm İktisadı, Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, Ticaret, Ahlak, Adalet, Dürüstlük

ABSTRACT

ELMALILI M. HAMDİ YAZIR'S INTERPRETATION OF *HAK DİNİ KUR'AN DİLİ* CONCEPTS OF TRADE

Muhammed Sertaç AKKAYA

Master, Islamic Economics and Finance

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Murat KAYA

February, 2024-137 Pages

Trade and economy are at the centre of human life and life is shaped around this field. In the Qur'an, it is stated what kind of moral attitude a person should have during these activities, and it is heralded that those who behave honestly and adopt honesty as a principle will have great rewards, on the contrary, it is emphasised that those who resort to deceit and seek deception will face severe sanctions in this world and the hereafter. It has been stated that trade and such economic transactions should be carried out not for the purpose of saving the day, getting rich in a short time, and continuing life, but for the purpose of earning paradise as an individual who is beneficial both to himself and to the society with his clean earnings, guided by the principles of justice and honesty. Elmalılı has provided a better understanding of the meaning of the verses mentioned in the Qur'an by interpreting them from a moral point of view. The multi-faceted perspective that Elmalılı brought to these verses is of great importance for us in terms of trade and economy, in terms of understanding the nature of the verses and guiding our economic life. Based on this reason, we aimed to examine the verses related to trade interpreted by Elmalılı and to evaluate the ideas he put forward within the framework of morality. As a result, it was observed that Elmalılı emphasised the otherworldly dimension of the concepts, for example, that trade should be seen as a means, not an end, and that the principles specified in the verses should be observed in such transactions in order to be instrumental in the eternal bliss of the person.

Keywords: Islamic Economics, Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, Trade, Economics, Morality, Justice, Honesty

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR	x

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
1.1.Problem	1
1.2. Amaç	2
1.3.Araştırmanın Önemi ve Konuyla İlgili Literatür Analizi.....	2

İKİNCİ BÖLÜM

ELMALILI M. HAMDİ YAZIR'IN HAYATI VE ESERLERİ.....	8
2.1. Hayatı	8
2.2. Basılmış Eserleri	9
2.2.1. Ahkam-ı Evkaf ve İrşâdu'l-Ahlâf Fî Ahkâmi'l-Evkâf (1914).....	9
2.2.2. Metâlip ve Mezâhip (1926).....	10
2.2.3. Hak Dini Kur'ân Dili (1926-1938)	10
2.2.4. Osmanlı Anayasasına Dair (1909)	11
2.3. Basılmamış Eserleri ve Makaleleri	11

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ELMALILI TEFSİRİNDE TİCARET İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	12
3.1. Ticaretin Sözlük Anlamı	12
3.2. Ticaretin Terim Anlamı.....	12
3.3. Kur'ân'da Genel Olarak Ticaret.....	12
3.4. Hadislerde Ticaret	14
3.5. Elmalı'nın Ticaret Kavramlarıyla İlgili Yorumları.....	16
3.5.1. Ticaret.	16
3.5.2. Bey'	18
3.5.3. Şirâ'/İştirâ.....	20
3.5.3.1. Dünya Hayatını Ahiret Karşılığı Satanlar	20
3.5.3.2. Ahiret Hayatını Dünya Karşılığı Satanlar	22
3.5.4. Akid.....	26
3.5.5. Ecir Ücret	29
3.5.5.1. Dünyevi Ücret	29
3.5.5.2. Uhrevi Ücret.....	32
3.5.5.3. Verilecek Ecrin Özellikleri	33
3.5.5.4. Ecir Sahibi Olacakların Özellikleri	34
3.5.6. Semen.....	44
3.5.6.1. Ahireti Dünyaya Değişenler.....	45
3.5.6.2. Ahireti Dünyaya Değişmeyenler.....	46
3.5.7. Mal	47
3.5.7.1. İyi Yönde Kullanım.....	51
3.5.7.2. Kötü Yönde Kullanım	59
3.5.7.3. Malımı Kötüye Kullananların Vasıfları	62
3.5.8. Metâ'	69

3.5.8.1. Metâ'ın Özellikleri	69
3.5.8.2. Metâ'ın Anlam Olarak Kullanımları.....	71
3.5.8.3. İman Edenlerin Dünya Metâ'ından Faydalanması.....	74
3.5.8.4. Kafirlerin Dünya Metâ'ından Faydalanması.....	75
3.5.8.5. Ahireti Dünya Metâ'ına Değişenler	76
3.5.9. Keyl/Vezn/Mizan/Kıstâs	78
3.5.10. Ribâ	84
3.5.11. Deyn	90
3.5.12. Karz	92
3.5.13. Hasar/Hüsrân.....	95
3.5.13.1. Hüsrana Uğrayacakların Özellikleri.....	97
3.5.14. Kesâd.....	106
3.5.15. Rehin	107
3.5.16. Hesâb.....	108
3.5.16.1. Uhrevi Hesâb.....	108
3.5.16.2. Dünyevi Hesâb	114
SONUÇ.....	118
KAYNAKÇA	122
ÖZGEÇMİŞ.....	128

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.s	: Aleyhisselâm
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.z	: Hazreti
haz.	: Hazırlayan
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
nşr.	: Neşreden
S.	: Sayı
s.a.v	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
t.y.	: Tarih Yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
trc.	: Tercüme Eden
vd	: Ve Diğerleri
y.y.	: Yayınevi Yok

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Her insan hayatında alım ve satım olmak üzere mutlaka bir ticaret akdi içerisinde yer almaktadır. Gün içerisinde farkında olarak veya olmayarak sürekli bir ekonomik etkileşim gerçekleşmektedir. Bu ekonomik etkinlikler insan hayatının devamı için zorunlu bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin her gün ticari faaliyetlerde bulunması hatta bu uğurda savaşlar çıkması ticaretin önemini göstermektedir.¹

Birey her şeyi tek başına yapamayacağı için toplumsal yaşamda yapılan iş bölümü ile ortaya çıkan mal ve hizmetler ticaret yoluyla el değiştirmektedir. Kaçınılmaz olan bu süreçte ise kişinin ahlaki büyük önem arz etmektedir.² Bu ahlaki olguyu edinmemiş veya eksik edinmiş kişiler en ufak bir alışverişte bile insanları aldatma eğilimi içerisinde bulunabilmektedirler.

Kur'an'da bu faaliyetler esnasında kişinin nasıl bir ahlaki tutum içerisinde olması gerektiği belirtilerek, hileye başvuran ve buna meyledenlerin ağır bir yaptırımla karşı karşıya kalacakları vurgulanmaktadır.³ Buna göre ticaretin ve bu tür işlemlerin, günü kurtarmak hayati devam ettirmek amacıyla yapılmasının yanında asıl olarak ebedi azaptan kurtulmak ve cenneti kazanmak için yapılması gerekmektedir.

Bu bölümde; araştırmanın problemi, amacı, problem cümlesi, alt problemler, sınırlılıklar, tanımlar ve araştırmanın önemi bölümlerine yer verilmiştir.

1.1. Problem

¹ Cengiz Güneş, *Kur'an'ın Ticaret Dili*, (İstanbul: Arı Sanat, 2021), 9.

² Necmettin Çalışkan, "Kur'an'da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları", *Antakiyat/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1 S.1 (2018): 29.

³ Esra Pekşen, "Kur'an'da Alışveriş Ahlakı", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 26.

Kişinin uzun vadede sürekli olarak ihtiyaçlarını kendi kendine karşılaması mümkün olmaması nedeniyle toplumun bir parçası olarak yaşayan her bir birey, toplumsal yaşamın can damarı olan ekonomik faaliyetlere ihtiyaç duymaktadır.⁴ Bu faaliyetleri de meşru bir çerçeve içinde gerçekleştirmesi ve belirlenen ahlak kurallarına riayet etmesi gerekmektedir.⁵ Zira ticarete ahlaki yoksunluk geniş çaplı olumsuz etkilere neden olmaktadır. Ekonomik eşitsizlik, kaynak israfı, çevresel zararlar ve toplumsal kalkınma gibi sorunların yanında kişilerin ahiret hayatı da riske girmektedir.

İnsanların toplum içinde bir arada huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşayabilmeleri için ahlak kurallarına riayet etmeleri gerektiği gibi bu kurallar sadece akıl ile belirlenemeyeceği için vahyin ışığına da ihtiyaç duyulmaktadır.⁶ Maddi ve manevi zarara uğramamak için izlenmesi gereken yollar Kur'ân'da belirtilmiş, müfessirler tarafından da tefsir edilerek ticari ve iktisadi hayatın çerçevesi oluşturulmuş ve sorunlara çözüm aranmıştır. Ancak ticarete ve hayatın diğer alanlarında insanların kolay yoldan kazanma hırsıyla hareket etmeleri ve bencil bir tutum içinde olmaları mümkün olan her fırsatta ahlaki kuralları hiçe sayarak hile, aldatma ve bunun gibi haksız yollara başvurmalarına neden olmaktadır. Bunun temelinde ki ahlaki zafiyetin giderilmesi ve boşlukların doldurulması için ahlaki kuralları açıklayan tefsirlere duyulan ihtiyaç günden güne artmaktadır.

1.2. Amaç

Çalışmanın temel amacı Kur'ân'da geçen ticaret ile ilgili ayetleri ahlaki açıdan Elmalılı tarafından yorumlanmış halini incelemektir. Ayrıca araştırmamızda aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır:

1. Kur'ân'da ticaret ile ilgili hangi kavramlar var?
2. Elmalı'lı bu kavramları ahlaki açıdan nasıl değerlendirmiştir?

⁴ Sabri Erturhan, "İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 16 (2010): 213-214.

⁵ Güneş, *Kur'ân'da Ticaret*, s. 193.

⁶ Osman Eskicioğlu, "Kur'ân ve Serbest Piyasa Ekonomisi", *Eskiye Dergisi*. S. 18 (2010): 78.

1.3. Araştırmanın Önemi ve Konuyla İlgili Literatür Analizi

Kur’ân-ı Kerim, insanın dünya hayatı için çalışmasını ve onun nimetlerinden faydalanmasını istemektedir. Bu sebeple neredeyse insanlığın başlangıcından itibaren her dönemde önem bakımından din ile beraber ele alınan ekonomik faaliyetleri Kur’ân’ın bakış açısıyla ele alıp gelişen problemlere çözüm üretmek son derece önem arz etmektedir. Kur’ân’da Müslümanın ticaret yapması, üretime katkıda bulunması teşvik edilmiştir.⁷ Miskin bir hayat sürerek üretimden uzak bir hayat sürdürmenin İslâm ahlakında yeri yoktur. Bu sebeple Müslüman bir kişinin dilenmesi, gücü yetiyorsa başkalarına muhtaç bir halde yaşaması doğru değildir. Bu açıdan tefsirler ile ortaya koyulan mahiyetler iyi kavranmalıdır. İslâm, toplumsal hayattaki her tür dengesizliğin kaynağı olan israfı ise zararlarını göz önüne sererek belirlenen ekonomik hayat çerçevesinde yasaklamıştır.⁸ Bununla beraber İslâm, ferdin ve toplumun sadece maddi yönden kalkınmalarını ve ekonomik refaha kavuşmalarını değil aynı zamanda manevi yönden de huzura kavuşmalarını ister ve bu konuda neler yapılması gerektiğini de açık bir şekilde belirtmiştir.⁹ Takva sahibi olmak, Allah’ı sürekli anmak, istiğfar etmek, sâlih amel işleyip haline şükretmek maddi faaliyetlerin yanında dini açıdan yapılması gereken faaliyetlerin bazılarıdır. Ticari faaliyetlerin bu ibadetlerin önüne geçmemesi gerektiğine, asıl önemli olanın ahiret hayatı olduğu dile getirilerek ticarete dünya-ahiret dengesinin korunmasına ve alışverişin karşılıklı rızaya dayanması gerektiğine bir çok kez vurgu yapılmıştır.¹⁰

Kur’ân-ı Kerim’de ticaret hakkında birçok bilim dalında çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar incelendiğinde genel olarak iki ana tema üzerinde yoğunlaşıldığı

⁷ en-Nisâ 4/29.

⁸ Veli Kayhan, “Kur’an’a Göre İsrâf Ve İktisat”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 6, S. 7 (2006): 153.

⁹ Zübeyir Karataş “Kur’ân’da Ekonomik Refah”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2022): 880.

¹⁰ Nurullah Agitoğlu, “Dünya Hayatını Değerlendirme Bağlamında Ticaret: Hadisler Işığında Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 7, S. 61 (2020): 3197.

görülmüştür. Birincisi, Kur'ân-ı Kerim'de ticaretin uhrevi boyutuna odaklanan çalışmalardır. İkincisi ise Kur'ân-ı Kerim'de ticaretin gündelik yaşantımızdaki dünyevi kısmına değinen çalışmalardır: Bu çalışmaları genel olarak şöyle sıralayabiliriz;

A. Doktora Tezi

1. Cengiz Güneş, “Kavram ve Olgu Yönüyle Kur'ân'da Ticaret”, (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Temel İslâm Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Yayınlanmış Hali: Kur'ân'ın Ticaret Dili (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2021).

B. Yüksek Lisans Tezleri

1. Ali Rıza Gül, “Kur'ân'da Ticaret Ahlâkı”, (Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995).

2. M. Salih Geçit “Kur'ân ışığında imân-iktisat ilişkisi”, (Atatürk Üniversitesi Temel İslâm Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2001).

3. Esra Pekşen, “Kur'ân'da Alışveriş Ahlakı”, (Marmara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2011).

4. Hesna Serra Aksel, “Kur'ân ve Sünnet'te Ticaret ve Faiz Kavramları”, (İstanbul Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

5. Zübeyir Karataş “Kur'ân'da Ekonomik Refah”, (Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2022).

6. Necmettin Çalışkan, “Kur'ân'da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları”, (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2018).

7. Arif Ersoy, “İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fitri İktisat ve İktisadi Yapısı”, (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi, 2015).

8. Sâffet Köse, “İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı”, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

9. Mustafa Badem, “Kur'ân'da Ekonomik Hayata İliştin Esaslar”, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).

10. Esra Çınar, “Kur'ân'da Soyut Bağlamda Kullanılan Ticaret Kavramları ve Edebî Sanatları”, (Karabük Üniversitesi Temel İslâm Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi,

2020).

C. Makaleler

1. Kerim Buladı, “Kur’ân ve Hadislerde Ticaret”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. 40, S. 1 (2004): 63-90.
2. Hidayet Aydar, “Kur’ân-ı Kerîm’de Ticaret”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, S. 10. (2010): 8-10.
3. Ekrem Erdem, “Kur’ân’da Ribâ (Faiz) Ayetlerinin Kademeli Nüzulü ve Üslûbu: İslam’ın Ticaret, İnfak ve Finans Sistemi Üzerinden Bir İnceleme”, In *İslam İktisadî Perspektifinden Faiz*, İstanbul: İktisat Yayınları, 2018, 1-51.
4. Durmuş Arslan, “Ahilikte İş ve Ticaret Ahlâkının Kur’ânî Referansları”, *Gök Medrese İlahiyat Araştırmaları*, S. 1 (2019): 73-112.
5. Cengiz Güneş, “Kur’ân’ın Ticaret Dili ve Kavramları”, *UMDE: Dini Tetkikler Dergisi*, C.2 S. 1 (2019): 101-125.
6. Cengiz Güneş, “Kur’ân’da Ticaretin Uhrevî Boyutu”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7. S. 1 (2019): 101-124.

Elmalılı tefsirinde ticaret ile alakalı görebildiğimiz kadarıyla tefsir bazında yapılan herhangi bir tez veya makaleye rastlanmamıştır. Benzer nitelikte tespit ettiğimiz çalışmalar arasında;

Ali Rıza Gül “Kur’ân’da Ticaret Ahlâkı”¹¹ adlı çalışmasında, Kur’ân’da iktisat ile ilgili ayetler üzerinden iktisadın toplumsal hayattaki yeri üzerine araştırma yapmış, Kur’ân’ın herhangi bir ekonomi modeli belirlemediğini ancak iktisadi uygulamalarla ilgili ayetlerin bu konulara sıkça vurgu yaparak İslam iktisat anlayışına düşünce, ilke ve uygulama açılarından katkı yaptığını tespit etmiştir. Bu çerçevede Kur’ân’ın insana kazandırmış olduğu iktisadi yönelimin, kişinin karar ve faaliyetlerinin temelini oluşturan referans alanına dayanarak sorumluluk bilincini geliştirdiğini ve o gün ki şartlar neyi gerektiriyorsa o şartları ahlak sınırları içerisinde yerine getirmesi gerektiğini söylemiştir.

¹¹ Ali Rıza Gül, “Kur’ân’da Ticaret Ahlâkı” (Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimler Enstitüsü, 1995).

Ali Yüksek'in 2021 yılında Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan "İslam Ticaret Hukukunda Temel Ahlaki Ölçütler"¹² adlı makalesinde, İslâm ticaret hukukundaki ahlaki kuralları incelemiş İslam'ın çalışmayı, ticaret yapmayı teşvik ettiğini fakat aldatma hile üzerine kurulan akidleri yasakladığını, koyulan kurallara riayet eden tüccarların bu dünyada ve ebedi hayatında refaha kavuşacağını belirtmiştir. Günümüzde iktisadi açıdan haram sayılan yollarla ticaret yapma ve haram gıda ile beslenmenin İslâm toplumunun iki temel problemi olduğunu tespit etmiş, doğrusunu bildiği halde bilerek yanlış yapanların bu davranışlarını küçük yaşta yetersiz veya yanlış bilgilendirilmelerine bağlamıştır. Ticarete İslam'ın ahlaki ilkelerine uyulmadığı takdirde birçok olumsuzlukların baş göstereceğini ve bu şekilde ekonominin bozulacağına dikkat çekmiş, dünya genelinde insanlığın İslam'ın ilkelerine muhtaç olduğunu ancak bu yolla toplumların huzur ve refaha kavuşabileceğini savunmuştur.

Kur'ân'da ticaret kavramlarıyla ilgili görebildiğimiz kadarıyla diğerlerine nazaran daha kapsamlı çalışma, Cengiz Güneş'in "Kavram ve Olgu Yönüyle Kur'ân'da Ticaret"¹³ adlı doktora makalesidir. Çalışmasında, Kur'ân'a göre ticaretin uhrevi boyutunu ele almış, dünyadaki imtihanlardan birinin de ticaret olduğunu ve bu alanda gerçekleştirilen faaliyetlerin insanı ahiret kazanımlarından alıkoymaması gerektiğini vurgulayarak, Kur'ân'ın ekonomik hayat için kullandığı dilin mahiyetini anlamanın, verilmek istenen mesajın anlaşılması için son derece önem arz ettiği sonucuna ulaşmıştır.

Esra Pekşen "Kur'ân'da Alışveriş Ahlakı"¹⁴ adlı çalışmasında, İslâm'ın alışveriş ahlakına dair esasların tespit etmiş, bireylerin bu ilkelere uymasının, toplum düzenini sağlayacağını ve ebedi hayatın kazanılması açısından önem arz ettiğini, Kur'ân'ın, bu

¹² Ali Yüksek, "İslam Ticaret Hukukunda Temel Ahlaki Ölçütler", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, S. 30 (2021): 7-22.

¹³ Cengiz Güneş "Kavram ve olgu yönüyle Kur'ân'da ticaret", Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

¹⁴ Esra Pekşen, "Kur'ân'da Alışveriş Ahlakı", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

konuda net bir ahlaki çerçeve çizdiğini belirterek ayetlerde belirtilen hükümleri sistematik bir şekilde ortaya koymuştur.

Necmettin Çalışkan'ın "Kur'an'da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları"¹⁵ adlı makalesinde ise, ticaret ahlakını Kur'an'i bir bakış açısıyla aktarmaya çalışmış, İslâm'ın Müslüman bir bireyi ticaret yapması konusunda teşvik ettiğini, hayatını idame ettirmesi için üretmesi gerektiğini görmüş, günümüz dünyasında Müslümanların dünyada söz sahibi olamamalarının ekonomik ve ticari yönden zayıf olmalarına bağlamış, bu şekilde olan ülkelerin sömürüye açık olduğunu dile getirmiştir. Bunun önüne geçebilmek için ise Kur'an'ın ticari ve iktisadi prensiplerinin iyi anlaşılması gerektiğini sonucuna varmıştır.

Bunların haricinde İsmail Yurdakök "Çarpan Teorisinden Fیزیokratlara Ve İhtiyat Akçesine: Elmalılı Tefsirinde İktisat Notları"¹⁶ adlı çalışmasında, Elmalılı'nın tefsirindeki iktisat çerçevesine giren ayetlerden çıkan yorumları incelemiş ve başlıklar altında toplamıştır. Bunun sonucunda da Elmalılı'nın makro ve mikro dahil olmak üzere iktisadın bütün konularına hâkim olduğunu belirtmiştir.

İnsan hayatının merkezinde olan ticaret, ahlaki değerlere uyulmadan yapıldığında ortaya çıkan anlaşmazlıklar hem bireysel hem toplumsal boyutta karmaşaya neden olduğu gibi ülkelerin, savaşa girmelerinin en önemli sebeplerinden biridir. Günümüzde sadece hukuka göre hareket edildiğinde ortaya çıkabilecek haksızlıkların önüne geçilememektedir. Dolayısıyla herhangi bir ekonomik faaliyette bulunurken kişilerin, Kur'an'da ve sünnette belirtilen ahlaki çerçeveye de riayet etmeleri gerekmektedir. Bu ahlaki umdeleri tam anlamıyla doğru bir şekilde uygulayabilmek için ise tefsire ihtiyaç duyulmaktadır. Tezimizin Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın tefsiriyle

¹⁵ Necmettin Çalışkan, "Kur'an'da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları", *Antakiyat/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1 S.1 (2018): 22-42.

¹⁶ İsmail Yurdakök, "Çarpan Teorisinden Fیزیokratlara Ve İhtiyatakçesine: Elmalılı Tefsirinde İktisat Notları", [https://www.academia.edu/6426784/islam_ekonomisi_Elmalili_1878_1942_Tefsirinde_%C4%B0ktisat_Notlari_Notes_On_Economics_in_the_Quran_Interpretation_of_Elmalili_1878_1942_in_Turkish_\[11.04.2023\].](https://www.academia.edu/6426784/islam_ekonomisi_Elmalili_1878_1942_Tefsirinde_%C4%B0ktisat_Notlari_Notes_On_Economics_in_the_Quran_Interpretation_of_Elmalili_1878_1942_in_Turkish_[11.04.2023].)

Kur'ân'da ki ticaret kavramlarının yerini tespit etmek adına konuyu geniş çapta ele alması sebebiyle alandaki boşluğa bir nebze de olsa katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

İKİNCİ BÖLÜM

ELMALILI M. HAMDİ YAZIR'IN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. Hayatı

Elmalılı Hamdi Efendi Osmanlı'nın son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yaşamış, ilmi ve siyasi alanda büyük bir âlimdir. En çok “Hak Dini Kur’ân Dili” adlı tefsiriyle meşhur olan Elmalılı, aynı zamanda farklı alanlarda birçok eser ve makale de kaleme almıştır. Hayatı ve eserleri ile alakalı birçok akademik çalışma bulunmaktadır.¹⁷ Biz tezimizde bu çalışmalardan istifadeyle hayatına kısaca yer vermekle yetineceğiz.

Elmalılı Hamdi Efendi, 1878’de Antalya’nın Elmalı ilçesinde doğmuştur. Elmalılı olarak tanınması da buradan gelmektedir. Asıl adı Elmalılı Muhammed (Mehmet) Hamdi Yazır’dır. Soyadı kanunu çıktıktan sonra ailesinin köyünün ismini almasına rağmen daha çok doğum yeri olan Elmalı’ya nispetle tanınmıştır. Hocası Mahmut Hamdi Efendi ile isimlerinin benzerliği nedeniyle kendisi “Küçük Hamdi” lakabı ile de anılmıştır. Elmalılı’nın babası Hoca Numan Efendi, genç yaşta Burdur’un Gölhisar kazasından Elmalı’ya gelerek tahsilini tamamlamış ve Şer’iye Mahkemesi Başkâtibi olmuştur. Annesi Fatma Hanım ise ilmiye sınıfına mensup birçok âlim yetiştiren Elmalı ulemasından Sarıları Mehmet Efendi’nin kızıdır.¹⁸

Elmalılı, İlk eğitimini Elmalı’da tamamlayıp hafızlığını yaptıktan sonra, dayısı Hoca Mustafa Sarıları’la birlikte İstanbul’a taşınmış ve burada Kayserili Mahmut Hamdi

¹⁷ Bkz. Necmi Atik, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Hayatı, Eserleri ve Divançesi (İnceleme-Metin)”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2022. s. 9; Mesut Okumuş, “*Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri*” 1 bs. (Ankara: Kalkan, 2017); Yusuf Şevki Yavuz, “Bir Kur’ân Mütefekkeri Elmalılı M. Hamdi Yazır”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 57-62; Mustafa Bilgin, “Hak Dini Kur’ân Dili”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997): 15/153-163.

¹⁸ Asım Cüneyd Köksal, “*Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti*”, [Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili Giriş Kısmı, haz. Asım Cüneyd Köksal-Murat Kaya], (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yayınları, 2021) 1/9.

Efendi'nin derslerine katılmış, İslâmi ilimlerde önemli bir bilgi birikimi elde ederek ondan icazet almıştır. Başka meşhur hocaların da derslerine girmiş olan Hamdi Efendi, eğitimine büyük bir özenle devam etmiştir. Daha sonrasında Kadı olmak için Mekteb-i Nüvvab'ın ruûs imtihanına başvurmuş ve imtihanı başarıyla geçerek birincilikle mezun olmuştur. Bunun üzerine 3 yıl Bâyezid Camii'nde ders vermiş ardından Meşihat Dairesi Mektûbî kalemine tayin edilmiş böylelikle çeşitli mektep ve medreselerde de ders verme fırsatı elde etmiştir. İki yıl boyunca Osmanlı Padişahlarının huzurlarında ilmî ortamı canlandırmak, kültürel gelişmeyi sağlamak gibi sebeplerle ilmî toplantılar yapmak üzere ulemâyı topladıkları Huzur Dersleri'ne muhatap olarak katılmış ve 1908'de ise dersiam (Medreselerde öğrencilere, camilerde halka açık ders verme yetkisi) olmuştur. Bunların yanı sıra felsefe, edebiyat, riyaziye tahsil etmiş, bir süre hat sanatıyla meşgul olarak devrin en büyük iki hattatından icazet almış ve kendi kendine çalışarak Fransızca öğrenmiştir. Yine aynı yıl Firdevs Hanım'la evlenmiş ve bu evliliklerinden Ahmed Muhtar (1910-1987), Fıtnat (1911-1946), Numan (1916-1931) ve Hamdun (1919-1988) isimli evlâdları dünyaya gelmiştir.¹⁹

II. Meşrutiyet'ten sonra ise Antalya mebusu olarak seçilmiş ve Damat Ferit Paşa'nın görev yaptığı kabinede Evkaf Nazırlığı yapmıştır. Ancak, bu kabinelerin Milli Mücadele aleyhinde verdiği kararlardan sorumlu tutularak idam cezasına çarptırılmış fakat daha sonrasında hakkında beraat kararı çıkmıştır. Bu tarihten sonra İstanbul'da inzivaya çekilmiştir. İnzivaya çekildiği bu dönemde Diyanet İşleri Başkanlığınca kendisine yapması teklif edilen Kur'ân tefsirini kaleme almış ve Metalib ve Mezahib adlı tercümesini yaptığı eserini tamamlamıştır.²⁰

Elmalılı Hamdi Efendi 1942'de vefat etmiş ve babasının kabrine Sahrayı Cedit Mezarlığı'nda defnedilmiştir. Hayatı boyunca İslâmi ilimler ve edebiyat konularında kapsamlı bir bilgi birikimi elde etmiş olan Hamdi Efendi, İslâm ilim camiasında önemli bir alim olarak kabul edilmektedir.²¹

¹⁹ Köksal, “*Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti*”, 1/10.

²⁰ A.g.e., 1/15.

²¹ A.g.e., 1/16.

2.2. Basılmış Eserleri

2.2.1. Ahkâm-ı Evkaf ve İrşâdu'l-Ahlâf Fî Ahkâmi'l-Evkâf (1914)

Elmalılı Hamdi Efendi'nin "Ahkâm-ı Evkaf" (1911) ve İrşâdu'l-Ahlâf Fî Ahkâmi'l-Evkâf, (1914) adlı ders notları, sosyal yardımlaşma ve dayanışma kültürü bakımından İslâm ve Batı medeniyetlerini kıyaslamak ve vakıf sistemini anlamak isteyenler için son derece önemli bir kaynak niteliği taşır. Eser, Osmanlı Devleti'nde vakıfların kuruluş amacı, düzenli işleyişi ve yönetimi üzerine ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Vakıfların hayır amaçlı işlevlerinin yanı sıra Osmanlı sosyal ve ekonomik düzeninde yerini ve önemini de vurgulayan bu eser, Türk kültür ve medeniyet tarihindeki önemli bir yeriyile öne çıkmaktadır. Bununla beraber Sosyal Darwinizmi, Rousseau'nun toplum sözleşmesini ve Malthus'un nüfus teorisini eleştirmektedir. "Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar" (Ankara, 1995) adlı sadeleştirilmiş baskısı, eseri daha anlaşılır ve okunaklı hale getirerek daha geniş kitlelere ulaşmasına vesile olmuştur. Ancak metinlerin sadeleştirip birleştirilmesi sebebiyle bu yayımda birtakım sorunlar bulunmaktadır.²²

2.2.2. Metâlip ve Mezâhip (1926)

Elmalılı'nın bu eseri, Fransız felsefe tarihçileri Paul Janet ve Gabriel Seailles tarafından hazırlanan "Historie de la Philosophie" adlı felsefe tarihi kitabının ilahiyat ve metafizik bölümlerinin Türkçe tercümesidir. Eseri önemli kılan husus, Elmalı'nın kırk sayfalık yaptığı eklemelerdir. Bu bölümde, derin bir felsefi düşünce ve hâkimiyet sergileyerek batıdaki din felsefesi geleneğinde eksik olan nübüvvet meselesini ustaca ele almıştır. Bu yönüyle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk din felsefecisi olarak kabul edilebiliriz. Bunun yanı sıra, Elmalılı Hamdi Efendi eserin tercüme edilen kısımlarına da birçok dipnot ekleyerek kendi kanaatlerini dile getirmiştir. Bu dipnotlar, çeşitli düşünce ve felsefeciler hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler için oldukça faydalı bilgiler içermektedir.²³

²² Köksal, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti", 1/22-23.

²³ A.g.e., 1/24-26.

2.2.4. Osmanlı Anayasasına Dair (1909)

Yine Elmalı'nın, "Osmanlı Anayasasına Dair" adlı eseri de 1909 yılında Kanun-ı Esâsî'de gerçekleştirilen kapsamlı tadilatın gerekçelerini ortaya koymak amacıyla kaleme alınan bir raporu içermektedir. Bu raporun yanı sıra eserde, Mehâkim-i Şer'iyye Kanunu'nun gerekçelerini ortaya koyduğu ayrı bir rapor da yer almaktadır. Bu eseri önemli kılan özelliği, Osmanlı dönemi hukuk tarihine ışık tutmasıdır.²⁴

2.2.3. Hak Dini Kur'ân Dili (1926-1938)

Elmalılı Hamdi Efendi'nin meşhur "Hak Dini Kur'ân Dili" adlı tefsiri, günümüzde hala en çok okunan Kur'ân tefsirleri arasında yer almaktadır. İlk olarak 1935-1939 yılları arasında 9 cilt halinde basılan eserin daha sonra pek çok baskısı açıklamalar eklenerek 10 cilt şeklinde basılmıştır. Daha sonraları eserin anlaşılması için sadeleştirme çalışmaları yapılmıştır. Elmalılı'nın tefsiri pek çok alanda zenginlik ve derinliğe sahiptir. Bu sayede eser, bugüne kadar akademik çalışmaların birçok farklı alanında farklı amaçlarla kullanılmıştır. Hakkında kitaplar ve makaleler yazılmış, birçok araştırmaya kaynaklık etmiştir. Tefsir, geniş bir okuyucu kitlesinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde kaleme alınmıştır ve günümüzde de pek çok okuyucu tarafından araştırmalarında ve öğrenmelerinde istifade edilmektedir.²⁵

2.3. Basılmamış Eserleri ve Makaleleri

Elmalılı Hamdi'nin, üç temel eserinin yanında basılmamış birçok başka eseri de bulunmaktadır. Bunların arasında Suri Mantık, Usul-i Fıkıh, Hukuk Kamusu (Eksik kalmıştır), ve bir kısmı eksik olan bir Divan vardır. Bunlarla beraber, Sırat-ı Müstakîm, Beyânü'l-Hak, Tasvir-i Efkâr ve Sebilü'r Reşad, Ceride-i İlmiyye gibi birçok ve yayın organlarında yayımlanmış çeşitli makaleleri vardır.²⁶

²⁴ Köksal, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti", 1/28-29.

²⁵ A.g.e., 1/32-78.

²⁶ A.g.e., 1/30-32.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMALILI TEFSİRİNDE TİCARET İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Kur'an'daki ticaret ile ilgili kavramlara gelmeden önce kısaca ticaretin sözlük ve terim anlamlarına, mahiyetine sonrasında da Kur'an ve Sünnetteki yerine değineceğiz.

3.1. Ticaretin Sözlük Anlamı

Sözlükte ticaret, mal ve hizmetlerin alım-satımı, değiş tokuşu bir başka deyişle insanların hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan faaliyetlerin genelini ifade eden bir kavramdır.²⁷ Râgıp el-İsfahânî de ticareti, kar etmek amacıyla sermayeyi kullanmak olarak tanımlamıştır.²⁸

3.2. Ticaretin Terim Anlamı

Ticaret, mal ve hizmetlerin alım satım karşılığında yapılan faaliyetlere verilen genel addır. Bir diğer ifadeyle ticaret, kâr amaçlı mal değişimi mesleğinin adıdır. Bu alım satım faaliyetleri, asgari iki taraf arasında gerçekleşebileceği gibi, kurumsal yapıların da dahil olduğu daha büyük ölçekli şekillerde de gerçekleşebilmektedir.²⁹

3.3. Kur'ân'da Genel Olarak Ticaret

²⁷ Halil b. Ahmed, el-Fêrâhîdî, *Kitab 'ul-Ayn*, tahk: Abdülhamid Hindeviyyü, (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-ilmîyye, 2002), 1,181; Zekerîyya Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekerîyya, *Makâyisü'l-Luğa*, tahk: Abdüsselam Muhammed Hârûn, (Beyrut: D'arü'l Celil, 1991), 281; Ebu'l-Fadıl Cemaleddin b. Mükrim İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, (Kum: Neşru Edebi'l-Havze, 1985), 4/89.

²⁸ Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb el-İsfahani, *Müfredat: Kur'an Kavramları Sözlüğü*. trc. Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu, (İstanbul, Çıra, 2010), 193.

²⁹ Cengiz Kallek, "Ticaret", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/134.

Kur'ân'da ticaret ile ilgili kavramlar toplam 539 kez geçmekte olup bunların 219'u dünyevi ticaretle alakalı, 320'si ise uhrevi ticaretle alakalıdır. Bu da Kur'ân'ın, uhrevi ticaret asıl olmakla birlikte dünyevi ticaretin nasıl şekillenmesi gerektiğini en detaylı şekilde ortaya koyduğunu göstermektedir.³⁰

Kur'ân'da ticaret kelimesi ise dokuz yerde geçmekte olup³¹ bunlardan bazılarında iki kez olmak üzere toplam altı ayette hakiki, 3 ayette ise mecaz olarak ahiret ticareti anlamında geçmektedir.³² Buna göre ticaret kelimesi sadece maddi kazanımları ifade etmez, aynı zamanda manevi kazanımları da ifade etmektedir.³³ Kur'ân'da kullanımı, gelir elde etmek amacıyla yapılan malvarlığı işlemlerine çok benzerdir, ancak manevi bir yatırım olarak namaz kılıp Kur'ân okumak veya kazandıklarından infak etmek gibi eylemler de ticaret olarak nitelendirilir. Çünkü bu eylemlerde bulunmak bize hem dünyada hem de ahirette kazanımlar sunmaktadırlar. Ancak bunun için helalinden kazanmaya dikkat edilmelidir. Zira helalinden yemek için kazancın, helal dairesi çerçevesinde olan yollarla olması gerekmektedir. Örneğin ayette, “..Oysa Allah, ticareti helâl, fâizi haram kılmıştır..”³⁴ buyrulurak meşru kazanç elde etmenin önemine dikkat çekilmiştir. Sehl b. Abdullah, kazanılan bir malın helal olmasını altı şeyden uzak olmasına bağlamıştır: Bunlar, riba, haram, suht (her türlü haram ve kötülüğün kaynağı), ğulûl (hırsızlık, hainlik), mekruh ve helalliği şüpheli şeylerdir.³⁵

Ticaret ve alım satım, kar etmek için yapılan işlemleri ifade etmektedir. Bunun yanında ayetlere bakıldığında sadece dünyevi işlemleri değil uhrevi kazanım veya kayıpların

³⁰ Bkz. Konuyla alakalı tablo için: Cengiz Güneş, *Kur'ân'da Ticaret*, s. 27; 78, 83.

³¹ el-Bakara 282; en-Nisâ 29; et-Tevbe 24; en-Nûr 37; el-Cuma 11.

³² el-Bakara 16, Fâtır 29, es-Sâff 10.

³³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/89; Muhammed Ali Tehânevî, *Keşşâfu İstulâhâtil-Fünûn ve 'Ulûm*, thk. Ali Dahrûc, (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996), 1/381.

³⁴ el-Bakara, 2/275.

³⁵ İmam Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, trc. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Buruc Yayınları, 2001), 2/445.

da ele alınması ticaretin sadece dünyevi anlamla sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır.³⁶

3.4 Hadislerde Ticaret

İslâm'da ticaret, meşru kazanç elde etmek için yapılan bir faaliyet olarak kabul edilir ve çeşitli sınırlamalar getirilerek ahlaki ve hukuki çerçeveleri belirlenmiştir. Sünnette de bu anlamda ticaret faaliyetleri yer almaktadır. Peygamber efendimiz risâlet görevine kadar bulunduğu toplumda daha çok bir tüccar olarak ekonomik hayatın içinde fiilen bulunmuştur. Rivayetlerden anlaşıldığına göre uluslararası düzeyde çok başarılı ve örnek bir ticaret hayatı sergilemiştir. Hatta dünyada en iyi tüccarın Peygamber efendimiz olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.³⁷ Ticaretin içinden gelen bir tüccar olarak Peygamberimiz, İslâm toplumunda en ideal ticaret umdelerini hayata geçirerek Müslümanların dünya ticaretinde tarihin en büyük başarılarını elde etmelerini sağlamıştır. Medine toplumunda ticareti, yeni baştan inşa ederek alışverişte dürüstlük ve adâlet esaslarını oluşturmuş ve tüccarların maddi manevi sorunlarına çözümler getiren pek çok öğüt ve tavsiyelerde bulunmuştur.

Ticaretin hadislerde kazandığı anlamlara bakacak olursak maddi ve manevi ticaret olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Peygamber efendimiz her ikisini de iç içe değerlendirmiş ve çoğunluğu tüccar olan sahâbelerini dünyevi ticaret vasıtasıyla uhrevi ticareti kazanmaya teşvik etmiş, daima uhrevi ticaret merkezli çalışmalarını tavsiye etmiştir.³⁸ Peygamberimiz öncelikle tüccarlar için kötü bir lakap olarak kullanılan 'simsar' adını değiştirip onlara 'tüccar' diye hitap ederek bu kelimeyi gerçek anlamına kavuşturmuştur.³⁹ Ticaret ile ilgili hadislere bakıldığında ise en temel hususun güven ve doğruluk olduğu görülür. Hatta bu vasıflara sahip bir tüccarın mükâfatının şehitlerle aynı seviyede olması meselesi, ticarete ki güven ve doğruluğun

³⁶ Güneş, *Kur'ân'da Ticaret*, s. 190.

³⁷ Bkz. Afzalur Rahman, *Hz. Muhammed (s.a.v) Siret Ansiklopedisi*, tre. Kurul, (İstanbul: Inkılab, 1996), 1/71; 2/ 272.

³⁸ "En düşünceli insan hem dünyasını hem de ahiretini düşünerek hareket edendir." İbn Mâce, "Ticârat", 2.

³⁹ Ebû Dâvûd, "Büyû", 1; İbn Mâce, "Ticârat", 3.

ne kadar önemli olduğunun en güzel göstergesidir.⁴⁰ Bununla beraber Peygamberimiz, el emeği ve alın terini en üst konuma yerleştirerek bir kimsenin, kendi eliyle çalıştığından daha hoş bir kazanç elde edemeyeceğini ifade etmiştir.⁴¹ "El emeği ile kazandığı" tabirinden, kişinin kendi çalışma, gayret ve çabasıyla elde ettiği kazanç anlaşılması, ancak bu çalışmanın beyin gücü, fikir gücü ve tecrübe gibi amillerle de kazanç sağlamak anlamında olabileceği unutulmamalıdır.⁴²

Ticarette aslolan helal kazanç olup, Peygamber efendimiz bütün haram olan şeylerin ticaretini yasaklamıştır. Bunlarla alakalı birçok hadis bulunmaktadır. Özellikle faiz hususunda yiyene, yedirene ve şahidine lanet etmesi,⁴³ ticarete haksız kazancın kötülüğünün boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir. Peygamberimizin ticarete dikkat çektiği bir diğer önemli husus ortaklık olup, insanların faydasına olacak bütün konularda ortaklığa teşvik ederek İslâm toplumunun daha güçlü bir ekonomik yapıya kavuşmasını sağlamıştır.⁴⁴

Ticarette şüpheli, durumları belli olmayan şeylerden de harama yaklaştırma veya bulaştırma sebebiyle kaçınılmasını tavsiye etmiştir.⁴⁵ Buna göre alışverişte aldatmamak,⁴⁶ malını satarken kusurunu açıkça söylemek,⁴⁷ malın satılması için çok yemin ya da yalan yemin etmemek⁴⁸ gerekir. Alırken ve satarken kolaylık gösteren ve zorluk çıkarmayan kimse övülmüş,⁴⁹ borçlu fakire kolaylık gösterip ödemedede mühlet

⁴⁰ Bkz. Tirmizi, "Büyü", 4.

⁴¹ İbn Mâce, "Ticârât", 1.

⁴² Bkz. Kerim Buladı, "Kuran ve Hadislerde Ticaret", *Diyanet İlmi Dergi*, C. 40, S. 1 (2004): 78.

⁴³ Bkz. Müslim, "Müsâkât", 105-106; Tirmizî, "Büyü" 2.

⁴⁴ Bkz. Buhârî, "Müzâraa", 5; Müslim, "Müsâkât", 1.

⁴⁵ Buhârî, "İman", 39; Müslim, "Müsâkât", 108.

⁴⁶ Müslim, "İmân", 164.

⁴⁷ Ebû Dâvûd, "Büyü", 51.

⁴⁸ Buhârî, "Büyü", 25.

⁴⁹ İbn Mâce, "Ticârât", 28.

tanımının⁵⁰ önemi üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte ticarete bir kasıt olmadan yapılacak hatalardan temizlenmek için de sadaka verilmesi teşvik edilmiştir.⁵¹

İslâm dininde ticaret yapmanın ve kazanç elde etmenin teşvik edildiği gibi, bazı ahlaki prensiplerin de göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmaktadır. Kur'ân'da ticaret kavramı, temelden ahlaki değerler ile şekillenmiştir. İş ahlakı, dürüstlük, adalet, güven ve iş birliği prensiplerinin Kur'ân'da ele alınması, İslâm kültüründeki ticari anlayışın temelini oluşturur. Bu bağlamda çalışmamız Kur'ân odaklı olduğundan dolayı, ticaret ile ilgili ayetlerde kullanılan lafızların daha iyi anlaşılması için temel kavramlara bakılması gerekmektedir. Bu kavramlarla alakalı sıralamada Cengiz Güneş'in "Kavram ve Olgu Yönüyle Kur'ân'da Ticaret"⁵² adlı doktora çalışmasını esas aldık.

3.5. Elmalılı'nın Ticaret Kavramlarıyla İlgili Yorumları

3.5.1. Ticaret

"*T-c-r*" kökünden türeyen ticaret kelimesi, yukarıda da değindiğimiz üzere bir kazancı ifade etmek üzere kullanılmaktadır. İmam Muhammed eş-Şeybanî, Kitâbu'l-Kesb isimli eserinde bu kazancı ikiye ayırmıştır: İlki, ihtiyaç duyulan bir malın İslâm'ın belirlediği helâl dairesi çerçevesinde kazanılması olup diğeri ise bu çerçevede dışında kalmış olan haram kazançlardır. Kazanç yollarını genel olarak ticaret, tarım, hayvancılık ve zanaatkârlık başlıkları adı altında toplayarak kitabında İslâm'ın teşvik etmiş olduğu, alın teri ile mal-mülk kazanmanın önemine dikkat çekmiştir.⁵³

Elmalılı da kavram olarak ticareti, kazanç elde etme maksadıyla yapılan mal değişimi olarak tarif eder. Mal değişimi ile ilgili geniş yorumlarda bulunan Elmalılı, ilk önce mal değişiminde eşitlik esasını hatırlatır. Bu faaliyetlerde tek tarafın kar etmesi mal değişimi eşitlik esasına uymadığı için böyle bir durumda ticaret hakikatte

⁵⁰ Müslim, "Zikir", 38.

⁵¹ Nesâî, "Eymân", 23.

⁵² Bkz. Güneş, *Kur'ân'da Ticaret*, s. 49-75.

⁵³ Hasan Ali Görgülü, "İmam Muhammed Eş-Şeybanî'nin 'Kitabu'l-Kesb'İ Ve Kazanç Hakkındaki Görüşleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, C S.16 (2010): 421.

gerçekleşmemiş demektir. Buna göre karşılıklı rıza olmadan ticaret, mal değişimi veya bu tür muameleler yapılamaz.⁵⁴ Bu çerçevede yapılan ticari faaliyetlerin meşru olmadığını, faiz gibi haksız kazanç gurubuna girdiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde ticarete diğer insanların da hakkının gözetilmesi, başkalarının malları şöyle dursun kişinin kendi malını bile boşa harcaması ve topluma zarar veren karaborsacılık, tekellilik gibi hareketlerden de kaçınılması gerektiğine de dikkat çekilmiştir.⁵⁵ Elmalılı, “...Karşılıklı rızâya dayanan bir ticaret yapmanız ise elbette meşrûdur.”⁵⁶ ayetinin “...kendi nefislerinizi öldürmeyiniz!” kısmını da ticaretle ilişkilendirerek bu öldürmenin hem şahsi hem de milli nefsi kapsadığını belirtmiştir. Buna göre ticarete haksız yere bir başkasının malını yemek, karşılıklı rıza esasına riayet etmeyip karaborsacılık, tekellilik ve stokçuluk gibi herkesi sıkıntıya sokacak davranışlarda bulunmak insanları borca, iflasa, geçimsizliğe ve ailevi sıkıntılara sokarak kişinin kendisine veya başkalarına zarar verip onları öldürmesine kadar giden yolu açmaktadır. Dolayısıyla insanlar, birbirlerinin mallarını haksız yere yemeye çalışmak yerine ticari ve diğer işlemlerinde birbirlerinin hak ve hukukuna riayet etmelidirler. Yoksa hem kendilerinin hem de başkalarının zarara uğramasına veya yok olmasına sebebiyet verebilirler.⁵⁷ Zarara uğramamak için yapılması gereken bir diğer husus da yapılan borçların hemen yazılması gerektiğidir. Bununla beraber Yüce Allah, insanların pazarda yapılan alışveriş gibi ticarete hemen devredilebilen şeyleri yazmamalarında bir beis olmadığını haber vermektedir.⁵⁸

Dünyevi ticarete zarar edilebildiği gibi doğruluk karşısında sapıklığı (cennete ulaştırılan hak yolu terk ederek, cehenneme giden yolu) satın alanların uhrevi ticaretlerinde de zarara uğrayacağını belirten ayetlerde⁵⁹ Elmalılı, ateş yaktığında çevresi aydınlanır aydınlanmaz karanlığın zulmünden kurtuldum zanneden kimsenin, Allah Teâlâ tarafından ateşin nurunun alınmasıyla tekrar karanlık içinde kalmaları

⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/323.

⁵⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/323-324.

⁵⁶ en-Nisâ 4/29.

⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/325.

⁵⁸ el-Bakara 2/282; bkz. Deyn Bahsi.

⁵⁹ el-Bakara 2/16-17.

şeklindeki tasviri, ticaret için büyük bir övgü olarak yorumlar. Ticari ilişkilerde iki ana maksadın bulunduğunu; ilkinin sermayenin korunması, ikincisinin ise kar elde etmek olduğunu belirtir. Buna göre ticaretten önce ticaretten iyi anlama ve doğru dürüst davranmak gerekir. Yalan hile ve entrika yolunu tercih etmenin gerçek bir kar getirmeyeceğini vurgulayarak ticarete doğruluk için hidayetin şart olduğuna dikkat çekmiştir.⁶⁰

3.5.2. Bey'

Bey', sözlük olarak bir şeyi satışa çıkarmak, satmak demektir.⁶¹ Ticari bir kavram olarak, karşılıklı rızaya dayalı icap ve kabul ile bir mal karşılığında bedel elde etmek yani satmak demektir.⁶² Bey', (çoğulu büyü') genelde alışveriş ve ticareti, İslâm hukuku terimi olarak da satım akdini ifade eder.⁶³ Kur'ân'da alışveriş anlamında yedi yerde geçmektedir.⁶⁴ Bu ayetlerin muhtevasına baktığımızda, doğrudan veya dolaylı olarak kişinin ebedi kurtuluşunu temsil eden uhrevi ticaretin kazanılmasına dikkat çekilmektedir.

Ebedi saadete ulaşmakla ilgili olarak Yüce Allah, hiçbir alışverişin, dostluğun ve şefaatin fayda etmeyeceği hesap günü gelmeden önce insanlara verdiği mallardan yine onun yolunda harcamalarını öğütlemiştir.⁶⁵ Buna göre o güne hazırlanmak için kişinin malları üzerine farz olan hakkı yani zekâtını ve bununla beraber sadakasını da gizli veya açıktan vermesi gerekir. Bunu yapmayarak kendilerine zulmedenler ise, Allah yolunda harcamaya kıyamadıkları altınları ve gümüşleri ateşten bir damga haline getirilip, alınlarını, böğürlerini dağlamak suretiyle ilâhî ceza ile yüz yüze

⁶⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/358-359.

⁶¹ İsfahânî, *Müfredât*, 181.

⁶² Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzi el-Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sadık Kamhâvî, (Beyrut, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1992), 2/189.

⁶³ Ali Bardakoğlu, "Bey'", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/13.

⁶⁴ Bkz. Bakara, 2/254, 275, et-Tevbe, 9/111; İbrahim, 14/31; en-Nûr, 24/37; el-Cuma, 62/9.

⁶⁵ el-Bakara 2/254, İbrahim 14/31

getirileceklerdir.⁶⁶ Böyle bir azaba düçar olmamaları için Mümin bir kimseye, kalplerin ve gözlerin allak bullak olacağı, mutlaka gelecek olan o günden korkarak⁶⁷ rızkı için çabalarken gerek ticarete gerek alışverişlerinde Allah'a kulluk etmeyi unutmaması gerektiği hatırlatılmaktadır.⁶⁸

Bir ayette de Allah Teâlâ'nın inanan kimselerden can ve mal nimetini, karşılığında cenneti vermek üzere onlardan satın aldığı müjdelenmiştir.⁶⁹ Yüce Allah'ın yarattığı her şeyin zaten O'nun mülkü olması hasebiyle Allah'ın onları satın alma yoluyla mülkiyetine geçirmesi tasavvur edilemeyeceğinden buradan anlaşılan, insanlara can ve malları için geçici olmak suretiyle onlardan faydalanmalarına izin verdiğidir. Yani bu nimetler kişinin geçici hevesleri uğruna harcanırsa, ahirette onlardan hiçbir kâr elde edilemeyecek ve tüm güzelliklerden mahrum kalmasına yol açacaktır. Bu duruma düşmemek için bir Mümin, kendisine verilenleri geçici kullanım haklarını çok iyi değerlendirerek gönül rızasıyla Allah'ın yolunda sarf etmelidir. Böylelikle bu dünyada kalacak olan haz ve lezzetler Allah rızasına değişilmiş olup ebedi mükâfatlara nazhar olunacaktır. Ayrıca Elmalılı, hayatın ve mutluluğun alışverişte veya sözleşmeler de kişinin ortaya koyduğu ahlâkî tutum ve davranışlara bağlı olduğunu vurgulayarak ayete göre, alışveriş ve benzeri işlemlerden elde edilen kazançların, başkasından bağış yoluyla gelecek şeylerden daha güzel ve şerefli olacağını da belirtmiştir.⁷⁰

Yine bir başka ayette de insanların, Cuma namazı için okunan ezanı duydukları zaman alışverişi bırakıp çağrıya iştirak etmelerinin, kazanacakları şeylerden daha hayırlı olduğu belirtilmektedir.⁷¹ Buradaki nidâ, içerdekilere karşı hutbeye başlamayı ilân eden ikinci ezan değil Cuma'ya davet için okunan ilk ezandır. Koşmaktan maksat ise, gerçek anlamda telaş içinde koşmak değil, kişinin o sıradaki meşgalesini bırakıp vakit geçirmeksizin hutbeye yetişmeye çalışmasıdır. Çünkü Cuma namazının Allah katındaki sevabının yanında, alışverişten elde edilecek küçücük menfaatlerin sözü bile

⁶⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/905-907.

⁶⁷ en-Nûr 24/37.

⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/261.

⁶⁹ et-Tevbe 9/111.

⁷⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/450-454.

⁷¹ el-Cuma 62/9.

edilemez. Elmalılı Cuma vakti alışverişi bırakın emrinin, satılan şeyin kendisi, fiyatı veya alışveriş akdindeki bir bozukluktan dolayı olmadığını, sırf ezan vaktine yakınlığından dolayı nehyedildiğini belirterek böyle bir alışverişin tahrîmen mekrûh olduğunu aktarmıştır.⁷²

Bu ayetlerden anlaşılan kişi, nasıl ki dünyevi ticaretinde kazanmak için çalışıyorsa, uhrevi ticareti içinde daha fazla gayret etmelidir. Bununla beraber kendisine emanet verilen can ve mal nimetlerini kendi hevesleri için değil, yine O'nun yolunda sarf etmeli, uğraştığı ticareti veya mal kazanma derdi kendisini, Allah'a kulluk etmekten ve farzları eda etmekten alıkoymamalıdır.

4.3. Şirâ'/İştirâ

Şirâ' ve İştirâ kelimeleri, “ş-r-y” kökünden türemiş olup satmak ve satın almak demektir. Satın alma bakımından kendisiyle bir şeyin elde edilebildiği her şeyde bey' ile aynı anlamda kullanılabilir.⁷³ Bey'in aksine şirâ, alım-satımı mecaz olarak da ifade edebilir. Kur'ân'da yirmi beş yerde geçmektedir.⁷⁴ Şirâ kelimesi, sadece Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından az bir bedele satılması ile ilgili ayetlerde dünyevi manada kullanılmıştır.⁷⁵ Ayetlerde dünya hayatını ahirete değişmeyenler ilahi övgüye mazhar olurken bu dünyaya tamah edenlerin karşılığında satın aldıkları şeyin yıkıcı bir azaptan başka bir şey olmadığı vurgulanmaktadır.⁷⁶

⁷² Elmalılı, *Hak Dini*, 5/616-627.

⁷³ İsfahânî, *Müfredât*, 549.

⁷⁴ Muhammed Fuâd Abdalbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres Li Elfâzı'lKur'âni'l-Kerîm*, (Kahire: Matbaatu Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1988), 381.

⁷⁵ Yusuf 12/20-21.

⁷⁶ Bkz. Ali Ertan Ulukan, Musa Bilgiz, “Kur'ân'da Din İstismarını İfade Eden Bazı Kelimeler”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.10, S. 19 (2023): 93-94.

3.5.3.1. Dünya Hayatını Ahiret Karşılığında Satanlar

Elmalılı, Müminlerden dünya hayatını ahiret karşılığında satanları⁷⁷ bugüne aldanmayıp sonunu gözeten ihlas sahibi kimseler olarak açıklar.⁷⁸ Yüce Allah'ın, ayette Müminlerden can ve mal nimetini cenneti karşılığı satın almasının,⁷⁹ yarattığı canlar ve ihsan ettiği malların baştan sona O'nun mülkü olması sebebiyle Allah'ın onları tekrar satın alarak mülkiyetine geçirmesinin düşünülmemeyeceğini söyleyerek buradaki maksadın, inananları cihada ve ibadete davet olduğunu belirtir. Ona göre Müminlerin sattığı can ve mal aslında Allah'ın, insanlara belirli bir vakte kadar kullanmaları için izin verdiği kendi mülküdür. Bu şekilde kullar canlarında ve mallarında geçici bir mülkiyet hakkı elde ederler. Ancak verilen bu emaneti sadece kendileri için harcayacak olurlarsa dünyevi ihtiraslar uğruna tüketmiş olacak, bundan da hiçbir şekilde kar elde edemeyeceklerdir. Bu kimseleri ölümleri geldiğinde her şeyden mahrum kalacak ve hüsrana uğrayacaklar şeklinde yorumlamıştır. İnsanlar, can ve mal hususundaki hürriyet ve yetkilerini çok iyi kullanarak gönül rızasıyla O'nun yolunda sarf ederlerse Allah onları mahrum etmez, cenneti ile mükâfatlandırarak ebedi nimetlere erdirir. Bu satış, geçici olan lezzet ve hazların Yüce Allah için feda edilmesi ve buna karşılık ebedi olan iyilik ve menfaatlerin elde edilmesidir. Allah Teâlâ, fani hayatı ebedi hayatla değiştirme işini kullarına bırakmıştır. Bu da Yüce Allah'ın kabulüne bağlı olduğundan yapılan muamele, alışverişi temsil eden bir üslupla ifade edilmiştir. Çünkü gerçekte insanın canı da malı da bunlara karşılık verilen cennette Allah Teâlâ'nın mülküdür. Yani Allah, mülkünü yine kendi mülküyle değiştirecektir. Elmalılı, bu satın almayı şöyle bir örnekle izah eder: Zengin bir kimsenin fakir birine sermaye vererek onu ticarete yüreklendirip, satacağı malı da sadece kendisine satmak üzere şart koşarak dükkân açtırması ve ondan her aldığını, ederinden çok daha yüksek bir meblağdan alması gibidir. Bu satış konusunda Ca'feri Sadık Hazretlerinin şu

⁷⁷ en-Nisâ 4/74.

⁷⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/371.

⁷⁹ et-Tevbe 9/111.

sözüne de tefsirinde yer vermiştir: “Bedenlerinizin Cennet'ten başka fiyatı yoktur, onları ondan başkasına satmayınız.”⁸⁰

Bir diğer ayette de Elmalılı, kendi nefsinin Allah'ın rızası için satanları,⁸¹ malını ve canını vererek karşılığında kendileri için ebedi kurtuluşu satın alanlar şeklinde yorumlar. Böylece insanların, kendilerini ebedi acıdan kurtararak yapılabilecek en büyük ticarete erişmiş olacağına dikkat çekmiştir. Ona göre bu kimseler Yüce Allah'a yakın olanlardır. Çünkü onlar, inandıkları din uğruna sıkıntılara katlanıp ölüm pahasına da olsa iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışırlar. Bu vasıflara sahip olanlar, nefislerini yalnızca Allah Teâlâ'ya satan kimselerdir.⁸²

3.5.3.2. Ahiret Hayatını Dünya Karşılığı Satanlar

İştiranın bir çeşidi de ayette belirtildiği üzere, iman karşısında inkârı satın almaktır.⁸³ Bu kimseler Yahudi olup, imanlarını vererek küfrü satın almış ve bu yolla mürted olmuşlardır. Ona göre bu ayet münafıklarla da irtibatlandırılabilir.⁸⁴ Bununla ilgili olarak münafıklarla ilgili başka bir ayette geçen “..hidayet karşılığında sapıklığı satın alma..”⁸⁵ ifadesinden anlaşılan ise yalan, hile ve entrika yoluyla insanları aldatan ve onları zor durumda bırakarak mal veya para kazanan kimselerin, ticaretle gerçek kardan mahrum kaldıklarıdır. Çünkü ticaretle asıl önemli olan sermayenin korunması ve toplumu sıkıntıya sokmadan, insanların hakkına girmeden kar elde etmektir. Elmalılı, bu hususlara riayet edebilmek için ise öncelikle kişinin dini hidayete ermiş olmasının büyük önemine dikkat çekmiştir.⁸⁶ Benzer ayetlerde de hidayet karşılığında sapıklığa yönelen ve aynı şekilde sözlerinden dönerek affedilmeyi bırakıp azabı satın

⁸⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/450-452.

⁸¹ el-Bakara 2/207.

⁸² Elmalılı, *Hak Dini*, 1/806.

⁸³ Âl-i İmrân 3/177.

⁸⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/222.

⁸⁵ el-Bakara 2/16.

⁸⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/361-362.

alanlar,⁸⁷ gelip geçici olan dünyevi zevkler için hakkı, doğruyu, iyilik ve sevabı feda ederek mağfireti azaba satan kimselerdir. Bu kişilerin kazandıkları tek şey ise sapıklık ve azaptır.⁸⁸

Elmalılı, “*Ayetlerimi birkaç paraya değiştirmeyin.*”⁸⁹ buyruğunu, benim ayetlerimi sadece para değil dünyevi menfaatlere de değiştirmeyiniz şeklinde anlamıştır. Dolayısıyla Kur’ân’a iman edip amellerini buna göre yapanlar, ellerinden kaçacağını sandıkları paraların ötesinde hayallere bile sığmayan nimetlerle ödüllendirilecek, ancak dünyalık endişesi ile imanını para gibi kıymetsiz bir menfaate değişenler ise her iki tarafta da kayıp içinde olacaklardır.⁹⁰ Buna bir diğer örnek de “*Bu, Allah katındandır.*”⁹¹ diyerek kendi elleriyle içeriğini değiştirerek yazdıkları kitabı az bir parayla satanlardır. Böyle yapanların Yüce Allah’a iftira ettiğini, bunu da para kazanmak ya da az bir dünya menfaati için yaptıklarını belirtir.⁹² Yine aynı muhtevadaki “*Allah’ın ayetlerini az bir çıkara değiştirdiler...*”⁹³ ayetini, verilen sözlerin tutulması ve her daim dürüst olmayı emreden Allah’ın ayetlerini, bir anlık dünya ihtirasıyla az bir paraya satan kimselerin Allah yolundan engellendikleri şeklinde yorumlar. Bununla da kalmayıp başkalarını da hak dinden, ibadet ve itaatten vazgeçirip yoldan çıkarmaya çalışan kimselerin, değiştikleri metâ’ya karşılık ahitlerinden dönmelerinin onlara çok pahalıya mal olduğunu belirtmiştir.⁹⁴ “*...Uğruna kendilerini sattıkları şey ki...*”⁹⁵ ayetinde de Allah’ın, dilediği soydan dilediği bir kuluna peygamberliği bahşetmesini ve ona bir kitap indirmesini hazmedemeyen müşriklerin, peygamber kendi soylarından gelmediği için bencillik ve kıskançlık gösterip kitabı ve risâleti yalanladıklarından ötürü, kendilerini daha önce mahkum

⁸⁷ el-Bakara 2/175; Âl-i İmrân 3/77.

⁸⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/675-676.

⁸⁹ el-Bakara 2/41.

⁹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/447-448.

⁹¹ el-Bakara 2/79.

⁹² Elmalılı, *Hak Dini*, 1/499.

⁹³ et-Tevbe 9/9.

⁹⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/311.

⁹⁵ el-Bakara 2/90.

oldukları gazaptan kurtaracakları sırada yeniden küfre sattıklarına ve böylelikle daha elim bir azaba gark olacaklarına dikkat çekilmektedir.⁹⁶

Elmalılı, ayette bahsedilen “*Ahireti dünya karşılığında satan...*”⁹⁷ İsrâiloğulları ve onlara benzeyen kimselerin hallerini, her fenalığı göze alarak ahiret saadetlerini geçici olan beş-on paralık dünya malı için heba edip, ölüm sonrasını düşünmedikleri ve o gün için hazırlık yapmadıkları için ileride çekecekleri azabın hafifletilmeyeceği, mizan gününde de onlara asla yardım edilmeyeceği şeklinde yorumlar. Ahirete imanı kalmamış kimselerin Allah’la olan antlaşmalarında durmamaları, verdikleri sözlerden caymaları ve günah olarak belirlenen davranışlardan kendilerini sakındırmayıp hile-hurda yoluyla insanları aldatarak ticaretten elde ettikleri kazançların da ebedi bir hüsrandan ibaret olduğunu söyleyerek ebedi olarak satılmış bir malın mahrumiyetinin de ebedi olacağına dikkat çekmiştir.⁹⁸ Allah’ın kitabından bazı gerçekleri gizleyerek bunu az bir para karşılığı satanları⁹⁹ açıklarken de bunların Yahudi bilginler olduğunu ve bu satışın karşılığında ise mal-mülk ve makam sahibi olduklarını söyler. Ancak onların elde ettikleri bu şeyler içlerinde gerçek bir ateş olacak ve onları devamlı yakacaktır.¹⁰⁰ Bu şekilde din istismarcılığı yaparak sapıklığı satın alanlarla ilgili bir diğer ayette,¹⁰¹ başkalarını da yoldan çıkarmak isteyen kimselerden kasıt, indirilen kitabın kelimelerinin yerlerini değiştirmek veya kaldırmak suretiyle manasını tahrif eden ve böylelikle dalaleti satın alan Yahudilerdir. Böyle yaptıklarından dolayı Allah Teâlâ onları lanetlemiştir. Bundan dolayı da Elmalılı’ya göre, hidayete ermeleri mümkün olmakla birlikte pek güçtür.¹⁰² Ancak Yüce Allah, kitap ehlerinden bazı kimselerin Allah’ın ayetlerini az bir değere satmadıklarını da haber vermektedir.¹⁰³ Bu ayete göre ise Elmalılı, bu kimselerin ileride Müslüman olabileceğini belirtir. Çünkü

⁹⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/519-520.

⁹⁷ el-Bakara 2/86.

⁹⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/506-507.

⁹⁹ el-Bakara 2/174.

¹⁰⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/675-676

¹⁰¹ Nisâ 4/44.

¹⁰² Elmalılı, *Hak Dini*, 2/342-344.

¹⁰³ Âl-i İmrân 3/199.

ayette “...size indirilene ve kendilerine indirilene iman ederler.” buyruğu, onların gerçekten Müslüman olacaklarına işaret etmektedir. Nitekim bu kimseler günümüze kadar Müslüman olmuşlardır ve bundan sonra da Müslüman olmaya devam edeceklerdir.¹⁰⁴ Bununla beraber Yahudi ve Hristiyanların, dünya hayatına aldandıp az bir menfaat karşılığı¹⁰⁵ Peygamberimizin nübüvvetinin doğruluğunu gizleyerek Peygamber efendimize ve Müslümanlara eziyet edip rahatsızlık vermelerini yine bir satış olarak yorumlamıştır. Onların bu satışlarının getirisi kadar fazla olursa olsun bir sonu olduğu için uhrevi sevaba kıyasla çok azdır. Buna göre ayette geçen “az karşılık” bildiğimiz anlamda sadece az bir para veya mal değil, ne kadar fazla olursa olsun ahiret sermayesinin yanında kıyaslanamayacak derecede az bir bedeldir.¹⁰⁶ “Ayetlerimi az bir paraya satmayın.”¹⁰⁷ ayetinin muhatabı olan, kendilerine gönderilen ayetleri tahrif eden Yahudiler hakkında hükmetmek için ise yalnız nebiler değil, onların varisleri olan hakiki müşitler, imamlar ve fakihler de Allah’ın kitabını korumakla görevlendirilmiştir. Dolayısıyla onlara karşı Allah’ın indirdiklerini muhafaza etmekle yükümlüdürler.¹⁰⁸

Sihirle uğraşmak da insanın ahireti dünyaya değişmesinin bir yoludur. Yüce Allah, kitabını sihirle uğraşmak suretiyle satanların ahirette ki nasibinin kesileceğini bildirmektedir.¹⁰⁹ Sihre inanıp ona ulaşmak için bedel ödeyen kimselerin kalbini çelerek sihirbazlık yapan şarlatanlar, farklı telkinlerle karşısındakini ümit ve korku ile kendine bağlayıp, para, mal-mülk, güç, nüfuz, olağanüstülük gibi vaatlerle dolandırmakta ancak bunun karşılığında ahiret saadetinden mahrum kalmaktadırlar.¹¹⁰

Dünyalık karşısında değişilmemesi gereken bir diğer hususta şahitlik yemidir. Bununla ilgili vasiyette şahitlik yapanlardan şüphelenildiği vakit onlara bu şahitliklerinin başkasından bir çıkar veya minnet beklentisi için olmadığına dair yemin

¹⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/250.

¹⁰⁵ Âl-i İmrân 3/187.

¹⁰⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/237-238.

¹⁰⁷ el-Maide 5/44.

¹⁰⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/642-643.

¹⁰⁹ el-Bakara 2/102.

¹¹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/545.

ettirilmesi gerekmektedir. Yine ayete göre birisine ölüm zamanında vasiyet ederken iki şahit tutması emredilmiştir. Çünkü yalan yere yemin etmeye meyilli olan kimselerin az bir dünya malına tamah ederek yeminlerini bir bedele satma ihtimalleri vardır.¹¹¹

Bu ayetlerden hareketle şirâ kavramının daha çok mecazi anlamda kullanıldığını söyleyebiliriz. Dünyevi olarak satışın iyiye kullanımı ticaretle toplumun sıkıntıya sokmadan, insanların hakkına girmeden kar etmektir. Ancak yalan, hile, entrika gibi yollarla insanları aldatıp onları zor durumda bırakarak kötü yoldan mal veya para kazanmak ise ahiretini para gibi kıymetsiz bir menfaate değiştirmek demektir. Böyle yapanlar hem dünyadaki hem de ahiretteki ticaretlerinde kayıp içindedirler. Uhrevi boyutta ise iyi bir satış, insanların canları ve malları karşılığında Yüce Allah'tan ebedi saadet yurdu olan cenneti alması yani kendi nefsinin Allah'ın rızasını kazanmak için feda etmesi, din ve ibadet uğruna birtakım zorluklara katlanması ve Allah'ın ayetlerini az bir paraya değiştirmemesidir. Elmalılı'ya göre bu vasıflara sahip olanlar dünyada elde edebilecekleri şeylere aldanmayıp sonunu gözetken, kendilerini yalnızca Allah'a satmış ihlas sahibi kimselerdir. Kötü bir satış olarak ise kişinin, iman karşısında küfrü satın alması, affedilmeyi bırakıp azabı satın alması; bu, Allah katındandır diyerek kendi yazdığı kitabı az bir paraya satması, aynı şekilde ayetlerdeki gerçekleri herhangi bir menfaat uğruna gizlemesi veya tahrif etmesi, sihirle uğraşarak Allah'ın kitabını satması yani yok sayması ve yeminini bir çıkar uğruna satması olarak sıralayabiliriz. Bu kimseler ahiret saadetlerini geçici olan beş-on paralık dünya malı için her fenalığı göze alarak kendini heba etmişlerdir. Buna karşılık kazandıkları tek şeyin sapıklık ve azap olduğu, ahiretlerini hesâba katmayıp öbür tarafa hazırlık yapmadıkları için o gün geldiğinde onlara asla yardım edilmeyeceği gibi çekecekleri azabın da asla hafifletilmeyeceğini vurgulanmıştır.¹¹²

¹¹¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/773-777.

¹¹² A.g.e., 2/509-510.

4.4. Akid

Akd kelimesi, bir şeyin kenarlarını bir araya toplamak demektir.¹¹³ Alkışın açıkladığı gibi: “Akid, insan tasarruflarından biridir. İslâm hukuk ıstılahında tasarruf, insan iradesi ile ortaya çıkan ve hukuki sonuçlar doğuran her şeydir”.¹¹⁴ İslâm fıkında ticaret akdi çoğunlukla bey’ bahsi içinde geçmekle beraber alışveriş gibi ticari faaliyetlerde, tarafların hak kaybına veya herhangi bir mağduriyete uğramamaları için hile, aldatma veya yalancı şahitlik gibi uygulamalar yasaklanmıştır.¹¹⁵ Kur’ân’da yedi kez geçmekte olup birey veya toplum arasındaki koruma ve dayanışmayı belirten antlaşmalar için kullanılmıştır.¹¹⁶

Bu konuyla ilgili ayetlere bakıldığında öncelikle, “...akitlerinizi yerine getirin...”¹¹⁷ buyruğuyla kişinin Allah Teâlâ’ya ve başkalarına vermiş olduğu sözleri tutması, yapmış olduğu anlaşmaların gereğini yerine getirmesi istenmektedir. Elmalılı ayette geçen “Ukud” kelimesinin akdin çoğulu olduğunu belirtir. Lügat olarak sıkıca bağlamak ve düğüm atmak anlamına geldiğini, terim olarak ise belgelere bağlanmış bir anlaşma olarak tarif eder. Bununla beraber akit, “Ahid” ve “Vefa” kavramlarıyla da bağlantılıdır. Buna göre akit bir şeyi sağlamlaştırılmayı, ahid anlaşmayı, vefa ise ahid ve akdin gereğini yerine getirmeyi ifade etmektedir. Ukud kelimesi her çeşit akdi içine almakta olup buna, bütün insanlar ile yapılan anlaşmalar da dâhildir. Bozulmasıyla alakalı bir delil ortaya çıkmadığı sürece de akidlerde aslolan sıhhattir. Tefsirinde bu konuda bazı müfessirlere yer vererek şu sonucu çıkarmıştır: Dinin özü, Allah Teâlâ ve kullarla sağlam anlaşmalar yapmak ve bu akidleri yerine getirmektir. Dolayısıyla ayette ki bütün akidleri yerine getiriniz buyruğundan, öncelikle iman akdinin anlaşıldığını, bununla Allah’a karşı sözleşerek bağlanmak olduğunu, diğer insanlarla

¹¹³ İsfahânî, *Müfredât*, 714.

¹¹⁴ Alpaslan Alkış, “Mecelle’de Akid Teorisi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16 S. 2 (2019): 446.

¹¹⁵ A.g.e., 463; bu konuda ayrıca bkz. Ali Bardakoğlu, “İslam Hukukunda Akid Hürriyeti ve Akdi Şartlar Açısından Bu Hürriyetin Sınırı”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1 S.1 (1983): 9-20.

¹¹⁶ Hayreddin Karaman, “Akd”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları,1989), 2/251-256.

¹¹⁷ el-Maide 5/1.

yapılan sözleşmelerin ise ondan sonra geldiğini dile getirerek Yüce Allah'ın emrinin ve imanın hükmünün bu olduğunu belirtir.¹¹⁸ Akidin sözleşme anlamında kullanıldığı bir diğer ayette de Allah Teâlâ, insanları bilerek ettikleri yeminler hariç bilmeyerek veya dil alışkanlığıyla ettikleri yeminlerden sorumlu tutmadığını haber vermektedir.¹¹⁹ Buna göre insan, yemin-i lağvden yani bir şeyin doğru olduğunu zannedip veya ağız alışkanlığıyla yaptığı yeminlerden sorumlu tutulmamış ancak yemin-i mün'akide'den yani "şöyle yapacağım böyle yapacağım, veya şu iş gerçekleşirse bende böyle yapacağım" şeklinde ki gelecekle ilgili kişinin kendisini bağlayan yeminlerden sorumlu tutulmuştur. Bu tür yeminler yerine getirilmezse Allah tarafından cezası kesilir. Elmalılı, bu yeminlerin iki tür şekilde gerçekleşeceğini; ilkinin günah sayılmayan bir şey için yemin etmek olup bunun bozulmasının caiz olmadığını, diğerinin ise günah olan bir şeye edilen yemin olup, bunda ısrarcı olmanın yemini bozmaktan daha günah olduğunu belirtir. Böyle bir durumda "Kim bir şeye yemin eder sonra ondan başka daha hayırlısını görürse yemininin kefareti versin, sonra o daha hayırlı olanı yapsın."¹²⁰ hadis-i şerifi gereğince ehven-i şer olanının seçilerek yeminin bozulması gerekmektedir. Elbette bunun bir kefareti yani dünyevî cezası olacaktır. Ancak bu ahirete ait cezadan kurtuluş için ibadet yerine geçmektedir. Bozulan yeminin kefareti, ayette belirtildiği üzere kişinin ailesine yedirdiği yemeğin maliyetine oranla orta bir şekilde on tane fakiri bir gün doyurması veya on fakiri giydirmesi veyahut bir adet köle veya cariyeyi özgürlüğüne kavuşturmasıdır. Bunların hiçbirine gücü yetmeyen kimsenin kefareti ise üç gün oruç tutmasıdır.¹²¹

Ayetlere konu olan bir diğer husus ise nikâh ve boşanma akitleridir.¹²² Tefsirinde bu konuya genişçe yer veren Elmalılı evlilik, boşanma ve mali işlemler gibi akitlerde asıl önemli olanın Allah Teâlâ'nın rızası olduğu vurgulayarak kişinin, kendisini bunlara kaptırarak iyilik ve fazileti unutmaması gerektiğine dikkat çekmiştir.¹²³

¹¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/509-510.

¹¹⁹ el-Mâide 5/89.

¹²⁰ Müslim, "Eymân", 11-17 nr.1650.

¹²¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/748-750.

¹²² el-Bakara 2/235, 237.

¹²³ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/869.

Miras akdi ile ilgili bir ayette de kişinin, öldüğünde geride bıraktıklarını kendisine akrabalık bağlarına göre mirasçı kıldığını, ancak bundan önce varsa yaptığı borç, emanet veya rehin gibi akitlerin gerektirdiklerinin hakkı olana teslim edilmesini emredilmektedir.¹²⁴ Ayete göre miras kazanılan bir şey değil, yalnızca Allah'ın lütfuyla elde edilebilecek bir şeydir. Çünkü Yüce Allah vermediği takdirde insanların mirastan faydalanması mümkün olmayacaktır.¹²⁵

Hasılı alışverişin ve sözleşmelerin kesin bir sonuca bağlanmasını ifade eden akid kavramı Kur'an'da yemin, nikâh ve miras bahsi altında işlenmiştir. Yukarıda açıklamalarını yaptığımız ayetlere göre bir Mümin Allah'ın her şeyi görüp bildiğinin farkında olarak verdiği, yaptığı veya yapılmaması istenen akidlere riayet etmelidir.

3.5.5. Ecir/Ücret

Sözlükte ecir ve ücret, “*e-c-r*” kökünden türetilmiş olup yapılan bir işe karşılık ücret ödemek, mükâfatlandırmak manasında isim veya masdar olarak geçer. İslâm literatüründe ücret daha çok dünyevi, ecir ise uhrevi anlamda kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de 105 yerde geçen ecir, bazen bir ödül bazen de bir cezayı temsil etmektedir.¹²⁶ Ayrıca bazı ayetlerde de mehir¹²⁷ anlamında kullanılmıştır.¹²⁸ İslâm'da erkeğin boşama yetkisi kadına göre daha fazla olduğundan bu hakkın kötüye kullanılmaması ve kadının ekonomik güvencesini sağlaması açısından mehir konusu sosyoekonomik hayatın önemli bir parçasıdır.¹²⁹ Elmalılı da tefsirinde bu konuyu detaylı bir şekilde açıklamıştır.

¹²⁴ en-Nisâ 4/33.

¹²⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/328-329.

¹²⁶ Âl-i İmrân 3/185

¹²⁷ en-Nisâ 4/24, 25

¹²⁸ Muhiddin Bağçeci, “Ecir”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/383.

¹²⁹ Mehmet Âkif Aydın, “Mehir”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/391.

3.5.5.1. Dünyevi Ücret

Ücret kelimesi gerçek bir karşılık anlamında üç yerde geçmektedir. Bunlardan birisi Musa-Hızır kıssasıdır. Hızır, yıkılmak üzere olan bir duvarı doğrultur. Musa peygamber de ona isteseydin buna karşılık bir ücret alırdın der.¹³⁰ Elmalılı, ihtiyaçları olduğu sırada karşılıksız olarak iyilik yapmanın Hz. Musa'ya anlamsız görüldüğünü ve sabredemediğini belirtir. Ayrıca firavuna karşı sihirbazların ücret teklifinde¹³¹ ve yine Musa peygamberin ücretle çoban olarak tutulmasında da ecir kavramı dünyevi olarak kullanılmıştır.¹³²

Dünyevi anlamda ücret evlilik ile ilgili ayetlerde de geçmektedir. Mesela Peygamber efendimizin evlenebileceği faziletli hanımlardan bahsedilen ayette¹³³ ecir kelimesi, kadınlara verilen namuslarının karşılığı olan mehirler anlamında kullanılmıştır.¹³⁴ Ayette bir birleşme olursa kocanın mehrin tamamını, birleşme olmadan boşanma gerçekleşmişse yarısını ödemekle mükellef olduğu belirtilmektedir.¹³⁵ Buna göre evlilik akdinde nikahla birlikte mehir ücreti farz kılınmıştır.¹³⁶ Elmalılı yine bu ayete göre mehir belirlendikten sonra kadının rızası ile mehrde indirim veya mehrinden vazgeçmesinde bir günah olmadığını söyler.¹³⁷ Bunun yanı sıra evlilikte asıl amacın ise kişinin muhsin olması, yani nefsini kale gibi sağlamlaştırması ve neslini devam ettirmesi olduğuna dikkat çekmiştir.¹³⁸

Ücret kelimesi Kur'ân'da peygamberlerin tebliğinin karşılığı olarak da geçer. Allah Teâlâ, Peygamber efendimizin yaptığı vazifeye karşılık ücret istememesi gerektiğini

¹³⁰ el-Kehf 18/77.

¹³¹ eş-Şura 42/41; Araf 7/113.

¹³² el-Kasas 28/25-27.

¹³³ el-Ahzâb 33/50.

¹³⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/575-576.

¹³⁵ el-Bakara 2/237.

¹³⁶ en-Nisâ 4/24; el-Mümtehine 60/10.

¹³⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/309-312.

¹³⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/309-312.

haber vermektedir.¹³⁹ Hz. Peygamberin, başkasından hiçbir şey beklemeyerek Allah'ın hükümlerini tebliğ etmesi gerekmektedir. Bununla ilgili bir ayette de Peygamberimize, insanları imana daveti için onlardan dünyevi bir karşılık değil sadece Allah Teâlâ'ya yakın olmayı ve O'nun yolu üzerine sabit durmayı temenni eden kimselerden olmalarını istemesi öğütlenmiştir.¹⁴⁰ Bunu teşvik için ise Allah Teâlâ, Peygamber efendimizi yaptığı tebliğ karşılığı ücret istemediği için övmektedir.¹⁴¹ Elmalılı, Peygamberin ücret istememesini, tebliği için karşısındakilerden maddiyat olarak herhangi bir şey talep etmemesi olarak yorumlar. Bu davranışın bir çıkar sağlama şüphesini ortadan kaldırdığını,¹⁴² samimiyetini ve doğruluğunu kanıtladığını belirtir.¹⁴³ Böylece tebliğ, hakkı tanıtmak olmuş olup, onun ifadesiyle halis, katıksız bir uyarıdır.¹⁴⁴ Peygamberimizin bu öğütleri iletmesinin karşılığında müşriklerin, ayette belirtildiği üzere sanki onlardan dünyalık menfaat talep etmiş de onlarda bu talebi karşılayamamış onun yükü altında ezilmiş¹⁴⁵ gibi bir tavır sergileyerek, öyle bir şey olmuşcasına O'na kin duyup düşmanlık beslemeleri, kendi düşüncesizliklerinden dolayıdır. Zira Peygamberin mükâfatı ancak Allah'a aittir.¹⁴⁶ Elmalılı, müşriklerin bu hallerini benzer bir ayette de¹⁴⁷ peygamberin tebliği karşısındaki tavrını zorba bir hükümdarın ağır vergileri altında eziliyormuş gibi hallere girmeleri olarak tasvir etmiştir.¹⁴⁸ Ancak ücret hususunda istisna olan bir ayette Peygamberimiz, yakınlarına sevgi ve muhabbet duymaktan başka hiçbir ücret istemediğini belirtmiştir.¹⁴⁹ Elmalılı,

¹³⁹ el-En'am 6/90; Sad 38/86.

¹⁴⁰ el-Furkan 25/57.

¹⁴¹ Yusuf 12/104.

¹⁴² Elmalılı, *Hak Dini*, 3/704.

¹⁴³ A.g.e., 4/742-743.

¹⁴⁴ A.g.e., 3/704.

¹⁴⁵ el-Kalem 68/46.

¹⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/940.

¹⁴⁷ et-Tûr 52/40.

¹⁴⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/230.

¹⁴⁹ eş-Şûrâ 42/23.

burada geçen ücret kelimesinin üç anlamı olduğunu söyler: İlki, Peygambere olan akrabalıktan dolayı haklarına saygı. İkincisi, O'na yakınlığı olanları sevmek. Üçüncüsü ise sâlih amellerle Allah'a olan yakınlıktır. Ayetin devamında belirtildiği üzere Yüce Allah'ın bir iyilik yapana yaptığı iyiliğin karşılığı olandan daha çok vereceğini, bu sayede hem yapılan iyiliğin güzelliğinin hem de kişinin daha fazla iyilik yapma isteğinin artacağı sonucunu çıkarmıştır. Diğer peygamberler de tebliğlerinde ücret istememişler, aynı şekilde ecirlerinin Allah'a ait olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵⁰ Bununla ilgili ayetlerde pek çok örnek bulunmaktadır.¹⁵¹ Mesela Elmalılı, Hud peygamberin tebliğ karşılığı kavminden ücret istememesini, tebliğin herhangi bir maddi amaç veya fayda için yapılamayacağı şeklinde yorumlar. Bu ihlas olup tevhid inancının gereğidir. Bu anlamda ihlas, ücreti kullardan değil Allah'tan ecir olarak beklemektir.¹⁵² Bir ayette de Yüce Allah, "...sizden bir ücret istemeyen Peygamberlere tabi olun..." buyurmaktadır.¹⁵³ Elmalılı, kişinin birine uyması yani onun sözlerinin doğru olup olmadığını anlaması için iki sebebin yeterli olduğunu söyler. Bunlardan birincisi ücret istememesi, ikincisi ise soyuna ve ailesine güven olmasıdır. Böyle olan kimseler peygamber olmasalar bile onlara uymamak için bir sebep yoktur demiştir.¹⁵⁴ Netice olarak Kur'ân'da dünyevi ücret konuları, bir duvarın tamiri, sihir yapmak, çobanlık, emzirme ücreti, nikah ücreti olarak mehir ve tebliğ karşılığında ücret istememek şeklinde geçmektedir.

3.5.5.2. Uhrevi Ücret

Kur'ân'da uhrevi anlamda ücret, kişinin dünyada iken yaptıklarının karşılığını ecir veya günah olarak almasıdır. Olumlu veya olumsuz şekilde kazanılabileceği birçok ayette vurgulanmaktadır. Bununla ilgili bir ayette "*Her canlı ölümü tadacaktır.*

¹⁵⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/587-588.

¹⁵¹ Hud 11/51; eş-Şuara 26/109, 127, 145, 164, 180; Yûnus 10/72; Hûd 11/29.

¹⁵² Elmalılı, *Hak Dini*, 3/587-588.

¹⁵³ Yâsîn 36/21.

¹⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/665.

*Kıyamet günü ecirleriniz size eksiksiz olarak verilecektir...*¹⁵⁵ buyrulmuştur. Elmalılı, ayette belirtilen iyi veya kötü amellerin, mükâfat veya cezasının tam olarak ahirette verileceğini ancak bu dünyada da kısmen cereyan edebileceğini söyler. Ancak bu dünyada verilen mükâfatın gam ve kederle karışık olduğunu belirterek tüm bunlardan arındırılmış sonsuz saadetin, mahşer günü hesapların görüldükten sonra belli olabileceğini vurgular.¹⁵⁶ Allah Teâlâ'nın, sevgili kullarına hem dünyada hem de ahirette ecir vereceğini bildirdiği bir ayette de Yüce Allah İbrahim peygambere, onun soyundan seçtiği kişilere peygamberlik ve kitabını ihsan ederek dünyadaki ecirini, kendisini sâlihler zümresine katmak suretiyle de ahirette ki ecirini verdiğini haber vermektedir.¹⁵⁷

3.5.5.3. Verilecek Ecrin Özellikleri

Bazı ayetlerde ise iman eden ve sâlih amellere bulunanlara verilecek olan ecirin niteliklerinden bahsedilmiştir. Bu ecirin özelliklerini; bitmez tükenmez,¹⁵⁸ yani minnetsiz ve sonsuz,¹⁵⁹ azim yani büyük,¹⁶⁰ kebir yani büyük,¹⁶¹ en büyük,¹⁶² sevap,¹⁶³

¹⁵⁵ Âl-i İmrân 3/185.

¹⁵⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/230-231, 2/111-112.

¹⁵⁷ el-Ankebût 29/27.

¹⁵⁸ el-İnşikâk 84/25; Fussilet 41/8; el-Kalem 68/3.

¹⁵⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 6/308.

¹⁶⁰ Âl-i İmrân 3/172, 179; en-Nisâ 4/40, 67, 74, 95, 114, 146, 162; el-Mâide 5/9; el-Enfâl 8/28; el-Ahzâb 33/29, 35; el-Fetih 48/10,29; el-Hucurat 49/3; et-Teğâbün 64/15

¹⁶¹ Hüd 11/11; el-İsra 17/9; el-Hadid 57/7; el-Mülk 67/12.

¹⁶² et-Tevbe 9/22.

¹⁶³ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/116-115.

yaptıklarının daha güzeli,¹⁶⁴ cömertçe,¹⁶⁵ şerefli,¹⁶⁶ güzel,¹⁶⁷ ne güzel,¹⁶⁸ eksiksiz ve lütfundan olarak daha fazlası,¹⁶⁹ kesintisiz,¹⁷⁰ tastamam,¹⁷¹ iki katı,¹⁷² bağışlanma ve böylelikle sonsuz dinlenme yeri cennetler¹⁷³ olarak sıralayabiliriz. Şüphesiz Allah, ecirleri zayi etmez.”¹⁷⁴

3.5.5.4. Ecir Sahibi Olacakların Özellikleri

Verilecek olan ecrin özelliklerinin yanında buna nail olacakların vasıfları da ayetlerde belirtilmektedir. Bunların en başında iman edenler gelmektedir. “...*Biz de onlardan iman edenlere mükâfatlarını verdik...*”¹⁷⁵ buyruğunda diğer ayetlerden farklı olarak mal veya can belirtmeksizin sadece iman vasfı geçmektedir. Elmalılı, ayetteki ecre muhatap olanların Hz İsa’dan sonra ne dini tebliğe ne de bozguncular arasında yaşamaya güç yetiremeyerek kendilerini, fitneye karşı korumak ve samimiyetle ibadet etmek için gizli yerlere çekilen fakat daha sonra doğru yoldan sapıp ruhbanlık adı altında din istismarcılığı yaparak insanlardan hazine toplamaya başlayanlar arasından, imanını koruyarak günah çukuruna düşmeyenler olduğunu belirtir.¹⁷⁶ Bu kimseler bir

¹⁶⁴ en-Nahl 16/97.

¹⁶⁵ el-Ahzâb 33/44.

¹⁶⁶ Yâsîn 36/11; el-Hadîd 57/11, 18.

¹⁶⁷ el-Kehf 18/2.

¹⁶⁸ el-Ankebut 29/58; ez-Zümer 39/74.

¹⁶⁹ en-Nisâ 4/173.

¹⁷⁰ et-Tin 95/6.

¹⁷¹ Âl-i İmrân 3/57; Fâtır 35/30.

¹⁷² el-Ahzâb 33/31; el-Kasas 28/54.

¹⁷³ Âl-i İmrân 3/136.

¹⁷⁴ el-Kehf 18/30.

¹⁷⁵ el-Hadîd 57/27.

¹⁷⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/429-430.

başka ayette de Allah Teâlâ'ya ve nebilerine iman edip, bunlara verilen görev bakımından aralarında ayırım yapmayanlar şeklinde geçmektedir.¹⁷⁷

Ayetlerde ahiret ecri alacak olanların genel manada iman edenler ve hayırlı amellerde bulunanlar olduğu görülmektedir.¹⁷⁸ Bununla ilgili olarak Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman eden ve sâlih amellerde bulunanlara ecirlerinin verileceğinin bildirilmektedir.¹⁷⁹ Burada ki “...*Her kim iman ederse...*” ifadesinden Yahudi, Hristiyan veya başka hangi dinlerden olursa olsun hem zahirde hem de hakikatte Hz. Muhammed'in dinine iman edenler anlaşılmaktadır.¹⁸⁰ Bununla beraber bir başka ayette de ecir alacak sâlih amel sahiplerinden bahsedilirken onların, namazlarını doğru dürüst kılıp zekâtlarını veren kimseler olduğu vurgulanmaktadır.¹⁸¹ İman edip sâlih amellerde bulunmaya çalışanlara vaat edilen “güzel ecir” ise devamlı kalacakları cennetlerdir.¹⁸² İnsanların bu mükâfat karşısında yapabileceği en hayırlı şey iman ederek iyi amellerde bulunup o büyük mükâfatı istemek ve yine o elim azaptan korunmak için bu yolda çalışmaktır.¹⁸³

Bir ayette de bu kimseler, imandan hemen sonra infak edenler olarak belirtilmektedir.¹⁸⁴ Elmalılı bu infakı insanların, Allah'ın kendilerine tasarruf etme hakkını verdiği mallardan O'nun vekili olduğunun farkında olarak tasaddük etmeleri şeklinde yorumlar.¹⁸⁵ Yine bu ecre nail olacak infak sahiplerinin bir diğer özelliği de Allah için verdiklerini sonradan başa kakmamalarıdır.¹⁸⁶ Buna göre yalnızca mallarını

¹⁷⁷ en-Nisâ 4/152.

¹⁷⁸ el-Bakara 2/62, 277; el-Kehf 18/30; el-Ankebût 29/58; el-İnşikâk 84/25Fâtır 35/7; Fussilet 41/8; el-Fetih 48/29; et-Tîn 95/6.

¹⁷⁹ el-Bakara 2/62.

¹⁸⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/480.

¹⁸¹ el-Bakara 2/277.

¹⁸² Elmalılı, *Hak Dini*, 4/14-15.

¹⁸³ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/902.

¹⁸⁴ el-Hadîd 57/7; el-Bakara 2/262, 274.

¹⁸⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/396-397.

¹⁸⁶ el-Bakara 2/262.

Allah yolunda harcıyıp harcadıklarıyla da övünmeyen, gurura kapılmayan kimselerin Allah katında kat kat sevapları vardır. Elmalılı burada, "Fî-sebîlillah" (Allah yolunda) kavramını ele alarak bunun iki şekilde olabileceğini belirtir: İlki Allah yolunda malı ve canıyla cihad etmek, ikincisi ise mallarını Allah yolunda cihad eden kimseler için harcamaktır. Bazı müfessirlerin, Allah'ın diğer iyi amellere bire on vereceğini vaat ettiği halde canlarını ve mallarını bu şekilde infak edenlere ise bire yedi yüz sevap verileceği şeklindeki görüşlerine de tefsirinde yer vermiştir.¹⁸⁷ Bu infakın bir özelliği de ayette gece ve gündüz, gizlice ve açıkça¹⁸⁸ olması şeklinde belirtilmektedir. Mallarını her vakit ve her durumda infak edebilme yetisini kazanmış olanlara, infak ettikleri şeyler için Allah katında kat kat ecir verilecektir. Bu kimseler infak ederken verdiklerinin arkasından hüzünlenmedikleri gibi aksine Allah'ın rızasını kazanma ümidiyle kalpleri mutmain oldukları için ahirette, cimriler mahzun olurken onlar her türlü keder ve üzüntüden uzak kalacaklardır.¹⁸⁹

Ahirette ecir olarak ebedî kalacakları cennetlere kavuşacak kimselerden biri de ayette, amel yani iyi iş yapan ve bunun için çalışıp çabalayanlar olarak belirtilir.¹⁹⁰ Elmalılı, ecir bağışlanmak olan kimselerin bir önceki ayete göre,¹⁹¹ günah işledikleri zaman Yüce Allah'ı hatırlayarak ivedilikle günahlarına tövbe edip affını dileyen kişiler olduğunu söyler. Ona göre Allah Teâlâ'nın vaat ettiği cennet, bu minval üzere çalışan güzel amel sahiplerinin hakkıdır.¹⁹²

Bir diğer ecre kavuşacaklar da ayetleri az bir değere değişmeyenlerdir.¹⁹³ Allah'a ve Rasûlüne itaat ederek O'nun doğru yola ilettiği kullardan,¹⁹⁴ iki yüzlülükten tövbe edip hallerini düzelterek Allah için dinleri üzere sabit olanlar, kendilerinde hiç iki yüzlülük

¹⁸⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/952-953.

¹⁸⁸ el-Bakara 2/274.

¹⁸⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/995.

¹⁹⁰ Âl-i İmrân 3/136.

¹⁹¹ Âl-i İmrân 3/135.

¹⁹² Elmalılı, *Hak Dini*, 2/167-168.

¹⁹³ Ali-i İmran 3/199.

¹⁹⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/366.

mevcut olmayan Müminlerle beraber olacaklardır.¹⁹⁵ Yine aynı şekilde iman eden sağlam ilim sahibi olan ve zekâtını veren kimseler, kafirlere verilecek olan azaba karşılık büyük bir mükâfatla ödüllendirileceklerdir.¹⁹⁶ Allah Teâlâ, hicret etmek için yola koyulup yolda ölen kimsenin ecrinin de kendi katında olacağını haber vermektedir.¹⁹⁷ Yani o kimseler sanki yolculuklarını tamamlamış gibi ecir alacaklardır. Dolayısıyla kişi, yola çıkıp “yolda ölürsem dimyata pirince giderken elimdeki bulgurdan da gibi olurum” şeklinde düşünmemelidir. Çünkü Allah için hareket eden kişinin kaderinde yarı yolda ölmek varsa bile yine de kendisine tam sevap yazılacaktır.¹⁹⁸ İman edip sâlih amel işleyenlere büyük bir mükâfatın vaad edildiği¹⁹⁹ başka bir ayeti Elmalılı, sadece iman etmekle kalmayıp temizliğine önem veren, namazı dosdoğru kılan, haklı olan düşmanı olsa bile adaletli davranan ve takva ehli olup verdiği sözleri yerine getirenlere hem bağışlanma hem de büyük mükâfat vardır şeklinde açıklamıştır. Ancak ayetleri yalan sayarak inkâr edenler ise amellerinin cezası olarak cehennemliklerden olurlar.²⁰⁰ Bunların yanı sıra Yüce Allah, en büyük mükâfatın kendi katında olduğunu haber vermektedir.²⁰¹ Allah katındaki ecir, dünyalara sığmayacağından dolayı böyle bir mükâfat, dünya nimetlerinin hiçbirine uğruna can vererek değişmeye değmeyecektir. Dünyada bir kimseye duyulan menfaat şeklindeki ecir o kişinin vefatıyla son bulacak ancak Yüce Allah’ın ecri ebedi olduğu için ona nail olan kişi, ölüm sonrasında da ahirette ondan faydalanabilecektir. Dolayısı ile Elmalılı, böyle bir mükâfata mazhar olabilmek için yapılması gereken can emanetini vermek olsa bile az gelir demiştir.²⁰²

¹⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/471.

¹⁹⁶ A.g.e., 2/486-487.

¹⁹⁷ en-Nisâ 4/100.

¹⁹⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/415.

¹⁹⁹ el-Mâide 5/9.

²⁰⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/555-556.

²⁰¹ et-Tevbe 9/22.

²⁰² Elmalılı, *Hak Dini*, 3/329.

Ayetlerde ecre ereceklerden bir diğerk grup da sabır ehli olanlar şeklinde belirtilmektedir.²⁰³ Elmalılı, Allah'ın emirlerinin icra ve ifası sırasında karşılaşılabacak zorluklara ve acılara katlanıp, zalimlere karşı muvaffak olmak için sabretmek gerektiğine vurgu yaparak,²⁰⁴ sabırlı olup takva yolundan ayrılmayan, kendini gūnahtan sakınarak başına gelebilecek üzüntü ve sıkıntılara katlanan kimselerin ecrinin zayı olmayacağını söyler.²⁰⁵ Hem nimetlere hem de musibetlere karşı sabredip sâlih amellerde bulunanlar büyük ecre nail olacaklardır.²⁰⁶ Bu kimseler kendisine bir sıkıntı verildiğinde ümitsizliğe düşmeyip sabreden veya Allah'ın kendisinden sıkıntıyı uzak tutup nimetler vermesinden ötürü şımararak kibre kapılmayan yani her iki durumda da sabredip sâlih amel sahibi olanlardır.²⁰⁷

Ecirle müjdelenen bir diğerk zümre de Allah yolunda cihad edenlerdir.²⁰⁸ Bunlar, dünya hayatının geçiciliğine aldanmayıp kendi sonunu gözeterek her daim savaşa hazır bulunan ve zamanı geldiğinde de Allah yolunda savaşmaktan geri durmayanlardır. Böylelerine galip gelse de öldürülse de büyük bir mükâfat verilecektir.²⁰⁹ Cihad ile ecre nail olacaklar ile ilgili bir diğerk ayette Yüce Allah, mücahitleri oturanlardan çok daha büyük ecirlerle üstün kıldığını haber vermektedir.²¹⁰ Dolayısıyla Müminlerden mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda savaşa katılanlar, özürsüz ve zararsız olarak savaşa gitmeyenlerden ecir olarak daha üstün bir mertebededirler. Elmalılı'ya göre vaat edilen bu ecirlerin içinde mağfiret ve rahmet vardır. Dolayısıyla geçmişte işlenmiş olan günahlar, verilen bu ecir ve dereceleri eksiltmeyecektir.²¹¹ Ecir sahibi

²⁰³ Hûd 11/11, 115; Yûsuf 12/90; en-Nahl 16/96; el-Kasas 28/54; ez-Zümer 39/10.

²⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/624.

²⁰⁵ A.g.e., 3/687.

²⁰⁶ Hûd 11/11.

²⁰⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/570-571.

²⁰⁸ en-Nisâ 4/74.

²⁰⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/371.

²¹⁰ en-Nisâ 4/95.

²¹¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/408-409.

olacaklardan bir grup da Allah yolunda hicret eden kimselerdir.²¹² Elmalılı, bunlarla ilgili herhangi bir yorumda bulunmamıştır.

Mal veya evlat imtihanı karşısında Allah katında olanı seçenler de ahirette ecre erecek kimseler olarak belirtilmiştir.²¹³ Allah Teâlâ insanlara, verdiği malların ve evlatların bir fitne aracı olduğunu ve en büyük ecrin O'nun katında olduğunu haber vermektedir.²¹⁴ Elmalılı, ayetteki durumu şöyle izah etmiştir: Mal ve evlat, kişiyi kendine bağlayarak türlü zahmetlere ve günahlara sokup hayır işlemekten alıkoyan bir imtihan vesilesidir. Dolayısıyla kişi büyük mükâfata nail olmak istiyorsa mal kazanma ve evlat yetiştirme kaygısıyla uğraşırken ibadet ve itaatinden ödün vermemelidir.²¹⁵ Benzer bir ayette de malların ve evlatların imtihan vesilesi olduğunu bilerek bunların uğruna doğru yoldan ayrılmayanlar büyük bir mükâfata müjdelenmektedirler.²¹⁶ Buna göre ecir sahibi olmak isteyen Müminlerin, mal ve evlat endişesiyle bile bile Allah'a ve Rasûlü'ne ihanette bulunmaması gerekir. Yani geçim derdiyle gaflete düşen bir Mümin için böyle bir durumda mal ve evlat, yalnızca bir imtihan aracıdır. İnsan, bunlarla uğraşırken fark etmeden kendini günaha ve belaya tutunmuş halde bulabilir. O halde kişi, Allah'ın o büyük ecrinden mahrum kalmamak için ne mal makam ne de evlat kaygısıyla kendi kendine ihanette bulunmamalıdır.²¹⁷

Ayetlerde ecre erecek olan bir diğer topluluk ise takva sahipleri olarak geçmektedir.²¹⁸ Dünya hayatının bir oyalanmadan ibaret olduğunu, iman edip küfürden sakınanlara ise ecirlerinin mutlaka verileceğini bildiren ayeti²¹⁹ Elmalılı, İman ederek dünya hayatını ahiret için bir kazanç yeri olması dışında önemsiz olarak görüp takva yolunu tutanlara yani bu dünyayı ilerisi için korunma vasıtası olarak kullananlara, ecirlerinin

²¹² en-Nahl 16/41; el-Mümtehine 60/10.

²¹³ el-Enfâl 8/28; et-Teğâbün 64/15.

²¹⁴ et-Teğâbün 64/15.

²¹⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/693.

²¹⁶ el-Enfâl 8/28.

²¹⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/244-245.

²¹⁸ Âl-i İmrân 3/172, 179; Yûsuf 12/57; Muhammed 47/36; el-Hucurât 49/3.

²¹⁹ Muhammed 47/36.

karşılığının verileceği şeklinde yorumlar.²²⁰ Nitekim yapılan iyilik zerre kadar da olsa da Allah onun sevabını kat kat artırır ve büyük bir ecir verir.²²¹ Yine benzer ayetlerde de Yüce Allah'ın iyiyi kötüden ayıracağı vakte kadar O'nun seçtiği elçiye iman edip küfürden sakınanlara, büyük bir mükâfat verileceği müjdelenmekte olup,²²² takvayı her daim düstur edinenler için ahiret mükâfatının daha hayırlı olduğunu bildirilmiştir.²²³ Yani dünya ve içindekiler ne kadar çok ve güzel olursa olsun ahiretteki verilecek ecir tüm hepsinden daha üstün ve hayırlıdır. Takva sahipleri de Allah'a iman ederek Rasûlü'nü peygamber olarak tanıyıp emir ve yasaklara riayet edenler şeklinde açıklanmıştır.²²⁴ Kendilerine ecir vaat edilen bir diğer grup da, Allah ve Rasûlü'nün huzurunda sesini kısıyanlardır.²²⁵ Buna göre bu yasaklamaya uyarak takva sahibi olup Rasûlüllah'ın yanında seslerini kısıp yüksek perdeden konuşmayanlar, büyük bir ecre nail olacaklardır.²²⁶ Bunlarla beraber Talâk Sûresinin ilk dört ayetinde belirtilen kadın haklarına, Allah'tan korkarak riayet eden takva sahibi kimselerin, günahlarının örtüleceği ve ecirlerinin çoğaltılacağı haber verilmektedir.²²⁷

“*Kitaba sarılanlar ve namazı ikâme etmekte bulunanlar ise, o muhsinlerin ecrini biz hiçbir zaman zâyi’ etmeyiz.*”²²⁸ ayetinin aslında, muslih kelimesi geçmekle birlikte Elmalılı, bunu muhsin diye tercüme etmiş ancak tefsirinde muslih olarak aslına uygun olanı söylemiştir. Muhtemelen Elmalılı'nın dikkatinden kaçmış olabilir. Bu ayette muslih olanların yani ıslah edenlerin iki özelliğinden bahsedilmektedir. Bunlar

²²⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/70-71.

²²¹ en-Nisâ 4/40.

²²² Âl-i İmrân 3/179.

²²³ Yûsuf 12/57.

²²⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/662-663.

²²⁵ el-Hucurât 49/3.

²²⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/122.

²²⁷ et-Talâk 65/5.

²²⁸ el-A‘râf 7/170.

Kur'ân'a sarılmak ve namazı dosdoğru kılmaktır. Çünkü ancak böyle yaparak kendilerini ve toplumu ıslah edebilirler.²²⁹

Huşu sahipleri de o büyük ecre nail olacak bir diğer zümredir.²³⁰ Bağışlanma ve mükâfata mazhar olacak huşu sahipleri, Allah'ın azabı gelip çatmadan emirlerine, uyarılarına hürmet ve saygı duyanlar, Elmalılı'nın tabiriyle de görmediği halde Rahman'a haşyet besleyenlerdir. Benzer bir ayette de bu kimseler içleri titreyerek Allah'a saygı gösterip O'ndan korkanlar olarak tarif edilmiştir.²³¹ Bu huşu sahipleri, ahirette olacağı gibi henüz Yüce Allah'ın huzuruna çıkmayıp gıyabında bulunmadığı halde bile O'nun azameti karşısında gazabından korkanlar yani O, Rahmân'dır diye rahmetine güvenip aldanmayan ihtiyat sahibi kimseler olup her daim kalplerinde de bu korkuyu hissedenerler olarak yorumlanmıştır.²³²

Ayetlerde ecirleri zayi olmayacak kimseler olarak şehitler de zikredilmiştir.²³³ Bununla ilgili bir ayette, mükâfata ve nura erecek olanlar, Allah'a ve peygamberine iman eden özü sözü doğru olan ve şehitlik mertebesine erenler şeklinde belirtilmektedir.²³⁴ Elmalılı, tefsirinde ahiret saadetini elde etmek için harcanmayan dünya hayatının önemsizliğine dikkat çekerek mükâfata erişeceklerin, ayette geçtiği üzere iman edenler, hakiki Müminler yani siddîkler ve şehitler olacağını söyler.

Ecir sahibi olacaklar bazı ayetlerde de Allah'a karz-ı hasen yani güzel bir borç vererek önden kendisi için iyilik gönderenler olarak geçmektedir.²³⁵ Keza Allah Teâlâ, "...namazı dosdoğru kılın, zekâtı ödeyin ve Allah'a güzel bir borç verin..."²³⁶ buyurmaktadır. Buna göre Kur'ân'ı okuyan, vakit namazını kılan, zekâtını veren ve sevabını ilerde almak üzere tıpkı halis bir niyetle ödünç verir gibi Allah yolunda hayırlı

²²⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/181.

²³⁰ Yâsîn 36/11.

²³¹ el-Mülk 67/12.

²³² Elmalılı, *Hak Dini*, 4/660.

²³³ Âl-i İmrân 3/171; el-Hadîd 57/19.

²³⁴ el-Hadîd 57/19.

²³⁵ en-Nisâ 4/114; el-Hadîd 57/11, 18; el-Müzzemmil 73/20.

²³⁶ el-Müzzemmil 73/20.

harcamalar da bulunanlara harcadıklarından daha fazlası verilecektir.²³⁷ Bu şekilde O'na güzel bir borç verenlerin, karşılıklarını kat kat olarak alacakları ve bunun yanında pek büyük bir mükâfata erecekleri bildirilmektedir.²³⁸ Elmalılı, burada ki borcun güzel ödünç anlamında karz-ı hasen olarak kullanıldığını ve vaat edilen ecrin muhatabının, malından en iyisini seçerek sırf Allah rızası için O'nun yolunda sarf edenlere verileceğini belirtmiştir.²³⁹ Allah Teâlâ, O'nun rızası için sadaka veren, bir iyilik yapan veya insanların arasını düzelteren kimselerin büyük bir mükâfata ereceğini bildirmektedir.²⁴⁰ Ayette hayırlara vesile olacak toplantılar dışındaki buluşmalar ve gizli müzakerelerde bir hayır olmadığı, Müminlerin bunlardan sakınmaları gerektiği vurgulanmaktadır.

Bir diğer ecir sahibi olacak olanlar da bir kötülük karşısında affedip bağışlayanlardır.²⁴¹ Kötülüğün yaygınlaşmasına meydan vermemek için suça karşılık, ceza verilmeli ve bu cezanın da işlenen suça denk ve toplum nezdinde caydırıcı bir etkisi olması gerekmektedir. Elmalılı bunun yerine kendine kötülük edeni, misil ve eşitliğe uymanın zor olduğu meselelerde karşısındakine zulüm etme endişesiyle cezalandırmaya gücü yettiği halde bağışlayarak affedip onunla arasını düzelteren kimseye Allah Teâlâ'nın çok büyük bir ecir ihsan edeceğini söylemiştir.²⁴²

Başka bir ayette ise ecre erişecek diğer bir grup da ahde vefa gösterenler olarak belirtilmektedir.²⁴³ Bu kimselerin mükâfatı cennet ve Allah'ın rızasıdır. Kişi, Yüce Allah'a karşı verdiği sözlerden cayarsa kendi eliyle kendini ateşe atmış olur. Fakat Allah Teâlâ'ya verdiği söz üzerine sabit durursa o büyük mükâfata mutlaka erecektir.²⁴⁴

²³⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 6/76-84.

²³⁸ el-Hadîd 57/11.

²³⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/400-401.

²⁴⁰ en-Nisâ 4/114.

²⁴¹ eş-Şûrâ 42/40.

²⁴² Elmalılı, *Hak Dini*, 4/861-862.

²⁴³ el-Fetih 48/10.

²⁴⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/85.

Ecirle müjdelenen zümrelerden birisi de muhsinler olarak zikredilmektedir.²⁴⁵ Allah yolunda cefa ve sıkıntılara katlanıp görevlerini ihsan şuuruyla yapanların ecirlerinin zayi olmayacağını haber veren bir ayete²⁴⁶ göre bunlar, Resûlüllah'ın çektiği zahmetlerde, katlandığı zorluklarda, yaptığı savaşlarda kısaca her halinde mutedil olarak yanında olup emirlerinden çıkmayarak O'na karşı ters düşmeyen muhsinlerdir. Bu kimselere Allah yolunda çektikleri susuzluk, yorgunluk, açlık gibi zorluklar ve kafirleri öfkelenmelerinden dolayı kendilerine mutlaka sâlih bir amel yazıldığı belirtilmiştir.²⁴⁷ Benzer bir ayette de ecir alacak muhsinler, hayırlı işlerde bulunarak kendilerini Yüce Allah'a teslim edenler olarak bildirilmektedir.²⁴⁸ Elmalılı bu kimseleri, Yüce Allah için alınını ak tutan, nefsinin şirkten sakındırıp, ihlas ve samimiyetle her an O'nun huzurunda gibi hareket eden ve yaptığı her ibadeti, her yönden temiz bir kalp ile yapanlar olarak tasvir etmiştir. Onlar asla korku duymayıp rableri katında mükâfatlandırılacaktır.²⁴⁹ Muhsinlerle alakalı olarak Allah Teâlâ, Yusuf peygambere verdiği imkanlar gibi rahmetini, dilediğine nasip edeceğini ve iyilik yapanların ecirini zayi etmeyeceğini haber vermektedir.²⁵⁰ Hz. Yusuf örneğinde olduğu gibi ilahi takdir, kişinin kendi müdahalesi dışında gerçekleşir. Bu şekilde kendilerine bir takım nimetler verilen kimselerden de iyilik yapanlar, hem bu dünyada hem de ahirette veya her ikisi birden olacak şekilde olağanüstü nimetlere ereceklerdir.²⁵¹ Peygamber hanımlarının da Allah ve Rasûlü'nü, ahirete tercih etmelerinden dolayı, muhsinler zümresine girdikleri haber bildirilmektedir.²⁵² Elmalılı, bu ayetin Allah Rasûlü'nün hanımlarının, ziynet eşyası istemeleri üzerine indiğini, bundan dolayı da onları serbest bırakınca başta Hz. Aişe olmak üzere diğer hanımlarının da bu

²⁴⁵ el-Bakara 2/112; et-Tevbe 9/120; el-Ahzâb 33/29

²⁴⁶ et-Tevbe 9/120.

²⁴⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/473-473.

²⁴⁸ el-Bakara 2/112.

²⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/564-565.

²⁵⁰ Yûsuf 12/56.

²⁵¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/660-662.

²⁵² el-Ahzâb 33/29.

isteklerinden derhal vazgeçip “Biz Allah'ı Rasûlullah'ı ve ahiret evini isteriz” dediklerini nakletmiştir.²⁵³

Ecir alacak kimselerin özellikleri en detaylı olarak Ahzâb suresinin otuz beşinci ayetinde yer almaktadır. Yüce Allah, büyük ecir alacak grupları erkek ve kadın olarak sıralayarak Müslüman, Mümin, itaat eden, sadık, sabreden, mütevazi, sadaka veren, oruç tutan ve namusunu koruyanlar olarak sıralar. Bu kimselerin itaatlerine karşılık Allah'ın hazırladığı büyük ecrin tasavvuru bile mümkün değildir.²⁵⁴

Sonuç olarak Kur'ân'da uhrevi ecre nail olacak kimseler en başta iman eden ve sâlih amel işleyenlerdir. Bu genel kuraldan sonra sâlih amel işleyenler ayetlerde detaylandırılmıştır. Onlar infak edenler, amel yani iyi işler yapanlar, Allah'ın âyetlerini az bir değere değişmeyenler, sabır ehli olanlardır, Allah yolunda cihad edenler, yine O'nun yolunda hicret edenler, mal veya evlat imtihanı karşısında Allah katında olanları seçenler, takva sahipleri, muslih olanlar yani kendini ve toplumu ıslah edenler, huşu sahipleri, şehitler, sadaka verenler, karz-ı hasende bulunanlar, kötülük karşısında affedip bağışlayanlar, ahde vefa gösterenler, Allah rızası için sadaka veren veya bir iyilik yapan veya insanların arasını düzelten kimseler yani muhsinlerdir. Hasılı ister erkek ister kadın olsun Müslüman, Mümin, itaat eden, sadık, sabreden, mütevazi, sadaka veren, oruç tutan ve namusunu koruyanlar büyük ecirlere erişeceklerdir.

3.5.6. Semen

Ücret anlamında da kullanılan semen kavramı, “s-m-n” kökünden türetilmiş olup satanın sattığı şeye karşılık olarak aldığı bir eşya veya bizzat kendisidir. Buna göre bir malın veya eşyanın yerine alınan herhangi bir şey onun semeni sayılmaktadır.²⁵⁵ Dünyevi manada Hz. Yusuf'un, kardeşleri tarafından onu bulan kabileye ucuz bir fiyata satılmasıyla ilgili ayette²⁵⁶ semen kelimesi paha, biçilen değer ve bir fiyat

²⁵³ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/553.

²⁵⁴ A.g.e., 4/558.

²⁵⁵ İsfahânî, *Müfredât*, 210.

²⁵⁶ Yûsuf 12/20.

şeklinde kullanılmıştır. Uhrevi olarak ise Kur'ân'da, ahireti dünyaya değişenler ve değişmeyenler olarak ikiye ayrılmıştır.

3.5.6.1 Ahireti Dünyaya Değişenler

Semen kelimesi anlam olarak Kur'ân'da on ayette “Semenen kalila” yani az bir karşılık olarak geçmektedir. Bunlardan beş tanesi ahireti dünyaya değişenlerle ilgilidir. Bu ayetlerin birinde Allah Teâlâ, kitabı tahrif eden, kendince ekleme çıkarma yapan ve ayetleri yanlış yorumlayarak az bir çıkar uğruna “*Bunlar Allah'ın kelimidir*”²⁵⁷ diyenlerin tövbe etmedikleri takdirde ateş halkından olacağını vurgulamaktadır. Beş on kuruş kazanmak için Allah'a iftira ederek geçici dünya uğruna doğru olanı değiştirip yalan söyleyenlerin, ebedi mükâfata karşılık kazandıklarının çok çirkin bir kazanç olduğu belirtilmiştir.²⁵⁸

Elmalılı, ayetlerde Yüce Allah'a verdikleri sözü yani O'nun davasına bağlı kalacakları hususundaki yeminlerini az bir paraya satanların²⁵⁹ ehli kitaptan olan kimseler olduğunu belirtir. Kitap adına ağızlarını eğerek, doğruyu bildikleri halde az bir para karşılığında bile bile yalan söyleyip insanları Hak'tan ayırıp batıla saptırdıkları için onları acı bir azap beklemektedir. Allah Teâlâ, kitabı mutlaka insanlara açıklayacaksınız ve gerçekleri onlardan saklamayacaksınız şeklinde kendilerinden söz aldığı halde kitap ehlinde olup, az bir dünyalık karşılığında sözlerinden cayanların çok çirkin bir alışveriş yaptıklarını belirtir.²⁶⁰ Kendilerine kitap verilen ve onu gizlemeyip insanlara doğru bir şekilde açıklamak üzere söz alınan Hıristiyan ve Yahudi bilginlerinin, aldatici olan hayata aldanıp para, şan şöhret veya başkalarından bir menfaat umarak susup gizleyip, görmemezlikten gelerek veya tahrif ederek aldıkları şey her ney ise hiç şüphesiz ebedi ahiret saadetine göre pek az bir şeydir. Bu duruma düşenler sadece ehli kitap bilginleri değildir. Zaman zaman nefesine yenik düşen veya yeni bir şey arayan Müslüman alimler de olmuştur. O yüzden asıl önemli olan ahiret saadetini kaybetmemek için özellikle bu hal ve tavırlardan uzak durup

²⁵⁷ el-Bakara 2/79.

²⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/499.

²⁵⁹ Âl-i İmrân 3/77; en-Nahl 16/95.

²⁶⁰ Âl-i İmrân 3/187.

sabrederek verilen sözü yerine getirmeye yani hakkı dosdoğru açıklamaya azami derecede dikkat etmek gerekmektedir.²⁶¹ Benzer bir ayette de Allah Teâlâ, verdikleri sözden cayıp O'nun ayetlerini az bir çıkara değışerek insanları doğru yoldan alıkoyanların yaptıkları şeyleri kötölemiştir.²⁶² Bu kimseler, verilen sözlerin tutulmasını ve her konuda dürüst olunmasını emreden Allah Teâlâ'nın ayetlerini, dünya sevgisine kapılarak insanları O'nun yolundan engellemek suretiyle az bir değere değıştiren fâsiklar topluluğu şeklinde yorumlanmıştır. Onlar, Yüce Allah'a giden yola taş koyarak insanları Peygamberin davasından vazgeçirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla bu kimselerin az bir bedel karşılığında değıştikleri ahiret saadeti, onlara gerçekten pahalıya mal olmuştur.

3.5.6.2. Ahireti Dünyaya Değışmeyenler

Semen kelimesinin kullanıldığı bir ayette Yahudilere uyarı olarak, “...benim ayetlerimi birkaç paraya değışmeyin.”²⁶³ buyrulur. Elmalılı, buradaki semen kelimesini dünyalık birkaç para şeklinde ifade eder. Eğer bu kimseler Allah ve Rasûlü'ne karşılık bir kaç parayı değışmeyerek iman edip takva ehli olurlarsa, ellerinden kaçırdıklarını düşündükleri para veya dünyalığın kat kat üstünde nimetlere erişeceklerdir.²⁶⁴ Kitap ehlinden olup ayetleri az bir paraya değışmeyenlerin de Allah katında ecirleri olduğunu²⁶⁵ bildiren bu ayete göre iman ettikleri gibi, sonradan gönderilenlere de iman eden kimseler İslâm'la şereflenecek ve böylelikle mükâfat sahibi olacaklardır.²⁶⁶ Allah Teâlâ, kitabını korumaya memur ettiği bu kimselere, ayetlerimi az bir paraya değışmeyin şeklinde nasihat eder.²⁶⁷ Yalnızca nebiler değil, Yüce Allah'ın kitabını korumakla görevlendirilmiş ve bunun üzerine yemin etmiş olanlar da kitaptan olmayan

²⁶¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/747-754.

²⁶² et-Tevbe 9/9.

²⁶³ el-Bakara 2/41.

²⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/447-448.

²⁶⁵ Âl-i İmrân 3/199.

²⁶⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/239-240.

²⁶⁷ el-Mâide 5/44.

şeylerle hükmedemezler. Çünkü eğer indirilenlerle hükmetmez, O'nun hakimiyetini yok sayarlarsa, kâfirlerden olurlar. Onlara ise acı verici ebedi bir azap vardır.

Yine dünyanın ahirete değişilmemesi gerektiği hususunu hatırlatan bir diğer ayette, herhangi bir konuda şahitlik ederken kişinin akrabalarının lehine bile olsa yeminini hiçbir çıkar karşılığına satmaması gerektiğine dikkat çekilmektedir.²⁶⁸ Elmalılı, şahitlerden şüphelenildiği takdirde özellikle ikinci namazından sonra onlardan, herhangi bir bedel uğruna yalan yere şahitlik etmediklerine dair yemin alınması gerektiğini belirtmiştir.²⁶⁹

Hasılı bir şeye karşılık alınan veya verilen başka bir şey anlamına gelen semen kavramı, ayetlerde ahiretini dünyaya değişenler ve değişmeyenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Az bir menfaat karşılığında ahiretini dünyaya değişenler, Allah'ın kendilerine verdiği kitabı koruyup, onu olduğu gibi tebliğ edeceklerine dair vermiş oldukları yeminlerini çiğneyerek kitabı tahrif eden, insanları İslâm'a girmekten, ibadet ve itaatten vazgeçirmeye çalışan ve onu yanlış yorumlayarak insanları yoldan çıkaran kimseler olarak sıralayabiliriz. Bunların, geçici olan dünyaya aldanıp az bir para, mal-mülk veya şan şöhret gibi menfaatler karşılığında doğruları gizleyip, görmemezlikten gelerek karşılığında aldıkları bedelin, ahirette verilecek mükâfatların yanında hiçbir önemi yoktur. Buna karşılık Allah'ın emirlerine uyarak ayetlerini ve verdikleri sözlerini, aldatıcı olan dünya hayatına değişmeyen takva sahibi kimseler için ise ebedi mükâfat vardır.

3.5.7. Mal

Mâl kelimesi, (çoğulu emvâl) Arap dilinde “Mâlik olunan her türlü şey” anlamında olup Türkçe'ye de bu manasıyla geçmiştir. Kelime olarak “mal” ve çoğulu “emval” olarak Kur'ân'da seksen altı yerde geçmektedir.²⁷⁰ Ayetlerde çoğunlukla özel mülkiyeti, servetleri ve kişinin zenginliğini belirtmek için kullanılmıştır.²⁷¹ Râgıp el

²⁶⁸ el-Mâide 5/106.

²⁶⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/774.

²⁷⁰ Bkz. Abdülbâkî, “Mu'cem”, 682.

²⁷¹ Hasan Hacak, “Mal”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/461.

İsfahânî ise malı, üzerine sürekli bir eğilim gösterildiğinden dolayı eriyip giden şey olarak tanımlar. Böyle olmasıyla ilgili Sahip b. İbâd'dan malın, sürekli el değiştirmeye meyilli olması sebebiyle her kademedен insanın eline geçebileceğini nakletmiştir.²⁷² Kişinin elinde olan mal mülkiyeti ile ilgili durumu M. Fatih Eroltekin şu şekilde açıklamıştır:

*İslâmi anlayışa göre Yüce Allah insanı, kendisine kullukta bulunması için yaratmıştır. Bu yaratılış gayesinin bir gereği olarak kişi, sınırlı ömrü boyunca sürekli kulluk imtihanından geçmektedir. İşte bu imtihan alan ve araçlarının en önemlilerinden birini de mülkiyet/servet oluşturmaktadır. Kişinin sahip olduğu mali değerleri, kendisine bu nimetleri/ imkânları bahşeden Yüce Yarattıcı'nın istediği şekilde kullanıp kullanmayacağını test edilmesi ve bu noktada kulun ileri sürebileceği herhangi bir mazeretin de bulunmaması açısından fertler, özel mülklerinde tam yetkili kılınmıştır.*²⁷³

Ancak insana verilen mülkiyet hakkının hevâ ve heves uğruna harcanması kişinin hem dünyada hem de ahirette elinin boş kalması demektir. Bununla ilgili ayetler incelendiğinde kişinin malını nasıl kullanması gerektiğinin detaylıca anlatılmış olduğu görülmektedir. Bu konuya gelmeden önce ise malı kimin verdiğini, hangi şekilde talep edilmesi gerektiğini ve vasıflarını inceleyeceğiz.

İnsanların maldan faydalanma nimetine gerçekte Allah'ın dilemesiyle ereceklerini bildiren bir ayette, Allah Teâlâ'nın hükümdar olarak Tâlût'u göndermesi üzerine Yahudiler, Allah'ın ona maldan bir genişlik bir bolluk vermediğini söylemişlerdir.²⁷⁴ Bu ifadeden malın Allah tarafından dilediğine verdiği anlaşılmaktadır. Yahudilerin bizden zengin olanlar varken neden hükümdar olarak Tâlût gönderildi sorusuna ise Elmalılı şöyle cevap verir: "Mülkün sahibi yani asıl hükümdarlık Allah'ındır. O, mülkünü dilediğine verir bu yüzden hükümdarlığa erişenler, kendi asaletlerinden değil, Allah'ın dilemesi ile kavuşurlar. Fakiri zengin yapar, mülkü olmayana mülk

²⁷² İsfahânî, *Müfredât*, 1023; bkz. Mustafa Sağlam, "Kur'an'da Mülk Kavramının Anlam Çerçevesi", *UMDE Dini Tetkikler Dergisi*, C.2, S. 2 (2019): s. 96-97.

²⁷³ Mehmet Fatih Eroltekin, "Kur'an'ı Kerim'in Mal Varlığına Bakış Açısı" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 117.

²⁷⁴ el-Bakara 2/247.

verir. Dolayısıyla kişinin hükümdarlığa layık olup olmaması gibi malı da kime ne sebeple ve ne kadar süre boyunca vereceğini yine O bilir.²⁷⁵ Bir başka ayette de Musa Peygamber Allah'tan, firavuna ve adamlarına verdiği bol servet ve imkanların, insanları O'nun yolundan saptırmak için kullandıklarını belirterek bu zenginliğin onların elinden alınması için beddua ettiği görülmektedir.²⁷⁶ Yani bu ayetten de yine malı Yüce Allah'ın verdiği ve aldığı anlaşılmaktadır.

Kur'ân'da malların verilmiş yollarından da bahsedilmektedir. Bununla ilgili bir ayete göre Müminler, Allah tarafından bazı mallara varis yapılmıştır.²⁷⁷ Bu veraset mal ve can karşılığı yapılan cihad ile olup ganimet elde etmektir. Kafirlerin sahip oldukları mal, mülk ve üzerini işgal ettikleri yurtları ve yine böyle bir topluluğun elinde olan daha nice fethedilememiş başka yerler de miras yoluyla verilmiştir. Bir ayette de miras gibi ganimet mallarının verileceği kimselerden bir grubunda göç eden muhacirler olduğu belirtilir.²⁷⁸ Çünkü onlar, iman ettiği din uğruna müşriklerin zorlaması karşısında evini barkını, malını mülkünü ardında bırakan dolayısıyla sonradan fakir düşen ve Peygambere itaat ederek dini hizmetleri yerine getirmesinde yardımcı olanlardır.²⁷⁹

Allah'ın verdiği malları, evlatları ve diğer bütün nimetlerini çoğaltıp arttırması için ise insanların yalnızca Allah'tan bağışlanma dilemesi gerekir.²⁸⁰ Kur'ân, kişiye Allah'a iman ve itaatin bolluk ve bereketi arttıracığını,²⁸¹ küfür ve itaatsizliğin ise bereketi ortadan kaldırıp sıkıntı ve felakete neden olacağını açıkça söyler.²⁸² Bu ayetleri nasıl anlamamız gerektiğini gösteren bir örnek de Hz. Ömer'in, yağmur duasına çıktığında Nûh Sûresi 10-12. ayetleri okuyarak Allah'tan bağışlanma dilemesi dışında başka bir

²⁷⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/890-891.

²⁷⁶ Yûnus 10/88.

²⁷⁷ el-Ahzâb 33/27.

²⁷⁸ el-Haşr 59/8.

²⁷⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/502-503.

²⁸⁰ Nûh 71/11-12.

²⁸¹ Bkz. el-Mâide 5/66; el-A'râf 7/96; Hûd 11/3, 52.

²⁸² bk. Tâhâ 20/124.

şey yapmamasıdır. Dolayısıyla kişi maddi manevi her neyden şikâyet ediyorsa yanlışları terk ederek Yüce Allah'tan çokça bağışlanma dilemelidir

Malın vasıfları ise dünya hayatının bir süsü²⁸³ ve imtihan vesilelerinden biri olmasıdır.²⁸⁴ İman edenler geçici olan dünya hayatına aldanmayıp, malına ve canına gelen musibetleri bir imtihan vesilesi olarak bilen kimselerdir. Bu durum karşısında azimle sabır gösterip Allah'a sığınarlarsa imtihanı başarıyla tamamlayabilirler.²⁸⁵ Yüce Allah, insanları mallarıyla imtihan ederek onlardan eksiltileceğini haber vermektedir.²⁸⁶ Buradaki mal eksikliği zekât olarak yorumlanmıştır. Buna göre kişi, elindeki mallardan zekât yoluyla ve kazançlarında zarara uğramak gibi sıkıntılarla imtihan edilir. Bu imtihan karşısında Kur'ân, sabır ve namazı tavsiye etmektedir.²⁸⁷ Mal ve evladın imtihan aracından başka bir şey olmadığı belirtilmiştir. Diğer bir ayette²⁸⁸ Elmalılı, iman eden birinin mal ve evlat endişesiyle Allah'a ve Rasûlü'ne hıyanet ettiği takdirde O'nun katındaki ecirden mahrum kalacağını ayrıca bu kimselerin çoğaldığı bir toplumda insanlar arasında güven kalmayacağından dolayı böyle bir ortamda emniyet ve güvenden söz edilemeyeceği gibi fitne ve fesadın da kolayca yayılacağını belirtmiştir.²⁸⁹ Bir ayette de mutlak surette ziyana uğrayanlar, malları ve çocuklarıyla uğraşırken Allah'ı anmayı unutanlar olarak vurgulanmıştır.²⁹⁰ Buna göre dünya hayatının en büyük handikabının, kişinin mal kazanma hırsı ve evlat yetiştirme kaygısıyla uğraşırken Allah'ın rızasını kazanmak, sırf O'na yaklaşabilmek için yapılan farz ve nafil ibadetlerde gaflette bulunulmasıdır. Böyle yapanlar geçiciliği ebediyete tercih etmiş ve bu yüzden de uhrevi saadetten nasipleri kalmamış kimselerdir. Dünya ve içindekiler elbet bir gün son bulacak, onlara da Allah katında

²⁸³ el-Kehf 18/46.

²⁸⁴ el-Bakara 2/155; Âl-i İmrân 3/186; el-Enfâl 8/28; el-Münâfikûn 63/9; et-Teğâbün 64/15.

²⁸⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/236-237.

²⁸⁶ el-Bakara 2/155.

²⁸⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/636.

²⁸⁸ el-Enfâl 8/28.

²⁸⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/245.

²⁹⁰ el-Münâfikûn 3/9.

uğraştıkları şeylerin alçaltıcı külfetinden başka bir şey kalmayacaktır.²⁹¹ Nitekim geçici olan dünya hayatında daha çok mal edinme hevesiyle Allah'ı unutanların çetin ve sonsuz bir azap ile karşılaşacaklarını²⁹² haber veren bir ayette de mal ve evladın kişiyi kendine bağlayarak hayır işlemekten, ibadet ve itaatlerden alıkoyan bir imtihan vesilesi olduğunu belirtilmektedir. Yani Mümin bir kişi kulluğu mal ve evlat sevgisinin önünde tutmalı, bunlarla uğraşırken de Allah için olan ibadetlerini aksatmamalıdır.²⁹³

Bununla ilgili olarak ayette dünyanın, mal ve evlat çoğaltma yarışının yapıldığı yer olduğu belirtilmektedir.²⁹⁴ Elmalılı'ya göre dünya mal-mülk, aile, elbise, yeme-içme ve bunun gibi bilimum süs sayılan şeylerle övünen gafilleri aldatan bir handır. Göz açıp kapayınca değin de geçecektir. Ebedi saadet için sarf edilmeyen dünya hayatına düşkünlüğün sonucu ise elim verici bir azaptır.²⁹⁵ Bu uğurda şeytan da insanları mal ve evlat başta olmak üzere onlara her şekilde yaklaşarak yoldan çıkarmak için çabalamaktadır.²⁹⁶ Ancak ayette şeytanın bu kandırmacalarının, iman edip yalnız Allah'a güvenenler üzerinde bir tesiri olmayacağına dikkat çekilmiştir. Buna göre insanlar dünya hayatının geçici zevklerine kendilerini kaptırmayıp, Allah'a tam bir teslimiyet içinde sonlarını düşünerek asıl mükâfata ermek için gayret etmelidir.

Bunların yanında Kur'ân bize, ebedi saadetimiz için malımızı nasıl kullanmamız gerektiğini göstermektedir. Mevzu bahis, ayetlere göre iyi yönde veya kötü yönde kullanım olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

3.5.7.1. İyi Yönde Kullanım

Kur'ân'ı Kerim'de kişinin malını nasıl kullanacağı ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Bunların başında erkeğin ailesini geçindirmek için malından harcaması gelir. Yüce

²⁹¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/669-670.

²⁹² et-Teğâbün 63/15.

²⁹³ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/693-694.

²⁹⁴ el-Hadîd 57/20.

²⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/415-416.

²⁹⁶ el-İsrâ 17/61-65.

Allah, erkekleri ailesini geçindirmekle mükellef tutarak, erkeklerin kadınların yöneticisi ve koruyucusu olduğunu haber vermektedir.²⁹⁷ Elmalılı, bu ayete göre erkeklerin varlığına duyulan ihtiyacın, kadınlara duyulan ihtiyaçtan daha çok olduğunu belirtmiştir. Ona göre erkek mal edinmek ve bunun için faaliyet göstermek gücüne sahiptir. Kadının ise ince ruhlu yaratılmasından dolayı erkeğin korumasına muhtaçtır. Dolayısıyla genel manada üstünlük yani idareci ve koruyucu olma erkeğin vazifesidir. Bundan dolayı erkekler kadınlar üzerinde hâkim ve koruyucudurlar. Ayrıca mirasta hak ettikleri paylarının iki katı olmasının sebebini de yine erkeklerin mehir ve ev geçimine harcamalarına bağlamıştır. Ancak erkeğin bu hakimiyeti hak etmesine lazımdır. Eşinin hakkını vermeyen, onun mülkünde gözü olan, geçim ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmeyen ve ailesinin ırzını, namusunu korumayan bir erkek ayette bahsedilen üstünlüğü hak etmemiş demektir. Ailevi görevlerini layığıyla yerine getiren erkeğe ise kadının itâat etmesi gerekir. İtâat etmezse sırasıyla Allah'ın belirttiği yaptırımlar uygulanır.²⁹⁸

Malların iyiye kullanımı ile ilgili bir diğer husus ise nisâb miktarına ulaşıldığında malları gerçekte azaltmayıp, kat kat arttıracığı müjdelenen²⁹⁹ zekâtın verilmesidir. Elmalılı zekâtın, maldan gönül rızasıyla verilenlerin bir tohumdan biten başak misali kat kat arttırılacağını ve bunun karşılığının da kendilerine ya bu dünyada ya da ahirette mutlaka verileceğini söylemiştir.³⁰⁰ Bununla beraber Allah yolunda mallarından tasaddûkta bulunanların da temizliğe ereceklerini yani cehennem ateşinden uzak tutulacaklarını haber verilmiştir.³⁰¹ Elmalılı, ebedi azaptan kurtulmak için kişinin iman ederek takva yolunu tutup, Allah'ın razı olacağı iyi amellerde bulunması gerektiğini hatırlatmaktadır. Bu iyi amellerin başında gelenlerden biri de mallarını, karşılığında hiçbir şey beklemeden sırf Allah rızasını gözeterek O'nun yolunda harcamaktır.³⁰²

²⁹⁷ en-Nisâ 4/34.

²⁹⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/329-333.

²⁹⁹ er-Rûm 30/39.

³⁰⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/501-502.

³⁰¹ el-Leyl 92/18.

³⁰² Elmalılı, *Hak Dini*, 6/499.

Malın iyiye kullanım yollarından biri de infak etmektir. Bununla ilgili Yüce Allah, asıl iyilik sahiplerinin özelliklerini sayarken malını sevdiği halde akrabasına, yetimlere, yoksullara, yolda kalan gariplere, dilenenlere, hürriyetine kavuşmak isteyen köle ve esirlere verenlerin gerçek muttakilerden olduklarını haber vermektedir.³⁰³ Elmalılı burada gerçek hayır sahiplerini açıklarken onların malı helalden kazandığını ve seve seve akrabalarına, muhtaç olan yetimlere, fakirlikten hiçbir şeye gücü yetmeyen yoksullara, misafire, gerçek ihtiyaç sahibi dilencilere, ve esirleri kurtarmaya verenler olduğunu belirtir.³⁰⁴ Yine sevdiği halde mallarını Allah yolunda harcayanlar, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane veren bir tek tohuma benzetilerek Allah'ın, onlardan dilediğine kat kat fazlasını vereceği müjdelenmiştir.³⁰⁵ İman ettikleri din uğruna kendi gönül rızaları ile Allah'ın onlara verdiklerinden yine O'nun yolunda tam bir hoşnutlukla harcayanların verdikleri şeyler, ahirette başak misali çok fazla sevap olarak karşılırlarına çıkacaktır. Elmalılı bu yüzden Mümin bir kimsenin, en ufak bir hayrı bile küçük görmemesi ve Allah'tan hiçbir şeyi kıskanmaması gerektiğine dikkat çekmiştir.³⁰⁶ Bir sonraki ayette ise infak edilirken başa kakmaktan ve gönül incitmekten kaçınanlardan bahsedilmiş ve onların özel mükâfatlara ereceği belirtilmiştir.³⁰⁷ Allah yolunda, O'nun kullarına ve özellikle mücahitler için yapılan harcamaları ve verilen sadakaları sonradan insanların başına kakmayan kimselerin infaklarının sevabı rivayetlere göre Allah katında en aşağı yedi yüz kat olup sonsuza kadar da artabilmektedir.³⁰⁸

Elmalılı'ya göre infak konusunun en geniş ele alındığı Bakara Sûresi 274. ayette, infak ehli olan kimselerin gece ve gündüz gizli veya açıkça mallarını Allah yolunda harcadıkları belirtilmektedir.³⁰⁹ Anlaşılan odur ki bu ayet bütün infak şekillerini içine almaktadır. Ayete göre büyük ecre ereceklerin en önemli özelliği, riyadan ve nifaktan

³⁰³ el-Bakara 2/177.

³⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/679-681.

³⁰⁵ el-Bakara 2/261.

³⁰⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/951-952.

³⁰⁷ el-Bakara 2/262.

³⁰⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/953-954.

³⁰⁹ el-Bakara 2/274.

sakınıp gönlünden gelerek gücü yettiğince infak etmektir. Bu kimseler verdiklerini bu dünyada da ahirette de fazlasıyla geri alırlar. Cimriler gibi hiçbir zaman da mahzun olmazlar. Bununla beraber müfessir, ayetteki infak çeşitlerinden en mükemmelinin de her zaman ve her koşulda infaka devam edebilmek olduğunu vurgulamıştır. İnfak etmenin hikmetlerinden biri de elde bulunan mallardan başkalarının da faydalanmasını sağlayarak, iktisadî yaşamda istifçilik, karaborsacılık gibi toplum zararına olan uygulamalardan korunmayı ve malın tek elde toplanmasını önleyerek para dolaşımını hızlandırmasıdır. Elmalılı infaktaki en dikkat çekici noktanın ise bireysel ekonomi ile sosyal ekonomiyi iç içe kaynaştırması olduğunu söylemiştir. Ona göre toplum düzeni servetlerin tek elde toplanmasına neden olan aşırı kâr hırsıyla istifçilik yapanlar çıktığı zaman bozulmaya başlamaktadır.³¹⁰

Böyle bir dönem ile karşı karşıya kalındığında ise toplumun önde gelen zenginlerine büyük bir sorumluluk düşmektedir. Toplumun refahı için mallarının hepsini infak etmeyi bile göze alarak ellerini taşın altına koymalıdır. Ancak ayet, bütün malın infakını emretmediği gibi insanları bundan menetmez. Buna göre infak ederken ölçülü olup orta yolu tutmak gerekir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da nefsanî arzular için yapılan gereksiz harcamalarla ticarete daha çok kazanmak hırsıyla yapılan yanlış işler sonucu sönen nice ocaklar ve dağılan ailelerdir. Halbuki sadece infak ettiği için malını tüketmiş, yoksul olmuş birine rastlanmamıştır. Hasılı Elmalılı, toplumun dengesini sağlamak, kazanç ve üretim yollarını düzene koymak için öncelikle tüketimin düzenlenip, mal ve hizmet dolaşımının hızlandırılması gerektiğini söyler. Bu bağlamda insanların bir ihtiyacı veya yararı için yapılan infakların, üretimin esas hedefi olduğunu belirterek, çalışmasının karşılığını ebedî saadete dönüştürmek isteyenlerin İslâm iktisadını takip ederek üretim, kazanç ve infakını bu yolda sarf etmesi gerektiğini vurgulamıştır.³¹¹

Mal infakında dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise Müminlerin, mallarında isteyen ve istemekten utanan yoksulların da hak sahibi olduklarını bilmeleridir şeklinde belirtilmektedir.³¹² Elmalılı bu fakirleri, dilenen gerçek ihtiyaç sahipleri veya

³¹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/990.

³¹¹ A.g.e., 1/994-1001.

³¹² ez-Zâriyât 51/19; el-Meâric 70/24-25.

gururlarına yediremedikleri için dilenemeyen bu yüzden de zengin zannedilen ancak hiçbir gelir kaynağı bulunmayan yoksul kimseler olarak tarif eder. Ona göre Mümin bir kişinin bu kimselere sahip olduğu maldan iyi niyetle, Allah rızasını gözeterek belirli bir oranda vermesi, yerine getirilmesi gereken farz niteliğinde bir borçtur.³¹³

Bir ayette de devletin, kişinin malından gerekli yerlere harcamak üzere sadaka alma hakkı olduğundan bahsedilir.³¹⁴ Peygamber efendimiz de cihada katılma konusunda, herhangi bir özrü bulunmayıp asilerden de olmayanların mallarından bir kısmını sadaka olarak almıştır. Elmalılı burada maldan alınan sadakanın, ibadet ve itaatte yapılan bir kusurun affı için günahlara bir kefarete ve Allah katında tevbelerin kabul olduğuna dair bir güvence olduğunu belirtmiştir.³¹⁵

Malın iyi yönde kullanılacağı yerlerden biri de ayetlerde cihad olarak geçmektedir.³¹⁶ Hatta buna teşvik için Müminlerden oturanlarla, Allah yolunda malları ve canlarıyla savaşanların ecir bakımından eşit olmayacakları bildirilmektedir.³¹⁷ Elmalılı, ecir bakımından karşılaştırılanları oturanlarla cihad edenler değil, herhangi bir özrü olmadığı halde isyankâr olmayanlar ve mücahidler arasında yapılmış olduğu şeklinde yorumlamıştır. Bununla beraber cennet her iki gruba da vaat edildiği halde derece bakımından eşit olmayacakları belirtilmiştir. Çünkü Yüce Allah cihad edenleri, savaşa katılmayanlara üstün kılmıştır. Kazandıkları bu ecirde Allah'ın bağışlaması da vardır. Dolayısıyla mücahidin geçmiş günahları, verilen bu ecir ve dereceleri eksiltmeyecektir. Bu karşılaştırmadan hareketle hayatın her alanında Allah yolunda iyi niyetle gerek malları ve gerekirse canlarıyla çalışanların, çalışmayanlardan üstün oldukları sonucu çıkmaktadır.³¹⁸ Başka bir ayette de Yüce Allah iman edenlerin, zulüm sebebiyle hicret edenlerin ve mallarını O'nun yolunda cihad için kullananların murâd-ı ilâhîye ereceklerini müjdelemektedir.³¹⁹ Elmalılı, bu kimselerin ulaşacakları rütbe ve

³¹³ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/994.

³¹⁴ et-Tevbe 9/103.

³¹⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/441.

³¹⁶ en-Nisâ 4/95; el-Enfâl 8/72; et-Tevbe 9/20.

³¹⁷ en-Nisâ 4/95.

³¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/408-413.

³¹⁹ et-Tevbe 9/20.

derecelerin herkesten üstün olacağını ve kelimenin tam manasıyla gerçek kurtuluşa ereceklerine dikkat çekmiştir. Onlara Allah Teâlâ tarafından bir rahmet, çok güzel bir ihsan, bitmez tükenmez sonu gelmez nimet ve lezzetlerle dolu görülmedik cennetler bahşedileceği belirtilmiştir.³²⁰ Yine başka bir ayette Allah Teâlâ Ensar topluluğuna hitap ederek, iman edip O'nun yolunda malıyla ve canıyla hicret eden muhacirlerin, onlardan yardım istedikleri vakit antlaşma içinde oldukları kişilerin zararına herhangi bir durum söz konusu olmadığı takdirde onlara yardım etmelerini üzerlerine borç kılmıştır.³²¹ Dolayısıyla böyle bir durumda ki Müminlere yardım edilirse bunun antlaşmayı geçersiz kılmak yani ahde vefasızlık olacağından söz verenler için caiz olmadığı nakledilmiştir.³²²

Malın cihad için kullanılmasıyla ilgili bir diğer ayette, cihad emri geldiğinde malı veya canı veyahut her ikisine birden gücü yeten herkes savaşa gitmekle yükümlü kılınmıştır.³²³ Elmalılı'ya göre mal ile cihad iki şekilde olmaktadır: Bunlardan ilki kişinin malını savaş gereçleri için kendisine harcamasıdır. Diğeri de savaşa katılan başka mücahitlerin ihtiyaçlarını karşılamasıdır. Ayrıca savaşta Müslümanların elini güçlendirecek ve düşmana korku salacak her türlü çaba da savaşa katılmak sayılmakta dolayısıyla bu hizmetleri görürken harcanan paralar da mal ile cihada girmektedir.³²⁴ İlgili bir diğer ayette de imanları güçlü olan Müminlerin özelliği, cihad zamanı geldiğinde bu ibadetten geri kalmamak için mallarıyla ve canlarıyla savaşa koşan kimseler³²⁵ olarak belirtilmiştir. Nitekim bu kimseler murada erecek olanlar olarak belirtilerek,³²⁶ iman edip sonrasında şüpheye düşmeden malları ve canlarıyla cihad edenler gerçek Müminlerden sayılmıştır.³²⁷ Elmalılı burada Mümin kişiyi, Allah ve Rasûlü'ne iman edip kalbinden şüpheyi söküp atmış, malıyla ve canıyla da Allah

³²⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/327-328.

³²¹ el-Enfâl 8/72.

³²² Elmalılı, *Hak Dini*, 3/284/285.

³²³ et-Tevbe 9/41-44.

³²⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/385-387.

³²⁵ et-Tevbe 9/44.

³²⁶ et-Tevbe 9/88.

³²⁷ el-Hucurât 49/15.

yolunda karşılaştacağı bütün sıkıntı ve zorluklara göğüs geren sadıklar olarak tarif etmiştir.³²⁸ İnsanları iman edip malları ve canlarıyla cihad etmeye ve bu uğurda çalışmaya teşvik eden bir başka ayette³²⁹ de bir Mümini, acı bir azaptan kurtarıp büyük murada erdirecek ticaretin, iman edip Peygambere itaat ederek Allah yolunda malı ve canıyla savaşmış şehit veya gazi olmak olduğuna dikkat çekilmiştir. Çünkü iman ümitsizlik ve küfürden; cihad ise esaret ve zilletten hayırlıdır.³³⁰

Allah'ın Müminlerden O'nun yolunda cihad edenlerin canları ve mallarını cennet karşılığı satın aldığını müjdelediği bir ayette³³¹ Elmalılı, kişinin Allah'ın tasarruf etme yetkisi vermiş olduğu canı ve malı sırf geçici maksatlar uğruna kendi istediği gibi sarf etmesi halinde ondan hiçbir kâr ve menfaat elde edemeyeceğini vurgular. Böyle kimseler öldüklerinde ecir ve mükâfatlardan, bağışlanma ve rahmetten mahrum kalarak elim bir azapla karşılaşacaklardır. Ancak kendine verilenleri gönül rızasıyla Allah'ın yolunda harcayanlar ebedi nimetlere erecektir. Yani geçici olan mal ve canın Allah için feda edilmesine karşılık ebedi saadetlerini satın alacaklardır. Dolayısıyla bir Mümin, canını ve malını Allah yolunda infak ederse büyük kurtuluşa erenlerden olacak olup bu yaptıklarına karşılık ahirette kendisine cennet nimeti bahşedilecek ve orada ebedi mutluluk içinde yaşayacaktır.³³² Ancak bir ayette de Yüce Allah, iman eden Müminleri mallarından infak ederken veya cihad masrafları için harcama yaparken bütün hepsini vermekten men etmiştir.³³³ Malları ve canları kendilerine Allah yolunda cihad etmekten daha tatlı gelenlere de Peygamber vasıtasıyla cehennem ateşinin daha sıcak olduğu hatırlatılmıştır.³³⁴

Bazı ayetlerde Allah Teâlâ, yetimlerin malına kötü bir şekilde yaklaşılmasını, sadece ona yardımcı olmak yani mallarını koruyup çoğaltarak iyi bir şekilde yönetmek maksadıyla kendisine olgunluk yaşına gelinceye kadar vasi olunmasını

³²⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/159-160.

³²⁹ es-Sâff 61/11.

³³⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/599-600.

³³¹ et-Tevbe 9/111.

³³² Elmalılı, *Hak Dini*, 3/450-452.

³³³ Muhammed 47/36.

³³⁴ et-Tevbe 9/81.

emretmektedir.³³⁵ Elmalılı, haram olması sebebiyle yetim malının hiçbir şekilde talan edilmemesi gerektiğini söyler. Ancak yetimin malında kendisi, kuvvet sahibi olana dek vekilleri olarak malını koruma, arttırma ve olgunluğa ulaştıkları zaman malı kendilerine teslim etmek şartıyla tasarruf sahibi olunabilir. Buradan hareketle yetim malı olmasa bile bir başkasının hakkını yemek de haramdır. Dolayısıyla kişi, gücü yettiğinde adalet ve eşitlik esasına ve herhangi bir söz verdiği zaman taraf tutmayarak sözüne sadık kalmakla yükümlüdür.³³⁶ Yüce Allah'ın, “*Olgunluk çağına erdikleri zaman yetimlerin mallarını kendilerine geri verin... ve mallarınızı aranızda haksız bir şekilde yemeyin.*”³³⁷ buyruğundan Elmalılı, yetim malının başkasına haram ve pis olduğu sonucunu çıkarmıştır. Yetimlerin malı olduğu gibi korunmalı ve kişinin kendi malıyla değiştirilmemelidir. Eğer korunması için satmak gerekiyorsa onu değerinde satın bir töhmet altında kalmamak gerekir.³³⁸ Allah Teâlâ, bu ayetin devamında ise yetim malı veya kendi malımıza sahip çıkmamızı, malı yönetmesinin bilmeyen sefih yani kıt akıllı insanların eline vermememiz gerektiğini öğütlemektedir.³³⁹ Yetimlerin mallarına vasi olanların o maldan gereksiz yere harcama yapmamalarını öğütleyen başka bir ayete³⁴⁰ göre ise vekil konumunda olanların, bu çocuklar büyüyünce malı elimizden alacaklar diye maldan gereksiz harçayarak israf etmemeleri gerektiği, eğer vekil fakir bir kimseye sadece hizmetinin ücreti ve bunun için gerekli olan zaruri ihtiyaçları kadarını yiyebileceği sonucu çıkarılmıştır. Elmalılı, yetim kişi akıl bâliğ olduğunda mallarının onlara geri verilmesi gerektiğini ancak akıl bâliğ olduğu halde malı yönetme kabiliyetine sahip olmayanlara ise malı, İmam-ı Âzam'dan naklettiğine göre en geç yirmi beş yaşında teslim edilmelidir demiştir.³⁴¹ Velhasıl Yüce Allah, yetim malını haksız yere yiyenlerin o malın karınlarında ateşten başka bir şey

³³⁵ en-Nisâ 4/2, 6, 10; el-En'âm 5/152; el-İsrâ 17/34.

³³⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/1001-1002.

³³⁷ en-Nisâ 4/2.

³³⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/264-265.

³³⁹ en-Nisâ 4/5.

³⁴⁰ en-Nisâ 4/6.

³⁴¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/279-280.

dönüşmeyeceğini ve o kimselerin varacakları yerin de ebedi cehennem olduğunu³⁴² bizlere bildirmektedir.

3.5.7.2. Kötü Yönde Kullanım

Malların kötüye kullanımına, başkalarının mallarını haksız yere yemeyi örnek gösterebiliriz. Bununla ilgili olarak Medyen halkının Şu‘ayb peygambere, getirdiklerine iman etmeyip birbirlerinin mallarını haksız yere yemekten vazgeçmeyeceklerini alaycı bir üslupla bildirdikleri bir ayette³⁴³ Elmalılı, Medyenlilerin iman edip yalnızca Allah'a ibadet ederek ticaret ve sosyal hayatta belirlenen kurallarına uymayı, özgürlüklerine bir engel ya da budalalık olarak saydıklarını belirtir. Hâlbuki Hz. Şu‘ayb onlara, mallarını diledikleri gibi tasarruf edemeyeceklerini değil, başkalarının mallarına haksızlık etmemeleri gerektiğini söylemişti. Bu ise mal tasarrufu konusunda bir engelleme değil, aksine kişinin hakları ve mallarını güvence altına almaktır. Çünkü böyle olmazsa kimse kendisinin veya başkasının hakkından emin olamaz dolayısıyla da malında istediği gibi kullanım hakkı elde edemezdi. Fakat onlar hak, hukuk dinlemeden ve haramdan sakınmadan güçleri yettiğince başkalarının mallarını kendi mallarıymış gibi alıyorlar, bir de küstahlık ederek vahiy ve nübüvete ukalalık ediyorlardı. Buna göre böyle davranışlar içinde bulunanların da sonlarının Meyden halkı gibi hüsrana olacağını söyleyebiliriz.³⁴⁴

Haksız ve bâtılca başkasının malını yemenin bir şeklide faiz alıp vermektir. Allah Teâlâ, doğrudan ve dolaylı yoldan malların kötüye kullanılmasına sebep olan faiz yasağına uymadıkları için Yahudilere acıklı bir azap hazırladığını haber vermiştir.³⁴⁵ Elmalılı da buradan yola çıkarak iman etmeyip küfründe sabit olan ve yasaklanmış olduğu halde helalmiş gibi faiz yiyerek insanların mallarını batıl yollarla sahiplenenlerin, ahirette çok elim bir azapla karşılaşacaklarını belirtmiştir.³⁴⁶ Bu

³⁴² en-Nisâ 4/10.

³⁴³ Hûd 11/87.

³⁴⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/601-602.

³⁴⁵ en-Nisâ 4/161.

³⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/486.

duruma düşmemeleri için Allah Teâlâ, iman edenleri uyararak helal kıldığı ticaret dışında mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin buyurmaktadır.³⁴⁷ Elmalılı burada karşılıklı rıza ile yapılan ticaretten elde edilen mallar hariç, yakınlık derecesi fark etmeksizin ve ortada malı almayı gerektirecek haklı ve meşru bir sebep olmaksızın bir başkasının malını faiz, kumar veya hırsızlık gibi yollarla gasp etmenin büyük günahlardan sayıldığına vurgu yapmıştır. Ayetin iktisadi yönünü de ele alarak kişinin meşru bir şekilde elde ettiği bir malı harcarken dahi ölçülü davranması gerektiğini, acil bir durum olmadığı sürece anaparadan elde edilen kar üzerinden geçimini sağlamayı ve malın boşu boşuna har vurup harman savrulmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca malın haksız yere yenmesinin yol açacağı iktisadi sorunları, insanların birbirlerini katletmesi ve bunun sonucunda da toplumu yok olmanın eşiğine götüreceği şeklinde örneklerle açıklamıştır.³⁴⁸ Yüce Allah, ribâcılarının faizi terk etmelerine teşvik için tevbe ettikleri takdirde mallarındaki anaparanın onlara kalacağını bildirmektedir.³⁴⁹ Bu ayet, yeni Müslüman olmuş ancak daha önceden yaptıkları işlerden faiz alacağı kalmış olanlar hakkında inmiştir. Buna göre o güne kadar alınan faizler geri alınmamış hali hazırda var olanlar da iptal edilmiştir. Elmalılı Müslümanların görevini kâfirleri ribâdan vazgeçirmek olarak değil, kendi ülkelerini ve boyunduruğu altına girenleri faiz fitnesine sebep olacak kimselerden korumak olarak tanımlamıştır. İslâm da bu kimseleri uyarır. Eğer ferdi veya topluca karşı koyarlarsa onlarla savaşmayı emreder. Ancak günümüzde bu gerekçeyle gerçek anlamda savaşmanın şu anda pek mümkün olmaması hasebiyle ayetin, faiz günahının büyüklüğünü ve zararını göstermek için mecaz anlamında kullanılabileceğini sonucu çıkmaktadır. Yani savaş hakikatte olmazsa bile, mecazen muhakkak olacaktır. Faiz yiyen veya yedirenler maddî veya manevi anlamda ilâhî savaştan kurtulamayacaktır.³⁵⁰

³⁴⁷ en-Nisâ 4/29.

³⁴⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/323-326.

³⁴⁹ el-Bakara 2/279.

³⁵⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/1020-1022.

Malı kötüye kullanıma bir diğer örnek onun rüşvet aracı olarak kullanılmasıdır. Bununla ilgili ilk ayette³⁵¹ Elmalılı, haksız yere bir başkasının malını yemeye kalkışmanın bütün kötülüklerin başlangıcı olduğunu vurgulayarak bir Müslümana yaraşanın daima helâl yemek olduğunu, başkalarının malını haksız yere yememesi gerektiğini belirtmiştir. Kişiler birbirlerinin mallarına ve haklarına iyi riayet edip, yapılan sözleşmelerde haksızlıktan, ihtilafa sebep olup işi mahkemeye taşıyacak veya bir hilekârlık yapılabilecek şartlara açık kapı bırakmazlarsa hâkimlerin, hükümetlerin verdiği karara boyun eğmekten kurtulacaklardır. Çünkü herhangi bir anlaşmazlık durumunda mahkemeye başvurulduğu takdirde tarafların birbirlerine veya hâkime, yalan söyleyerek veya rüşvet vererek davayı kendi lehlerine çevirmeye çalışma ihtimalleri vardır. Böyle bir durumda kişi mahkemeyi kazansa bile kendini haklı sanmamalıdır. Zira hâkimin vereceği karar, bir başkasının malını haksız yere yemeyi helal kılmaz. Burada verilen karar yanlış ise hakkın aslı gözetilmelidir. Ayrıca Elmalılı, insanların hükümet ve hâkimler aracılığıyla bir başkasının malını haksız yere yemekten sakındıkları takdirde mevcut hükümetin prestijinin yükseleceğini, hâkimiyetinin artması dolayısıyla da haksızlıklara geçit verilmeyerek vazifelerin hakkıyla görülmeye başlanılacağını, bunun sonucunda ise toplumda huzurun artacağını söylemiştir.³⁵² Rüşvetle ilgili diğer ayette³⁵³ ise Belkıs'ın, Hz. Süleyman'a rüşvet niteliğinde değerli hediyeler göndererek onu hoşnut edip, üzerlerine doğru bir sefere çıkmaktan alıkoyma çabası anlatmaktadır. Ancak bu durum karşısında Süleyman peygamber: *“Allah'ın bana verdiği sizin bana vereceğinizden daha hayırlıdır.”* demiştir.³⁵⁴

3.5.7.3. Malını Kötüye Kullananların Vasıfları

Kur'an'da mallarını kötüye kullananların o mallardan bir fayda göremeyecekleri bildirilmekte beraber bu kimselerin özellikleri de zikredilmektedir. Mallarını kötüye kullandıklarından dolayı kazandıklarından hiçbir şey elde edemeyecek olanlardan bir

³⁵¹ el-Bakara 2/188.

³⁵² Elmalılı, *Hak Dini*, 1/755-757.

³⁵³ en-Neml 27/36.

³⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/376.

kesim, ayetlerde mallarını gösteriş için harcayanlar olarak belirtilmektedir.³⁵⁵ İman eden Müminlere bir uyarı niteliğinde olan bu ayette Elmalılı, infak etmenin ve sadaka vermenin şartlarını bilen bir kimsenin, verdiklerini insanların yüzlerine vurup başa kaktıkları takdirde nail olacakları sevaptan mahrum kalacaklarına dikkat çekmektedir. Böyle olan kimsenin halini üzerinde olan az bir toprağı da yağın yağmur sebebiyle kaybeden kayaya benzetir. Nasıl ki böyle bir kaya üstüne atılan tohum filizlenmez ziyana olur gider, aynı bunun gibi kişiyi töhmet altında bırakıp sonrasında eziyet verenlerinde yaptıkları bu amellerden hiçbir şey elde edemeyeceklerini vurgular.³⁵⁶ Gösteriş yapmayı ihlâstan ayrılmayarak sahip olduklarını O'nun yolunda harcayanların³⁵⁷ halini ise yüksek bir tepedeki güzel verimli bir bahçede, ekecekleri tohumu tutturmak için canı gönülden çalışanlara benzetir ki bu bahçeye yağacak kuvvetli bir yağmurla ekilenlerin meyve vermesi kuvvetle muhtemeldir.³⁵⁸

Bir diğer kötüye kullanım da kişiye verilen mal ve evlat nimetlerinin, kendisini yaptıkları yüzünden ateşe düştüğü vakit Allah'ın azabından koruyacağını umarak hareket etmesidir. Fakat kıyamet günü malın ve çocukların kişiye hiçbir fayda vermeyeceği ayetlerde vurgulanmaktadır.³⁵⁹ Gafil kimseler Allah'ın vermiş olduğu serveti ve çocukları kendilerinin faydalanması için bir mecburiyet gibi görüyor olsalar da Yüce Allah, bu ellerindeki servetin onların aleyhine olduğunu haber vermektedir.³⁶⁰ Elmalılı, mallarını ve evlatlarını bu şekilde bir kurtuluş aracı olarak görenlere³⁶¹ karşılık kişiyi Allah'ın huzuruna yaklaştıracak, O'nun rahmetine kavuşturacak şeyin mal ve evlat olmadığını, yalnızca iman edip iyi işler yapanların bu rahmete nail olabileceğini belirtir. Kendilerine verilen mal ve evlat nimetleriyle sapıklık ve delalet içinde olup “*Elbette bana mal ve evlat verilecektir.*”³⁶² diyenlere Allah Teâlâ, bu

³⁵⁵ el-Bakara 2/264; en-Nisâ 4/38.

³⁵⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/955.

³⁵⁷ el-Bakara 2/265.

³⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/956.

³⁵⁹ Âl-i İmrân 3/116; eş-Şu‘arâ 26/88.

³⁶⁰ el-Mü’minûn 23/55-56.

³⁶¹ Sebe’ 34/35-37.

³⁶² Meryem 75-77.

azgınlıklarını devam ettirmeleri için belli bir mühlet vermiştir. O vakit gelip çatığında da mal ve evlatları onlardan alınacak ve tek başlarına Allah'ın huzurunda, dünyada iken yapıp ettiklerinin hesâbını vereceklerdir. Benzer muhtevaya sahip bir diğer ayette de işlerine gelmediği için Allah'ın ayetlerini inkâr eden ve yine O'ndan gelecek bir zararı malları ile defedebileceklerini yani mal ve evlatlarının onları kurtaracağını zannedenlerin ateşin yakıtı olacakları bildirilmektedir.³⁶³ Elmalılı, malına güvenerek Allah'ın ayetlerini inkâr edip yok sayanların durumunu Firavun ve onun peşinden giden Yahudiler gibi cehennem odunu olacakları şeklinde yorumlar. Ancak iman edip küfürden, fitne ve fesattan uzak duran Müminler Allah'ın rahmetine erecektir.³⁶⁴ Yahudiler, toplum olarak mallarından hayır görmemişlerdir. Bunun ferdi örneği ise Ebû Leheb'tir. Ayette malları ve kazandığı şeylerin onu Allah'ın azabından kurtaramayacağı bildirilmiştir.³⁶⁵ Ebû Leheb, malına ve evlatlarına güvenerek bunları Peygambere ve ashabına karşı düşmanlık yolunda kullanması sebebiyle onlardan bir fayda görememiştir. Nitekim bir hastalık yüzünden öldüğünde evlatları, çürüyüp kokana kadar ona yaklaşmak istememiş ve ücret karşılığında birilerini tutup onu bir çukura attırmışlardır. Görüldüğü gibi malı ve evlatları ne hayatta iken ne de öldükten sonra ona hiçbir fayda vermemiş başına gelecek felaketlerden de koruyamamıştır.³⁶⁶ Yüce Allah da Peygamberimize, mal ve çocuk sahibi oldum diye azgınlaşan müşriklerle uzlaşmamasını öğütlemiştir.³⁶⁷ Buna göre böyle kimselere karşı, belki benim bir işimi görür veya verebileceği zararlardan sakınırım düşüncesiyle onlara itaat eden veya yalakalık yapanlar, kendilerini işin içinden çıkılmaz durumlara sokmaktadırlar. Çünkü müşrikler kendi çıkarlarını gözetmeden veya bir şeyi istedikleri gibi yaptırmadan bir lokma dahi vermezler.³⁶⁸ Ayrıca kişi, Allah'ın kendilerine verdiği mal, mülk ve evlatlarıyla uğraşırken ahiretini unutup küfür ehli olanların³⁶⁹ malına

³⁶³ Âl-i İmrân 3/10.

³⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/47.

³⁶⁵ Tebbet 9/2.

³⁶⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 6/ 887-888.

³⁶⁷ el-Kalem 68/14.

³⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/915-916.

³⁶⁹ et-Tevbe 9/55, 85.

bakarak sanki bir mutluluk vesilesiymiş gibi iç çekmemelidir. Çünkü muradı ilahi ile onların canları kafir olarak çıkacak ve yaptıkları yüzünden ebedi bir azâba dūçar olacaklardır.³⁷⁰

Malını biriktirerek onu tekrar tekrar saymaktan başka bir şey bilmeyen ve onun çokluğuna güvenenlerin de ebedi ateş ehlinden olacakları haber verilmektedir.³⁷¹ Elmalılı bu kimseleri, malı nasıl kullanacaklarını ve onunla ne gibi hayırlara vesile olabileceklerini hiç düşünmeden onu sadece koruyup çoğaltmaya çalışanlar olarak yorumlar. Amaçlarının da işleri güçleri insanları birbirine düşürmek olan hümeze-lümeze yani gıybet ederek, söz taşıyarak başkalarından geçinen gürhun başına geçmek olduğunu belirtir. İşte o kimseler cehennemde veyl deresinde, hüsrân içinde ebedi azaba uğrayacak olanlardır.³⁷² Ayetin devamın da ise mallarının kendilerini her türlü tehlikeden koruyacağını ve ebediyete kadar yaşatacağını zannettikleri için böyle davrandıkları ifade edilir.³⁷³ Buna göre hayır yolunda kullanılmayan, sadece sayılmak için biriktirilmiş mal ve kazançlar kişiye, ne dünyada ne de ahirette hiçbir fayda vermeyecek, onu zarara uğramaktan ve helak olmaktan koruyamayacaktır.³⁷⁴ Benzer bir diğer ayette de Yüce Allah, insanlardan malını hırsıyla biriktirip onu harcamaya kıyamayacak kadar çok sevenlere, ahirette karşılaşacakları acıklı durumu haber vermektedir.³⁷⁵ Elmalılı bu kimselerin durumunu, Allah'ın sürekli gözettiğini hesâba katmadan mala mülke olan düşkünlükleri sebebiyle onu harcamayıp biriktirenlerin mallarının, mirasçıları tarafından eğlence uğruna veya bir takım sebeplerle talan edileceği, bu kimseye de malın günahı ve vebalinden başka bir şey kalmayacağı şeklinde açıklamıştır.³⁷⁶

³⁷⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/404.

³⁷¹ el-Hümeze 104/2.

³⁷² Elmalılı, *Hak Dini*, 6/713.

³⁷³ el-Hümeze 104/3.

³⁷⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 6/714.

³⁷⁵ el-Fecr 89/20-26.

³⁷⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 6/432.

Malları ve evlatlarının Allah'ın azabının karşısında kendilerine fayda vermeyeceği bildirilen bir diğer grup da din düşmanlarıdır.³⁷⁷ Bu kimseler bile bile yalan yere yemin eden, Müslümanların sırlarını ifşa eden ve ne mü'min ne kâfir olan münafıklardır. Bunlar zengin olma, hiçbir şeye ve kimseye ihtiyaç duymamak için onu ne Allah yolunda ne de başka bir hayır için harcamaya kıyamayarak biriktirip istifleyenlerdir. Elmalılı bu kimselerin malının, onu ölümden veya helak olmasından koruyamayacağına aksine ahirette ki azabını ve zararını artıracığını vurgular.³⁷⁸ Bununla ilgili başka bir ayette de Yüce Allah, insanların mallarını haksız yere gasp edip altın ve gümüşü biriktirerek O'nun yolunda harcamayan bu din istismarcılarını acı bir azapla müjdelemiştir.³⁷⁹ Buradan, sebepsiz yere ve haksız bir şekilde, halkın mallarını, paralarını alıp servetler biriktiren ve sanki bu dünyada ki tek amacın para biriktirmek olduğu düşüncesini insanlara aşılıyarak onları hak yoldan saptıran hahamlar, papazlar yahut Müslümanlardan onları örnek alıp gerek para istifleyerek, gerek zekât vermeyerek paralarını saklayanların, elem verici bir azapla karşılaşacakları sonucuna varmıştır. Ayrıca Elmalılı, paranın gerçek amacının insanlara fayda sağlaması açısından alışverişi kolaylaştırması ve kişinin gerçek ihtiyaçlarını karşılaması olduğunu hatırlatarak ebedi azaba düşer olmak istemeyen kişinin, parayı saklayıp piyasadan çekmek suretiyle dolaşımına engel olmaması ve Allah yolunda sarftan alıkoyup topluma zarar vermemesi gerektiğine dikkat çekmiştir.³⁸⁰ Nuh peygamber de Allah'ın emirlerine uymayıp yukarıda belirtilen zümrenin peşinden gidenleri rabbine şikayet etmiştir.³⁸¹ Hz. Nûh'a düşmanlık ederek isyan eden zengin ve zalim kimselerin, Peygamberin getirdikleri yerine insanları, dönemin meşhur putlarına tapmaya teşvik edip onlardan ayrılmamalarını şiddetle tavsiye edenler olduğu belirtilmiştir.³⁸² Ayette de buyrulduğu üzere “İşte malı ve

³⁷⁷ el-Mücâdele 58/17.

³⁷⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/464.

³⁷⁹ et-Tevbe 9/34.

³⁸⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/360-361.

³⁸¹ Nûh 71/21.

³⁸² Elmalılı, *Hak Dini*, 6/19-20.

*çocuğu, kendisinin ahiretteki zararını artırmaktan başka bir işe yaramayanlar onlardır.”*³⁸³

Yine mallarını, insanları yoldan çıkarmak için kötü yolda kullanan din düşmanı kafirlerin, o mallarının kendilerine fayda vermeyeceğini haber veren başka bir ayete³⁸⁴ göre, küfürde inat ederek insanları Allah yolundan engellemek için harcanan malların boşuna harcanıp, telef edildiği belirtmiştir. Bu kimseler hem bu dünyada hem ahirette kesinlikle kaybetmeye mahkûm olup son durakları yalnızca cehennem olacaktır.³⁸⁵ Benzer bir başka ayette de Elmalılı, İslâm'a düşmanlık yolunda yığın yığın mal harcamasıyla övünen bu kâfirlerin³⁸⁶ zevk ve eğlence düşkünü olup bir fakiri doyurmak yerine parasını zevk, eğlence ve gösteriş uğruna israf etmeyi tercih ettiğini bunu da bir büyüklük zannettiklerini söyler. Fakat o yaptıkları harcamaların kendilerine fayda vermediğini kıyamet günü hesabı görülüp cezasını çekerken anlayacaklardır.³⁸⁷ Buna bir örnek olarak ayette, kendisine verilen malı-mülkü kötü yolda harcayan ve Allah'ın ayetlerini inkâr ettiği halde O'ndan daha çok mal ve servet isteyen³⁸⁸ kimseyle kastedilen kişi, müşriklerin liderlerinden Velid b. Muğîre'dir. O, nimetleri kullanımına veren Yüce Allah'ın varlığına deliller gösteren Kur'ân'ın âyetlerini inkâr ederek düpedüz nankörlük etmiştir. Çünkü nimetlerin sahibini yok saymak verilenlerin artmasına değil eksilmesine ve kesilmesine neden olur. Ayetin devamında onun sarp bir yokuşa, dikine azaba uğratılacağı haber verilmiştir. Rivayet edilen bir hadiste bu yokuşu Hz. Peygamber (s.a.v): “Sa'ud, ateşten bir dağdır ki kâfir ona yetmiş yıl çıkar, sonra içine düşer.” şeklinde tarif etmiştir. Ayetin inmesinden sonra Velid'in malı Yüce Allah'ın takdiriyle sürekli eksilmiş ve sonunda da hiçbir şeyi kalmamıştır.³⁸⁹ İşte böylece Allah'a ortak koşup malıyla başkalarına böbürlenenele

³⁸³ Nûh 71//21.

³⁸⁴ el-Enfâl 8/36

³⁸⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/254-255.

³⁸⁶ el-Beled 90/6.

³⁸⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 6/456-457.

³⁸⁸ el-Müddessir 74/12.

³⁸⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 6/91-93.

ders niteliğindeki bu ayetlerden,³⁹⁰ kişinin malın gerçek sahibini unutup her şeyi kendinden bilerek bunlarla başkalarına üstünlük taslaması sonucunda hem bu dünyada hem de ahirette hüsrana uğrayacağını anlaşılmaktadır.

Malı kendisine hiç hayır vermeyecek olan bir grup da amel defterleri kendisine soldan verilenlerdir.³⁹¹ Elmalılı, bazı kimselerin hayır denebilecek şeyler yaptıklarını ancak bunları Allah rızası için değil de kendi şöhretlerinin artması için yaptıklarından dolayı onlara, Allah katında elem ve yoksunluktan başka bir şey yazılmadığını vurgulayarak hesap zamanı geldiğinde de o kimsenin, mallarıyla yaptıklarının hiçbir işe yaramadığını, yaradıysa bile ondan başkalarının faydalandığını ona da yalnızca malın hasreti ve azabının kaldığını göreceğini belirtir.³⁹²

İman kalplerine tam yerleşmediği için malıyla ve canıyla, Allah yolunda koşmaktan geri durarak bir şey elde edemeyecek kimseler olarak münafıklar da zikredilmektedir. Peygamber efendimiz Tebuk seferine giderken uzaktan onunla alay eden münafıkların düşecekleri durumu haber veren Müminlere uyarı niteliğinde ki ayette de, kendilerinden öncekiler gibi geçici olan mal ve evlat sevgisine kanarak mallarını iyilikten esirgeyen ve hayatlarını kendilerinden öncekiler gibi eğlence içinde geçirenlerin, dünyada ve ahirette bütün amellerinin boşa gittiği dolayısıyla da hüsrana içinde kalacakları haber verilmektedir.³⁹³ Yüce Allah, cihaddan alı koyan mal gibi geçici dünyalıkların peşine düşen bu fâsıklar topluluğuna hidayet nasip etmeyeceğini bildirmektedir.³⁹⁴ Elmalılı cihadın kişiyi ailesinden, uğraşp kazandığı mallardan, ticaretinden ve rahat yatağında yatmaktan alıkoyduğunu dolayısıyla bunlardan mahrum kalmanın insana zor geldiğini belirtir. Ona göre bunlar Allah yolunda kullanıldığı müddetçe güzel, o yolda bir zorluk çıkardıkları zaman da bela ve musibetten başka bir şey değildir. Yine bunlara çok bağlanan kimseleri, dünya malına olan düşkünlükleri sebebiyle hak ve hukuk tanımayıp, zulüm eden, haksızlık yapan ve yapılmasına göz yuman; can, mal ve aile kaygısıyla gerektiği zaman Allah yolunda

³⁹⁰ el-Kehf 18/32-44.

³⁹¹ el-Hâkka 69/28.

³⁹² Elmalılı, *Hak Dini*, 5/969-970.

³⁹³ et-Tevbe 9/64-70.

³⁹⁴ et-Tevbe /924.

cihada da gidemeyen dolayısıyla da her türlü helâkı ve cezayı hak eden fâsıklar olarak tanımlar.³⁹⁵ Cihada gitmemek için mallarını ve evlatlarını bahane eden bedevilerin³⁹⁶ ise bahanelerinin, iman zayıflığından ötürü olduğunu söyler. Çünkü eğer iman kalplerine tam oturmuş olsaydı Peygambere güvenmemeleri için hiçbir sebep kalmayacaktı.³⁹⁷

Hasılı Kur'ân'da pek çok yerde mal kavramı geçmekte olup, genel manada hem sözcük hem de ticarete konu olan eşya anlamında kullanıldığı görülmektedir. Ayetlerden malı, ancak Allah Teâlâ'nın dilediğine verdiği ve yine dilediğinden ancak O'nun alabileceği anlaşılmaktadır. Bununla beraber ayetlerde malın dünya hayatının aldatıcı süsü, bir imtihan vesilesi olması gibi özellikleri zikredilmektedir. Elmalılı dünya hayatını mal-mülk, aile, elbise, yeme-içme ve bunun gibi süs sayılan şeylerle övünen gafilleri aldatan bir han olarak betimleyerek burada mal kazanma hırsı ve evlat yetiştirme kaygısıyla uğraşırken farz ve nafil ibadetleri unutanların, dünyayı ahirete tercih ederek ebedi saadetten mahrum kalacaklarına dikkat çekmiştir. Ayrıca Kur'ân'da malın iyiye ve kötüye kullanımına da değinilmiştir. İyiye kullanımına örnek olarak yetimlerin malını onlar erginliğe erişene kadar korumak ve çoğaltmak, köle ve cariyelerin özgürlüklerine kavuşmaları için bu kişilere mal yardımı yapmak, mehir vererek evli olmayan kadınlarla helal yoldan evlenmek, aile reisi olarak bir erkeğin evini geçindirmesi, Allah yolunda malından zekât, sadaka ve infakta bulunmak ve yine O'nun yolunda cihad etmek verilebilir. Tüm bunlar kişinin iman ederek takva yolunu tutup, ebedi azaptan kurtulmak için yapması gereken Allah'ın razı olacağı iyi ameller grubuna girmektedir. Malın kötüye kullanımına ise rüşvet verme, malı ile böbürlenme ve onu gösteriş için harcama, malını harcamaya kıyamayıp sürekli biriktirerek istifleme, kendisine verilen malı bir kurtuluş aracı olarak görme, başkalarının mallarını haksız bir şekilde yani faiz alarak veya din istismarcılığı yaparak gasp etme, insanları hak yoldan uzaklaştırmak için harcama, mal sevgisiyle cihaddan geri kalmak örnek gösterilebilir. Allah Teâlâ, bu şekilde kendilerinden öncekiler gibi geçici olan mal ve evlat sevgisine kanarak mallarını iyilikten esirgeyen ve hayatlarını kendilerinden öncekiler gibi eğlence odaklı geçirenlerin, dünyada ve

³⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/332-334.

³⁹⁶ el-Fetih 48/11.

³⁹⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/87-88.

ahirette bütün amellerinin boşa gittiğini dolayısıyla da hüsrân içinde kalacaklarını haber vermektedir.

3.5.8. Metâ‘

Metâ‘ kelimesi sözlükte gelişim, en iyi hale gelme, büyüme gibi anlamlara³⁹⁸ gelmekte olup kavram olarak, insanın kazanıp istifade etmek istediği bütün maddi değerler ve ihtiyaç maddeleri anlamına gelir. Ticarete aslolan metâ‘dır. Mal ve metâ‘ gerçekte ticaret kavramı değildir sadece ticaretin nesnesidir.³⁹⁹ Elmalılı metâ‘ kavramını satılık kumaş, kullanılacak alet edevatlar ve kendisinden az çok faydalanmaya yarayan diğer her şey olarak tanımladığı gibi,⁴⁰⁰ aynı zamanda metâ‘ın mal mülk gibi insanların kendisinden faydalandığı şeyler olarak da kullanıldığını belirtir.⁴⁰¹ Bu paralelde bir ayette metâ‘, insan ve hayvanların ondan faydalanıp kendisine yarar sağlayan her şey olarak tanımlanmıştır.⁴⁰² Kur‘ân-ı Kerîm‘de otuz beş yerde geçmektedir.

3.5.8.1. Metâ‘ın Özellikleri

Kur‘ân, metâ‘ın aldatıcı⁴⁰³ ve geçici bir zevk⁴⁰⁴ olup geçici bir dünya hayatı olduğunu haber vermektedir.⁴⁰⁵ Elmalılı bu durumda dünyayı, eğlence metâ‘ı olarak tasvir eder ve onu, gelip geçici bir kazanç fırsatından ibaret olarak görür. Ona göre aldatıcı olan metâ‘, dünya hayatının serap gibi parlayıp bulut gibi geçmesinden dolayı müşterisini

³⁹⁸ Mustafa Çağrııcı, “Metâ‘”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 19/389.

³⁹⁹ Güneş, *Kur‘ân‘da Ticaret*, s. 64.

⁴⁰⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/230-233.

⁴⁰¹ en-Nûr 24/29.

⁴⁰² en-Nâzi‘ât 79/33; Abese 80/32.

⁴⁰³ Âl-i İmrân 3/185.

⁴⁰⁴ er-Ra‘d 13/26.

⁴⁰⁵ el-Mü‘min 40/39.

aldatan yani alınması için hoş gösterilen sonrasında ise boş çıkan mallardan başka bir şey değildir.⁴⁰⁶ “Dünya hayatı ahiretin ekinliği, çiftliği, tarlasıdır.”⁴⁰⁷ sözüne binaen dünya hayatını, ahirette kişinin ektiğini biçmek üzere çalıştığı mesai saatleri olarak tasvir etmiştir. Bu yüzden bir Müminin, ahiretten istifade edebilmesi için dünyanın eğlencesine aldanmayıp Allah yolunda çalışması gerekmektedir.⁴⁰⁸

Bir diğer ayette de metâ’, dünya ve içindekilerden insana süslü ve çekici gelen geçici menfaatler şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁰⁹ Bunları çok güzel bir şey zannedip cazibesine kanan kişiler ise eninde sonunda fenalığa sürüklenirler. Dolayısıyla bunların dünyada bir amaç ve gaye edinilmeye değer yanları olmayıp hayatın sıradan bir parçası olarak görülmesi gerekir. Kişi bu geçici şeyler için Yüce Allah’ın yanında kazanacağı güzel mevkileri feda etmemelidir.⁴¹⁰ Yine metâ’, dünya hayatının geçici bir süreci olup⁴¹¹ insanı aldatan bir yönü olduğundan⁴¹² Elmalılı, ahireti kazanmak için feda edilmeyen dünya hayatının insanı, yapması gereken görev ve sorumluluklarından alıkoyarak vaktini öldürmesinden başka bir işe yaramadığına vurgu yapar. Kişiye tüm bunlar hoş gibi görünebilir. Ancak zevki acı ve ayrılıkla, azabı ise cehennem ile sonuçlanır. Bu yüzden de kişinin, dünya hayatının geçici zevklerine kendisini kaptırmayıp, Allah’ın azabından korkup aynı zamanda da mağfiretinden medet umarak O’nun rızasını kazanmak için tüm gayretiyle çalışması gerektiği sonucuna varmıştır.⁴¹³ Metâ’nın bu özelliklerinden dolayı Allah Teâlâ Peygamberine, kâfirlerin malına imrenip kıskanmamasını ve o iman etmeyip mallarını Müslüman fakirlere ve dine hizmet için harcamaktan geri duranlara, kaçırdıkları şeyden dolayı üzülmemesini öğütler.⁴¹⁴

⁴⁰⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/230-233.

⁴⁰⁷ Sâgânî, “el-Mevzû’ât”, s. 64/106.

⁴⁰⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/785-786.

⁴⁰⁹ Âl-i İmrân 3/14.

⁴¹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/48-50.

⁴¹¹ el-Hadîd 57/20.

⁴¹² el-Hicr 15/88.

⁴¹³ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/415-417.

⁴¹⁴ A.g.e., 3/826-827.

Yine Kur'âna göre metâ', imtihan olmak için dünyada belli bir süreye kadar yaşamak ve ondan yararlanmaktır.⁴¹⁵ Elmalılı, kâfirlerin birden azaba uğramayıp cezalarının geciktirilmesinin sebebini, iman edip kendilerini ebedi hüsrandan kurtarmaları için bir mühlet yani imtihan olduğunu belirterek bunu değerlendiremeyenlere verilen bu zamanın, dünya eğlencelerinden yani metâ'ından faydalanmak için harcanmaktan başka bir işe yaramayacağını vurgular.⁴¹⁶ Benzer muhtevada bir diğer ayette de Yüce Allah, insanları belirli bir vakte kadar dünya metâ'ından yararlandıracağını haber vermektedir.⁴¹⁷ İmtihan vesilesi olarak verilen mal metâ'ıyla ilgili Allah Teâlâ Peygamberine, kâfirlerden bazılarını imtihan vesilesi olması için dünya hayatının ziyneti olarak metâ'ı verdiğini ancak ahiretteki rızkın daha hayırlı ve daha devamlı olduğunu hatırlatarak bu yüzden onların, kendilerini geçindirdiği mal ve saltanata rağbetle bakmamasını öğütler.⁴¹⁸

3.5.8.2. Metâ'ın Anlam Olarak Kullanımları

İnsanlara verilen dünya metâ'ı, hayatın geçimi olarak kullanılan herhangi bir şeydir.⁴¹⁹ Elmalılı, iman eden kimselere geçici olan bu metâ'ı, yalnız O'nun rızasını kazanmak için kullanmalarını tavsiye eder.⁴²⁰ Metâ'ın bir başka kullanımı da ayette, insanlar ve cinlerin (şeytan) birbirlerinden faydalanmaları şeklinde belirtilmektedir.⁴²¹ Ona göre yaşayışları, davranışları ve kazançları birbirine benzeyenler, tanışmamış olsalar dahi uzaktan dost olurlar ve birbirlerinin hakkını savunup, ortaya çıkan sorumlulukları ortaklaşa yüklenirler. Mahşerde cinlerin insanları yoldan çıkarmaları yüzünden azarlandığı zaman onlarla iş birliği yapan insanların ortaya çıkıp sorumluluğu üstlerine

⁴¹⁵ el-Enbiyâ 21/111.

⁴¹⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/136.

⁴¹⁷ Yâsîn 36/44.

⁴¹⁸ Tâhâ 20/131.

⁴¹⁹ eş-Şûrâ 42/36; el-Ahzâb 53.

⁴²⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/858.

⁴²¹ el-En'âm 4/128.

almaya çalışmalarından yola çıkarak da insan ve cinlerin hepsinin iç içe geçmiş sosyal bir toplum oldukları sonucuna varmıştır.⁴²²

Ayrıca Kur'ân'da metâ', Müminlerin silah ve mühimmatları anlamında da kullanılmıştır.⁴²³ Elmalılı, cihad edenlerin düşmana gafil avlanma ihtimaline karşı ihtiyatı elden bırakmamak için nöbetleşerek ve metâ'ları olan silahlarını kuşanarak namaz kılmalarına müsaade edildiğini nakleder.⁴²⁴ Bu bağlamda metâ'ın, bazı ayetlerde de yiyecek bir şey (erzak) veya eşya anlamında da kullanıldığı görülmektedir.⁴²⁵

Bazı ayetlere de ise metâ', ziynet ve süs eşyası anlamında kullanılmıştır.⁴²⁶ Elmalılı hak olan Kur'ân'ı, gökten inen suyun yer altına çekilip su kaynakları ve değerli madenleri oluşturması sonrasında bunların çıkarılıp eritilerek süs eşyası yapılmak suretiyle insanların faydasını gördüğü önemli ve değerli bir şeye benzetmiştir. Batıl olan şeyler için ise "bu kıymetli madenler eritilirken ortaya çıkan köpük gibi bir süre üstte gözüксе de sonrasında dağılır gider"⁴²⁷ şeklindeki tasviriyle bunların değerli gözüксе de aslında hiçbir öneminin olmadığına dikkat çekmiştir. Başka bir ayette bu ziynet eşyalarının, dünyanın geçici bir metâ'sından başka bir şey olmadığı ifade edilmekte olup,⁴²⁸ Allah katında verilecek olan ahiret hayatı, ancak O'nun azabından korkarak yalnızca hayır amel işleyen ve kendini kötülükten sakındıran kimselere verileceği haber verilmiştir.⁴²⁹

Metâ', ticarete konu olan ana unsur da ifade etmektedir. Allah Teâlâ insanların, ağacı yeri geldiğinde yakıp onun ateşinden faydalanmaları, yeri geldiğinde onun üzerinde

⁴²² Elmalılı, *Hak Dini*, 2/965-967.

⁴²³ en-Nisâ 4/102.

⁴²⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/420-423.

⁴²⁵ Yûsuf 12/17, 65, 79.

⁴²⁶ er-Ra'd 13/17, el-Kasas 28/60.

⁴²⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/740-741.

⁴²⁸ ez-Zuhruf 43/35.

⁴²⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/881.

tefekkür etmeleri için yarattığını bildirmektedir.⁴³⁰ Bu ayet bir şeyi kendi ihtiyacı için doğrudan kullanma veya satıp ticaret yoluyla ondan faydalanmanın da metâ' manasına geldiğini göstermektedir. Metâ'ın ticaret vasıtası olması ile ilgili başka bir ayette de metâ', hayvanların etinden, sütünden, yünlerinden ve derilerinden faydalanarak insanların bir süre kullandığı ve sattıkları eşyalar olarak da geçmektedir.⁴³¹

Metâ'ın bir diğer kullanımı da dünyada insanların geçim için yararlanacakları şeyler içindir.⁴³² Şeytanın, Hz. Âdem ve Havva'nın ayaklarını kaydırması üzerine Yüce Allah, "...*Kiminiz kiminize düşman olarak inin, sizin için yeryüzünde belli bir vakte kadar bir yerleşim ve metâ' vardır...*" buyurmuştur.⁴³³ Yaptıkları hata yüzünden af dilemelerine karşılık onlara, dünya ve içindekilerden belirli bir süre için faydalanıp orada kalacakları haber verilmiştir.⁴³⁴ Aynı şekilde Elmalılı, insana dünyada verilen hilafet yetkisinin şeytanın, onların cennetin sonsuz nimetlerinden alıkonulmalarına vesile olmasıyla verildiğini böylece insanlığın kendileri için yaratılan dünya metâ'ından ölünceye kadar istifade edebilme yetkisini kazanmış olduğunu belirtmiştir.⁴³⁵

Kur'ân'da metâ' süs eşyası olarak da kullanılmıştır. Peygamberin hanımlarının ondan ziyet eşyası, süslü elbiseler ve daha çok nafaka istemeleri üzerine Yüce Allah peygamberine, dünyalık menfaatleri için istedikleri metâ' karşılığında, onları yararlandırmasını yani boşamasını söylemiştir.⁴³⁶ Elmalılı'nın ifadesine göre buradaki metâ', boşayacağı eşini mal ve para gibi çeşitli hediyelerle donatmaktır.⁴³⁷

⁴³⁰ el-Vâkı'a 56/73.

⁴³¹ en-Nahl 16/80.

⁴³² el-Bakara 2/36; el-Mâide 5/96; el-A'râf 7/24.

⁴³³ el-Bakara 2/36.

⁴³⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/31.

⁴³⁵ A.g.e., 1/437-438.

⁴³⁶ el-Ahzâb 33/28.

⁴³⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/553.

Bazı ayetlerde de metâ', kişinin öldükten sonra eşinin faydalanması için bırakacağı mal⁴³⁸ veya iddet nafakası⁴³⁹ olarak geçmektedir. Elmalılı, bu âyetin, İslâm'ın ilk zamanlarında kadına mirastan bir pay verilmezken indiğini ancak sonradan gelen miras hakkı ile hükmünün kalktığını belirtmiştir. Eski hükme göre ise ölüm döşeğinde olan veya ölen kimsenin geride bıraktığı kadına, evinden çıkmadan bir yıl boyunca geçimini sağlayacak kadar malı vasiyet yoluyla bırakması vacip idi.⁴⁴⁰

3.5.8.3. İman Edenlerin Dünya Metâ'ından Faydalanması

Allah Teâlâ, işlediği bir günah için pişmanlık duyup tevbe ve istiğfar edenleri, güzel bir metâ' içinde yani o kimseleri dünyada belli bir vakte kadar şerefli bir hayat ve rahatlıkla geçindireceğini bildirmektedir.⁴⁴¹ Elmalılı buradaki metâ'ı, daha çok manevi nimet olarak yorumlamaktadır. Bu kimselerin ne kadar sıkıntı çekseler de kalpleri mutmain olduğu için gönüllerinin huzur içinde olacağını, çünkü çevrelerindeki iyilik ve faziletin artmasının onlar açısından en büyük mutluluk ve mükâfat anlamına geldiğini bununla beraber asıl mükâfatında ahirette verileceği gerçeğinin farkında olduklarına dikkat çekmektedir. Aksine küfürde ısrarcı olanlar ise dünya nimetlerinden güzelce faydalanamayacaktır. Bu kimselerin bir kısmı hayattan faydalanıyor gibi gözükseler de bunun gerçek bir faydalanma olmadığını çünkü kalp huzurundan ve gönül rahatlığından eksik kaldıklarını belirtmiştir.⁴⁴² Benzer bir kullanımda, ilahi azap gelip çattığı vakit imanları kabul edilen tek kavim olan Yunus peygamberin kavmiyle ilgili ayetlerde geçmiştir.⁴⁴³ Onların iman etmeleri üzerine, başlarına gelecek felaket giderilmiş ve dünya nimetlerinden bir müddet daha faydalandırılmışlardır. Bu ayetler Rasûlullah'ın izinden giden tebliğcilerin, küfürde

⁴³⁸ el-Bakara 2/240.

⁴³⁹ el-Bakara 2/241.

⁴⁴⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/879-880.

⁴⁴¹ Hûd 11/3.

⁴⁴² Elmalılı, *Hak Dini*, 3/558-559.

⁴⁴³ Yûnus 10/98; es-Sâffât 37/148.

ısrar edenlere karşı inanmıyorlar diye ümitsizliğe kapılmayıp sabırlı olmaları için bir örnek teşkil etmektedir.

3.5.8.4. Kâfirlerin Dünya Metâ'ından Faydalanması

Dünyanın geçici nimetlerinden faydalandırılacak olan diğer bir grupta küfür ehli olanlardır.⁴⁴⁴ Bunlar ayetlerde hak yoldan sapanlar,⁴⁴⁵ Allaha eş koşanlar,⁴⁴⁶ Peygambere karşı gelenler,⁴⁴⁷ dini yozlaştıran ve din istismarı yapanlar,⁴⁴⁸ arzuları onları hak yoldan alıkoyanlar,⁴⁴⁹ kendilerine verilen nimetlere nankörlük edenler⁴⁵⁰ ve dünya zevklerine dalıp ahireti unutanlar⁴⁵¹ olarak sıralanmıştır.

Hz İbrahim, duasında dünya nimetlerinden faydalanma metâ'ını Müminler ile sınırlandırmışken Yüce Allah, sadece Müminleri değil kâfirleri de az bir süre dünyadan faydalandıracağını haber vermektedir.⁴⁵² Elmalılı da kâfirlere verilecek rızkın, geçici olan bu dünya hayatından belli bir süre faydalanmaları şeklinde yorumlayarak, tövbe etmeyenlerin elim bir azaba uğrayacaklarını belirtmiştir.⁴⁵³ Allah Teâlâ, iman edip Nûh (a.s) ile beraber gemiye binen kimselerin çoğalmasıyla meydana gelen ümmetlerden hak yoldan saparak imanı reddedenlerin,⁴⁵⁴ kendilerinden öncekiler gibi onlara verilen dünyalık nimet ve fırsatlar ile nefsanî arzularına uyararak

⁴⁴⁴ el-Bakara 2/126; Âl-i İmrân 3/197; et-Tevbe 9/69; Yûnus 10/70; Hûd 11/48, 65; el-Enbiyâ 21/44; el-Furkân 25/18; ez-Zuhruf 43/29; ez-Zâriyât 51/43.

⁴⁴⁵ Hûd 11/48.

⁴⁴⁶ İbrahim 14/30; Nahl 16/55.

⁴⁴⁷ Hûd 11/65.

⁴⁴⁸ en-Nahl 16/117.

⁴⁴⁹ et-Tevbe 9/69; el-Hicr 15/3; eş-Şu'arâ 26/205-207.

⁴⁵⁰ el-Ankebût 29/66; er-Rûm 30/34.

⁴⁵¹ el-Kasas 28/61; Lokman 31/24; el- Mürselât 77/46.

⁴⁵² el-Bakara 2/126.

⁴⁵³ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/588-589.

⁴⁵⁴ Hûd 11/48.

dünya metâ'ından “senelerce yararlandırılırsalar bile”⁴⁵⁵ Kur’ân’ın gerçek hakikat olduğunu bildikleri halde işlerine gelmediği için iman edip ona uymak istemediklerini haber vermektedir.⁴⁵⁶ Sonunda ise o faydalandıkları şeyler kendilerini elim bir azaptan koruyamayacaktır.⁴⁵⁷ Dolayısıyla Kafirlerle verilen nimetlerin Mümin bir kişiye ümitsizlik ve sıkıntı vermemesi gerekir. Çünkü onların dünya hayatından az bir faydalanma karşılığında varacakları yerin ebedi ateş olduğu ayetlerde pek çok kez vurgulanmıştır.⁴⁵⁸

3.5.8.5. Ahireti Dünya Metâ’ına Değişenler

Allah Teâlâ, verdiği imkânlarla gönlünce yaşayıp zevk-u sefa sürerek haksız yere büyüklenen ve fâsıklıkta bulunan kimseleri, alçaltıcı bir azap ile cezalandıracağını bildirmektedir.⁴⁵⁹ Elmalılı, böyle kimselerin sırf dünya için çalıştıklarını ve bunun karşılığını da geçici olan dünya nimetlerinden faydalanmak olarak aldıklarını belirtir. Hesap gününde ise onların elleri boş kalacaktır. Burada “*Her kim ahiret sevabını isterse onun sevabını artırırız. Ve her kim dünya menfaatini isterse ona da dünyalık veririz. Fakat ahirette ona hiçbir nasip yoktur.*”⁴⁶⁰ ayeti bu şekilde ahiretini dünya nimetlerine değişenlerle ilgili çarpıcı bir örnektir.⁴⁶¹ Metâ’ın dünyanın zevkleri olarak belirtildiği bir diğer ayette ise Allah Teâlâ Peygamberine, savaş üzerlerine farz kılındığı zaman Allah’tan korkar gibi savaşıacakları kimselerden korkarak, bize biraz daha zaman verseydin de bu dünyanın nimetlerinden biraz daha faydalansaydık diye sızlananlara karşılık onlara, dünyanın metâ’sı ve sefası az olup ahiret ise müttakiler için daha hayırlıdır demesini öğütlemiştir.⁴⁶² Elmalılı dünya malı olan ve orada kalacak

⁴⁵⁵ eş-Şu‘arâ 26/205.

⁴⁵⁶ et-Tevbe 9/69.

⁴⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/ 350.

⁴⁵⁸ Âl-i İmrân 3/197; et-Tevbe 9/69; Hûd 11/48, 65; Yûnus 12/70.

⁴⁵⁹ el-Ahkâf 46/20.

⁴⁶⁰ eş-Şûrâ 42/20.

⁴⁶¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/26-27.

⁴⁶² en-Nisâ 4/77.

metâ'nın, ne olursa olsun sonsuz ahiret kazancı karşısında az olduğunu ve mutlaka son bulacağını hatırlatarak ebedi saadete ulaşmak isteyenlerin, kendilerini bu süslere kaptırmaması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁴⁶³ Yukarıda bahsedilen kimselere, dünya metâ'sından biraz daha faydalanmak için savaştan kaçmalarının onlara bir fayda sağlamayacağı, sağlasa bile ahiret saadeti yanında hiç bir değerinin olmadığı vurgulanmıştır.⁴⁶⁴ Yüce Allah yine bu kimselere hitaben, sefer emri geldiği zaman gevşeklik gösterenlere, dünya metâ'sının ahirete kıyasla pek değersiz olduğunu hatırlatmaktadır.⁴⁶⁵ Elmalılı burada ki metâ'nın dünya hayatının zevki, rahatlığı ve çekiciliği anlamında kullanıldığını belirtir. Huneyn ve Tâif seferinden yeni dönen Müminlere Tebük Gazvesine çıkmaları emredilince yol yorgunluğu, sıcaklık, kuraklık, gidilecek yolun uzunluğu ve düşmanın güçlü olması nedenleriyle ayak sürüyenler kınanmış, gitmeyenlerin ise dünya hayatının rahatlığını tercih ederek ebedi saadet olan ahiret hayatından mahrum kaldıkları belirtilmiştir. Buna göre bir Müminin seferberlik emri verilince bir engeli yoksa hemen icabet etmesi farzdır.⁴⁶⁶

Ahiretini metâ'ya değişen bir diğer grupta, kendilerine verilen bir sıkıntı için Allah'a yalvardıktan sonra sıkıntılarının giderilmesi üzerine yeniden dünya metâ'na (geçici zevklerine) kanıp, daima şükretmek üzere verdikleri sözlerden cayanlardır. Allah Teâlâ, bu şekilde tekrar küfre ve şirke sapıp insanlar arasında fitne ve fesada başlayanlara, yaptıklarının hesâbını mutlaka soracağını haber vermektedir.⁴⁶⁷ Bu kimselerin dünya çıkarını elde etmek için yaptıkları kötü işlerden elde edecekleri menfaat yalnızca dünya malından ibarettir. Elmalılı'ya göre bu aslında oyuncak sayılan bir faydalanmadır. Kişi ölüp de yeniden diriltildiği zaman, ahireti için değiştiği şeylerin fenalığını anlayacak ama iş işten geçmiş olacaktır.⁴⁶⁸

Netice olarak genel manada metâ' kavramı Kur'ân'da kendisinden faydalanılan, kullanılması insana bir yarar sağlayan herhangi bir şey anlamındadır. Metâ' daha özel

⁴⁶³ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/372-373.

⁴⁶⁴ el-Ahzâb 33/16.

⁴⁶⁵ et-Tevbe 9/38.

⁴⁶⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/381-382.

⁴⁶⁷ Yûnus 10/23.

⁴⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/517-518.

manada satılık kumaş, kullanılacak alet edevatlar, silah ve mühimmat, erzak, ziynet eşyası, ağacın kendisi ve ürünleri olarak geçmektedir. Kur'ân'da metâ'nın özellikleri ise aldatici, geçici bir zevk, insana süslü ve çekici gelen menfaatler, bu dünyada bir imtihan vesilesi olmasıdır. Buna göre Müminlerin ve kâfirlerin faydalandırılacakları metâ' birbirinden farklı olmaktadır. Elmalılı, Müminler için metâ'ı daha çok manevi anlamda iyilik ve faziletin toplumda artması olarak yorumlamıştır. Kâfirlerin metâ'ı ise dünyanın geçici nimetleri olup onlardan kendilerine verilen belli bir vakte kadar yararlanmalarıdır. Bir serap gibi göz açıp kapayıncaya kadar gelip geçen bu dünyayı mahsulünü ahirette almak için ekilen bir tarla olarak düşünürsek, iman edip sâlih amellerde bulunan kimsenin ettikleri, bereketli bir toprakta yetişip bire yedi yüz veren buğday tarlası gibidir. Kafirlerin tarlası ise gerçeği bildikleri halde mal mülk kazanma hırsı, evlat yetiştirme, eğlenceden eğlenceye koşma veya malvarlıklarını Allah yolunda olanlara karşı kullanmaları gibi hal ve hareketlerinden ötürü ekilmemiş bakımsız çorak bir tarladır. Ahireti dünyaya değiştiklerinden dolayı orada onlara ebedi azaptan başka bir şey kalmamıştır. Dolayısıyla inanan bir kimsenin onların metâ'ı olan mallarına imrenmesinin hiçbir cazibesi yoktur. Çünkü bu dünya metâ'ı yine bu dünyada kalacak, ahirete ise iyi amellerden başka bir şey ulaşamayacaktır.

3.5.9. Keyl/Vezn/Mizan/Kıstâs

Kur'ân'da keyl, vezn ve mizan kavramları genellikle birlikte kullanılmıştır. Biz de bu hususa uyarak her üçünü birlikte incelemiş bulunmaktayız. Keyl kavramı “k-y-l”, genel olarak bir şeyi ölçme⁴⁶⁹ anlamında kullanılmış olup bazı ayetlerde de ölçek, yani ölçmeye yarayan alet, yöntem veya birim olarak toplam on yedi yerde geçmektedir.⁴⁷⁰ Vezn ise sözlükte “v-z-n” kökünden olup ölçmek, tartmak; ağırlık, ağırlık ölçüsü anlamlarında kullanılmıştır.⁴⁷¹ Bir şeyin başka bir şeye miktar veya mekân olarak denk olmasını da ifade etmekte olup, Allah Teâlâ'nın yarattıklarında gözlemlenen ölçü ve

⁴⁶⁹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 11/604.

⁴⁷⁰ Yûsuf 12/59; 60, 63, 65, 88.

⁴⁷¹ Hasan Hacak “Vezni”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 20, 43/95.

dengeye işaret olarak pek çok ayette vurgulanmaktadır.⁴⁷² “Yeryüzündeki her şeyin ölçülü bir şekilde yaratılmış olması, aynı zamanda kozmolojik delil çerçevesinde değerlendirilerek Yaratıcı’nın varlığı, birliği, kudret ve kemâli için önemli bir delil olarak görülmüştür.”⁴⁷³ İsfahânî ise halkın nezdinde veznin, adalet ve kantar ile değerlendirilen şey olduğunu belirtir.⁴⁷⁴ Kur’ân’da yirmi üç defa geçmekte olup,⁴⁷⁵ dünyevi anlamda keyl ile beş yerde beraber kullanılmıştır.⁴⁷⁶ Medyen halkıyla ilgili dünyevi ticareti konu alan bir ayette⁴⁷⁷ ise tek başına geçmektedir. Aynı kökten türeyip adalet, miktar ve bir şeyin ortası anlamlarına gelen, kendisiyle eşyanın tartıldığı âlete de mizân denilmektedir. Bu bağlamda terazi anlamını taşıyan bir başka kavram da kıstâstır. Terazilerin en hassası ve en doğrusu anlamlarına gelmekte ve Kur’ân’da iki yerde⁴⁷⁸ geçmektedir.

Elmalılı’ya göre ise vezn kavramı, eşyanın ağırlık ve miktarını ölçmeye yarayan alet anlamına gelmesinin yanı sıra daha geniş bir anlamı kapsamak üzere adalet manasında kullanılır ve şariat olarak tefsir edilir. Bununla ilgili Rahman suresi yedi sekiz ve dokuzuncu ayetlerde tekrarlanan mizan kelimesi ona göre üç farklı anlam içermektedir: “Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu.”⁴⁷⁹ ayetinde, semadan kastın bütün cisimleriyle üzerimizde yükselen yüce bir alem olduğunu, Allah’ın onun yüksekte sabit bir şekilde kalabilmesi için ise denge kanunu (kütle çekim kuvveti) koyduğunu bununda ölçemeye yarayan bütün mizanların esası olduğunu belirtmiştir. Bununla ilgili olarak alemin akışında her şeyin belli bir nizam içinde bağlantılı

⁴⁷² el-Bakara 2/29; el-Enbiyâ 21/22; el-Furkân 25/2; el-Kamer 54/49; el-Mülk 67/3-4; Nüh 71/15.

⁴⁷³ Murat Kaya, “Kur’ân’da Vezn, Mîzân ve Mevzûn Kelimeleri -Vücûh ve Nezâir Bağlamında Bir İnceleme-”. *Usul İslam Araştırmaları* C. 31, S. 31 (2019): 16.

⁴⁷⁴ İsfahânî, *Müfredât*, 1155.

⁴⁷⁵ Muhammed Fuâd Abdalbâkî, “el-Mu’cemü’l-Müfehres Li Elfâzi’lKur’âni’l-Kerîm”, <https://www.kuranmeali.com/Mucem.php?harf=%D9%88> [18.11.2023]

⁴⁷⁶ el-Hicr 15/19, eş-Şûrâ 42/17, el-Hadîd 57/25, el-Mutaffifin 83/2-3.

⁴⁷⁷ eş-Şu‘arâ 26/182.

⁴⁷⁸ el- İsrâ, 17/35; eş-Şu‘arâ, 26/182.

⁴⁷⁹ er-Rahmân 55/7.

olduğunu ifade eden başka bir ayette Allah Teâlâ, yeryüzünü insan ve diğer canlıların ihtiyaçlarına göre belli bir ölçü içinde yarattığını haber vermektedir.⁴⁸⁰ Buna göre her canlı O'nun yarattığı ve hayatın devamı için gerekli olan her şeyden ihtiyacına göre nasiplenir. Zira belli bir düzen ve ölçü olmasaydı hiçbir şey var olamazdı. Mesela güneşin zararlı ışınlarını tutan atmosfer tabakasına Yüce Allah belli bir ölçü çizmeseydi o tabaka, hangi ışının dünya ve içindeki yaşam için faydalı, hangisinin zararlı olduğunu nereden bilebilirdi. Dolayısıyla Allah Teâlâ tüm bu alemi, sonsuz ilmi ve kudreti ile belli bir düzen içinde var etmiştir. Rahman suresine dönecek olursak yedinci ayetin ardından gelen “*Sakın tartıda taşkınlık etmeyin.*”⁴⁸¹ buyruğunun, daimi bir denklığı ifade etmesinden dolayı adalete ve adaletin ölçüsü olan şeriata işaret ettiğini belirtir. Buna göre kişi Allah'ın emirlerine, hükümlerine itaat etmeli, şeriat ve kanunu yok sayarak haddini aşıp maddî ve manevî tartıda taşkınlık etmemesi gerekir. Bir sonraki ayette “*Tartıyı adaletle yapın. Teraziyi eksik tutmayın.*”⁴⁸² şeklinde geçen vezni ise kişinin yaptığı her şeyin kaydedildiği amel defteriyle bağdaştırarak teraziyi kötü niyetle kullanmanın, ahiretteki mizana yazık etmek demek olacağı sonucuna ulaşmıştır.⁴⁸³

Kur'ân'ı Kerim'de tartıda doğru bir şekilde ölçmenin alışverişin temel unsuru olduğu ve bu yüzdende alışverişlerde hakkaniyete riayet edilmesi için dikkatli davranılması gerektiği birçok ayette⁴⁸⁴ vurgulanmıştır. Elmalılı, gönderilen peygamberlerinin uyarılarına kulak tıkayıp ölçüyü ve tartıyı eksik yapmaya devam eden Medyen halkının başına gelen felaketlerden ibretle kişinin, Kur'ân'da anlatılan bu kıssaları öncekilerinin masalları diyerek okuyup geçmemesi, kıssada geçen kavmin özelliklerine, onlara gönderilen peygamberle olan tartışmalarına ve buradan doğan soru cevap şeklindeki ayetlerin kapsadığı ilmi gerçeklere dikkat ederek tarih sahnesinden silinen bu kavimlerin helaklerine yol açan sebeplerden ders alınması gerektiğini vurgular. O kavimler, Hakk'ın emrini dinlemeyip gönderdiği peygamberi

⁴⁸⁰ el-Hicr 15/19.

⁴⁸¹ er-Rahmân 55/8.

⁴⁸² er-Rahmân 55/9.

⁴⁸³ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/333-335.

⁴⁸⁴ el-A‘râf 7/85; Hûd 11/84-85; el-İsrâ 17/35; eş-Şu‘arâ 26/181.

yalanlayarak şükür yerine nankörlüğü tercih etmişlerdir.⁴⁸⁵ Buna göre noksan ölçü kullanma ve tartıda haksızlık yapmanın yanlış olduğunu bile bile bozgunculuğu sürdürenler, ellerindeki hayrı yitirdikten başka, ama bu dünyada ama ahirette Allah'ın azabı ile karşılaşacak ve o haksızlıkla kazandıkları da ona bir fayda vermeyecektir.⁴⁸⁶

Elmalılı dünyevi manada mizânı, eşyanın veznini yani ağırlığını ölçmeye yarayan terazi olarak tanımlar. Bununla beraber uhrevi olarak ise adalet ve hukuk gibi manalarda da mecaz olarak kullanıldığını söyleyerek mizânı, bir hesap defterinde ki alacak ve borcun karşılaştırılmasına benzetir.⁴⁸⁷ Bununla ilgili bir ayette de Allah Teâlâ, peygamberlerine Kitabı ve mizânı, adaleti ayakta tutmaları için indirdiğini haber vermektedir.⁴⁸⁸ Elmalılı buradaki mizânı, sosyal ve siyasal dengeyi belirleyen adaletin ölçüsü manasında almıştır. Terazinin hayatımızdaki denge kanununun varlığına bir işaret olarak insanların kullanımına sunulmasını, insaf ve adalet ölçülerini belirleyip hakkaniyetle hareket etmeleri için olduğu şeklinde yorumlar. Yani mizan, hak ölçü olan adaletin göstergesidir. Çünkü maddi manevi herhangi iki şey arasında bir hak ve ölçü olmazsa burada bir adaletten bahsedilemez. Bununla beraber Yüce Allah, mizânı desteklemesi için demiri de indirip (bolca yaratıp) varlığından insanoğlunu haberdar eylemiş ve caydırıcı bir güç olması bakımından dengeyi bozan ve adaleti saptıranları yola getirmek için de işleyip kullanmasını öğretmiştir. Bu kimseler adil davranmayan, düzgün iş yapmayan, kendilerinden başkasına insafı olmayan inat ve kibir sahipleridir. Buradan çıkardığı sonuca göre ise bunların kılıçla terbiye edilmeleri, küfürde sabit olmaları durumunda da yeryüzünden temizlenmeleri gerekmektedir.⁴⁸⁹ Benzer muhtevada bir başka ayette de Allah Teâlâ, insanların kendi aralarında, adaletli olabilmeleri için her konuda hakem yapıp başvurulmak üzere kitabı ve mizânı indirdiğini bildirmektedir.⁴⁹⁰ Burada ki kitaptan kasıt, peygamberlere indirilenler olup doğru ve gerçek bilgileri ileterek insanlar arasında adaleti ve mizânı

⁴⁸⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/90-91.

⁴⁸⁶ A.g.e., 3/559-560.

⁴⁸⁷ A.g.e., 6/650.

⁴⁸⁸ el-Hadîd 57/25.

⁴⁸⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/420-426.

⁴⁹⁰ eş-Şûrâ 42/17.

belirleme özelliğiyle Kur'ân'a işaret edilmektedir. Nasıl ki ticarete eşyalar dünyada tartılıp ölçülüyorsa, ahirette mizan terazisinde de kişinin amelleri tartılacak, çıkan sonuca göre Allah'ın hükmü tecelli ederek hak edilen mükâfat veya ceza verilecektir. Buradan hareketle inanan bir kişi ebedi kurtuluşa ermek istiyorsa Kur'ân'ın hükümlerinden şaşmamalı ve yaşantısını ona göre ayarlamalıdır.⁴⁹¹ Bununla beraber emir ve hükümlere kulak tıkayanlara uyarı olarak, öldükten sonra diriltileceklerini hesâba katmayıp, ölçü ve tartıda alırken tam alan ancak verirken eksik verenlerin amel defterlerinin, cehennemde bu defterlerin tutulduğu "Siccîn" denilen yere konulacağı bildirilmektedir.⁴⁹² Elmalılı bu durumda olan kişilerin halini, kendilerine bir şey alırken haksızlığa müsaade etmeyerek hakkını tastamam almak için baskı altına alıcı bir şekilde davranıp, iş bir şey satmaya gelince eksik ölçerek kendince biraz daha kar elde etmek istemeleri şeklinde yorumlamıştır. Ancak kalplerin de hak ve adalet duygusu beslemedikleri ve ileride bunların hesâbını nasıl veririm diye düşünmedikleri için her fırsatta ölçüde eksilterek kazanmayı iyi bir şeymiş gibi yaparlar. Halbuki o kazandıkları kendisinin azabını arttırmaktan başka bir işe yaramaz. Ona göre, bir yerde hak ve adâletin artması için gerekli olan ilk şey, tartının doğru ölçülmesi ve kişiler arasında ayırım gözetilmemesidir. Bunun da iki temel şeyle olacağını söyler: ilki, doğru alet kullanılması diğeri de kişinin doğru ve tam ölçmesidir. Allah Teâlâ, doğru ölçmeye dikkat edilmesi için bazı ayetlerde de kıstasla, yani terazilerin en doğrusu ile ölçmeyi vurgulayarak dosdoğru tartı ile tartın buyurmaktadır.⁴⁹³ Burada asıl mühim olan kişinin kalbinde Allah korkusu olup olmamasıdır.⁴⁹⁴ Çünkü bu olmadığı takdirde doğru tartıyla ölçerken bile bir yolunu bulup işin içine hile karıştırmaktan çekinmeyecektir. İbn Abbas'dan nakledildiğine göre Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Beş şeye karşılık beş şey vardır: Bir toplum eğer sözlerinde durmazsa, mutlaka Allah onlara düşmanlarını musallat eder. Eğer Allah'ın indirdiklerinden başkasıyla hükmedecek olurlarsa, mutlaka aralarında fakirlik yaygınlaşır. Hayasızlık baş gösterecek olursa, mutlaka onlarda taun (öldürücü, bulaşıcı hastalıklar) baş gösterir. Ölçüyü eksik yapacak olurlarsa, mutlaka yerin mahsülleri engellenir ve kıtlık

⁴⁹¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/846-847.

⁴⁹² el-Mutaffifin 83/2-7.

⁴⁹³ el-İsrâ 17/35; eş-Şu'arâ 26/182.

⁴⁹⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 6/274-276.

ile cezalandırılırlar. Zekâtı vermeyecek olurlarsa, Allah mutlaka onlara yağmur yağdırmaz.”⁴⁹⁵

Nitekim yetimin malına art niyetle yaklaşılmasını öğütleyen bir ayetten⁴⁹⁶ hareketle insanların, başkasının hakkına tecavüz etmesinin de haram kılındığını anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir Mümin ölçüp tartarken eksik veya fazla gelenin haram olduğunu ve ahiret saadetine engel olacağını bilincinde olarak hem doğru tartı ile tartmalı hem de en ufak bir yanlışlığa, eğriliğe karşı dikkatli olmalıdır.⁴⁹⁷

Mizanın uhrevi anlamda kullanıldığı bir ayette de Allah Teâlâ, kıyametten sonraki hesap gününde tartıları ağır gelenlerin ebedi olarak mutlu ve memnun bir hayata kavuşacağını haber vermektedir.⁴⁹⁸ Mizanın ağır gelmesi, ağır basması tartılanın ağırlığıyla orantılı olduğundan, iyi amelleri üstün gelen kimseler güzel bir hayat ve hoşnut bir geçimlilik ile ödüllendirilecektir. Elmalılı bahşedilen bu nimetin kişiyi yalnızca mutlu etmekle kalmayıp onu razı olan nefis (nefs-i râdiye) makamından nefis-i mardiyeye (kendisinden razı olunan nefis) makamına çıkaracaktır. Yine ona göre amellerin cisme bürünerek tartılması sadece bir mecaz olmayıp, Allah katında değeri olan sevap veya günahlar, bürünecekleri surete göre tartılacaklardır.⁴⁹⁹

Bazı ayetlerde de birtakım kimselere, bu dünyada iken ahiret saadetini kazanmaları için mahşer günü gelip mizan terazisi kuruluna dek belli bir mühlet verildiği ve o gün sevapları tartıda ağır gelenlerin kurtuluşa erecekleri bildirilmiştir.⁵⁰⁰ Bu terazi, kişinin amel defterindeki yaptıklarını en ufak bir kırıntısına varıncaya dek⁵⁰¹ aleyhine veya lehine adalet ve hakkaniyetle tartacak, kar ve zarar muhasebesi yapıldıktan sonra hesâbı kapanacaktır. Ayrıca ayetteki tartının çoğul olarak geçmesinden hareketle kişi için birden fazla tartı olacağını kar ve zararlarının, hepsinin toplamından çıkarılarak

⁴⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Kur‘ân*, 18/470.

⁴⁹⁶ el-En‘âm 6/152.

⁴⁹⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/1001-1002.

⁴⁹⁸ el-Kâri‘a 101/6.

⁴⁹⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 6/650-655.

⁵⁰⁰ el-A‘râf 7/8; el-Mü‘minûn 23/102.

⁵⁰¹ el-Enbiyâ 21/47.

bir sonuca varılacağı anlaşılmaktadır.⁵⁰² Fakat tartıları hafif gelip günahları ağır basanlar ise ayetlerde, dünyada iken Yüce Allah'ın ayetlerinin ve peygamberlerinin doğruluğunu bildikleri halde yine O'na döndürüleceklerini kabul etmeyip inkarda ısrarcı olanlar olarak tarif edilmiştir.⁵⁰³ Bu kimselerin, yani sevabı olmayan veya günahları ağır basıp tartıları hafif gelenlerin varacağı yer “Hâviye” denen cehennem uçurumu olarak geçmektedir.⁵⁰⁴ Elmalılı'ya göre bu kimseler, baş aşağı bir şekilde tepe takla olarak cehennemin dibine atılacak ve öyle kaynayacaklardır.⁵⁰⁵

Neticede keyl bir şeyi ölçme, vezn bu şeyi ölçmeye yarayan terazi, mizan terazide adaleti ve kıstas ta bu terazilerin en doğrusunu ifade etmekte olup, bu kavramların hakiki anlamda kullanıldığı ayetlerde ticaretin temel unsurunun doğru ölçmek olduğu bildirilmektedir. Tıpkı alışverişteki eşyaların tartılması gibi kişinin amelleri de ahiret tartısı olan mizan terazisinde tartılacaktır. Buna göre kişi, ölçtüğü şeyden eksik veya fazla çıkanın cennete giden saadet yolunu tıkayacağını, ticaretin bereketini kaçırmamasından başka hem bu dünyada hem de ahirette olumsuz bir karşılığının olduğunu bilmeli ve ona göre hareket etmelidir. Daha geniş manada ise bu kavramlar adaleti, şeriâti ve evrendeki düzeni temsil etmekte beraber Yüce Allah'ın varlığının apaçık delilleridir. Bu bağlamda Allah Teâlâ, her şeyi bir düzen içinde yaratmış ve insanlar arasında ki düzenin sağlanması içinde elçilerini ve kitabını göndermiştir. İman edip sâlih amellerde bulunanlardan sevapları uhrevi tartıda ağır gelenler, ebedi kalacakları cennete girmeye hak kazanırken, bu uyarıların doğruluğunu bildikleri halde işlerine gelmediği için onlara kulak tıkayıp alırken fazlasını alıp verirken eksik ölçenler, kendilerine verilen süre zarfında tövbe etmezlerse korkunç bir azapla karşılaşacaklardır.

3.5.10. Ribâ

⁵⁰² Elmalılı, *Hak Dini*, 3/14-15.

⁵⁰³ el-A'râf 7/9; el-Kehf 18/105; el-Mü'minûn 23/103.

⁵⁰⁴ el-Kâri'a 101/8.

⁵⁰⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 6/655-656.

“R-b-v” kökünden gelen ve dilimizde faiz olarak bilinen ribâ, sözlükte artış çoğalma, fazlalık gibi manalara gelmektedir.⁵⁰⁶ Terim olarak ise verilen bir borcu geri alırken alışverişte karşılığı bulunmayan hakikî veya hükmî fazlalık demektir.⁵⁰⁷ Dinimizde faiz yasağı, başta Allah Teâlâ’nın emri olmak üzere ekonomik ve sosyal hayatta toplum yapısını bozabilecek durumların ortaya çıkması, servetlerin tekelleşerek zengin ile fakir arasındaki makasın açılması gibi ve daha nice bilinmeyen zararları sebebiyle yasaklanmıştır.⁵⁰⁸ Bunun yerine ileriki kavramlarda değineceğimiz “Karz-ı Hasen” (güzel borç) verilmesi tavsiye edilmiştir. Kur’ân’da ribâ, faiz anlamında sekiz yerde geçmektedir.⁵⁰⁹ Muhtelif olmakla birlikte en son inen ayette de geçmişte kalan faiz borçlarının bırakılması⁵¹⁰ istenmektedir. Elmalılı Hz. Ömer’in, “Peygamber efendimiz en son inen ribâ ayetini bütün yönleriyle açıklayamadan ahirete intikal etmiş olduğundan dolayı kesin olan ribâyı bıraktığınız gibi ribâ şüphesi olanları da bırakınız.” şeklindeki öğüdünden hareketle günümüzde faiz şüphesi bulunanlardan kaçınmanın vacip hükmünde olduğuna dikkat çekmiştir.⁵¹¹

Yine ona göre ribâ, ziyadelenmek veya fazlalanmak anlamında, günümüzde faiz dediğimiz emeksiz elde edilen fazlalık bir değerdir. İstılahta yapılan bir sözleşmede karşılıksız olarak tek tarafa kalan herhangi bir fazlalıktır. Ribâda artışın ölçüsü sözleşmelerde cins veya miktar olarak kendini gösterir. Yani eğer bir sözleşmede birbirine eşit tutulan mallar değiştirildiği zaman bir tarafa karşılığı olmayan farazi bir fazlalık eklenmiş olursa bu ribâ olmuş olur. Örneğin kişinin bir başkasına daha sonra geri vermesi için 10 lira borç vermesi durumunda verdiği anaparanın yanında ortada hiçbir meşru sebep olmadığı halde 1 kuruş dahi fazla

⁵⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 14/304-307.

⁵⁰⁷ İsmail Özsoy, “Fâiz”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 7/110.

⁵⁰⁸ Bkz. Mustafa Coşkun, “Faiz-Banka ve İslam” *İslam Medeniyeti Dergisi*, C. 3, S. 29 (1973): 33-43; Yusuf Ziya Binatlı, “Faiz ve İslam Hukukunda Faiz”, *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, C. 2, S. 1(1966): 147-183; Ömer Yılmaz, “İktisadî Hayatta ve İslâm’da Faiz”, *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, C. 5, S.1 (2018): 509-513.

⁵⁰⁹ el-Bakara 2/275-279; Âl-i İmrân 3/130; en-Nisâ Sûresi 4/161; er-Rûm 30/39.

⁵¹⁰ el-Bakara 2/278.

⁵¹¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/1005.

istememesi ribâyâ girmektedir. Elmalılı ribâcılarının faizi, alışverişteki değişime benzetmeleri iddiasını ise altınların şingirtisini altınla satmak gibi hayali bir değişime benzetmiştir. Bu kimselerin birine borç verdiği zaman verdiği parayla aslında kendisi yapsa kazanabileceği şeyleri işaret ederek “sen çalış kazan, bana da anaparamla beraber kazandığından pay ver” dediğini ayrıca bir de bunu sanki iyilik yapıyormuş gibi göstererek kişiyi töhmet altında bıraktıklarını söylemiştir. Kişi, parayı aldığı takdirde kazanırsa zaten kazancını ribâcıya verir kazanamazsa da borç bataklığına batar.⁵¹² Bununla beraber ribâcılarının, alışveriş faiz gibidir diyerek ikisini eşit tutmalarına da değinmiştir. Ancak faiz ile alış-veriş arasındaki fark çok nettir. Ticarete sermaye sahibi, kar veya zarar etme riskini göze alır. Faizde ise risk faktörü ve emek olmadan yalnızca kazanca odaklanılmaktadır. Böylelikle ribâcılarının ileri sürdükleri bu iddialarının, kendi menfaatlerini meşrulaştırma çabasından başka bir şey olmadığı ortaya çıkmaktadır.⁵¹³

Faizin bireysel ve toplumsal olarak bilinen ve bilinmeyen birçok olumsuz etkisinin olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Allah Teâlâ, Müminleri kat kat faiz almamaları hususunda uyararak, kendini bundan sakındıranların kurtuluşa ereceklerini bildirmektedir.⁵¹⁴ Elmalılı, bu durumu izah ederken ribânın cahiliye devri Arapları arasında da bilinen ve çok yaygın bir şey olduğunu belirtmiştir. Onlar birbirlerine borç verirken borcun kararlaştırdıkları teslim tarihine kadar geçen zaman için borçlunun, belli bir miktar daha ödeme yapacağını şart koşar, eğer ödeyemeyecek olurlarsa da mevcut borçlarına biraz daha ribâ eklenerek arttırırlardı. Buna göre faizin iki şekilde meydana geleceğini aktarmıştır: ilki basit faiz yani her ödeme tarihi geçtiğinde sadece anaparanın üstüne eklenen fazlalıktır. İkincisi ise mürekkep faiz olup, anaparanın birikmiş faizleriyle beraber toplanılıp onun üstüne eklenen faizdir.⁵¹⁵ Elmalılı bu ayrımı fıkhîta “Ribe’l-fazl” ve “Ribe’n-nesîe” olarak ifade edilen tasniften almıştır. Nesîe ribası, cahiliye döneminde genellikle bilinen ve yaygın olarak uygulanan vade faizinin bir şeklidir. Fazl ribâsı, yani fazlalık faizi ise buğday ve benzeri maddelerin

⁵¹² Elmalılı, *Hak Dini*, 1/1003-1005.

⁵¹³ A.g.e., 1/1010.

⁵¹⁴ Âl-i İmrân 3/130.

⁵¹⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/1004.

bir ölçęğini iki ölçek karşılığında satılması şeklinde uygulanırdı.⁵¹⁶ Faizin henüz yasaklanmadan önce de kötölenen bir şey olduğunu gösteren bir başka ayete göre, cahiliye devrinde karşılığını fazlasıyla almak için verilen hediyeler,⁵¹⁷ bir tür ribâyâ benzemesi dolayısıyla faizin yaygınlaşmasına neden olmaması için sakındırılmıştır. Bu şekilde verilen bağışların ve hediyelerin günah olmaması ile birlikte Yüce Allah nezdinde bir sevabı da yoktur. Ancak Allah rızasını gözeterek verilen zekât ve sadakalar hariç. Onların ecirleri bire yedi yüz veren başak misali kat kat arttırılacaktır.⁵¹⁸

Faizin mutlak olarak haram kılındığı âyet olan Bakara 275’de Allah Teâlâ, alışverişi helal ribâyî haram kıldığını haber vermektedir. Elmalılı, bunların aydınlık ve karanlık gibi tamamen zıt olduğunu dile getirmiştir. Ona göre iş hayatında fenalığın başı, ribâyî alışverişe benzeterek helal saymaktır.⁵¹⁹ Halbuki alışveriş yalnızca bir gelir kapısı ve kar elde etmek içindir. Buna göre alışverişte, gerçek değeri ve faydası olan malların değişiminden elde edilen kârda bir fazlalık olamaz. Çünkü elde edilen kazanç, o malı edinebilmek ve satabilmek uğruna çekilen zahmetlerin karşılığıdır. Ancak bu emeğin karşılığı faiz yoluyla ribâcılarda toplanırsa, servetlerde yavaş yavaş tekelleşmeye başlar. Üretimin değeri düşer ve araçlar da üretici ve ribâcı arasında sıkışıp kalır. Sonuçta ortaya mal ve sermayenin arttığı ancak tekelleşme yüzünden işsizliğin ve açların çoğaldığı bir tablo çıkmaktadır. Bu şekilde dışardan mutlu ve muhteşem gözükken bir toplumun aslında ruhlarındaki ıstıraplarla patlamaya hazır hale geldiği belirtilmiştir.⁵²⁰ İşte tüm bunlardan sonra faiz yasağına uymayarak bütün bu fenalıklara sebep olan ribâcılar ise ayette belirtildiği üzere sara gibi olan hastalığı, dünyada olmasa da kıyamette mutlaka yaşayacaklardır. Ancak “...*henüz kabz*

⁵¹⁶ Ömer Faruk Habergetiren, “Fahredden er-Râzî’nin Mefâtihi’l-Gayb İsimli Tefsirinde Ribâ (Faiz) Yasağını Konu Alan Ayetlere Getirmiş Olduğu Yorumlar”, *Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi*, C. 2, S. 2, (2018): 112-113.

⁵¹⁷ er-Rûm 30/39.

⁵¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/501.

⁵¹⁹ A.g.e., 1/1009.

⁵²⁰ A.g.e., 1/1011-1012.

*edilmemiş kalmış olan ribâ bekâyâsını bırakınız...*⁵²¹ buyruğuna uyarak inançlarını düzeltip tevbe eden ve henüz tahsil etmediği ribâyı da terkedip bir daha faize bulaşmayanlar hariç tutulmuşlardır.⁵²² Bunların geçmişte almış oldukları faizleri ise geri alınmaz.⁵²³

Elmalılı, bu faiz illetinden kurtulabilmenin yolunun hem devletin hem de milletin iradesiyle mümkün olabileceğini vurgulamıştır. Bu sayede tekelleşme kalkıp fakirlik azalacak ve buna bağlı olarak toplumsal yapı düzelmeye başladığı vakit faizlerde düşmeye ve sonunda da bitmeye mahkûm olacaktır. Ona göre ribânın ortadan kaldırılması da ülkelerin gelişmişliğinin bir sembolüdür. Çünkü faizin hayatın her alanıyla iç içe geçmiş olduğu bir toplum modelinde faiz alıp verme, bireysel bir sorun olmaktan çok toplumsal bir derde dönüşmüştür. Bundan dolayı da sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın gelişmemiş olduğu toplumlarda ribânın, daha hızlı yayılıp toplumu etkisi altına aldığına dikkat çekmiştir. Karz-ı hasenin aksine faiz, karşılığı olmayan bir fazlalık olmasından ötürü, dertli kimseye derman olacağı yerde onun emeğini çalmaktadır. İnsanların var olan borcunu daha da ağırlaştırarak toplumun ribâcılara çalışmasına, dolayısıyla da kısır bir döngüye girmesine neden olur.⁵²⁴ Böylece hayatları hep ribâ alma verme üzerine kurup karınlarını da ribâ ile dolduranlar, tekrar diriltirilip kabirlerinden kalkarken saralı veya deli olarak etiketlenmiş halde kalkacaklardır. Ancak ribâyı alışkanlık haline getiren böyle bir toplumda fazilet sahibi sermayedarlardan, tüm zorluklara rağmen ribâdan uzak durabilen kimseler, “*Onlar için rabbleri katında ecir vardır, dünya ve ahirette korku yoktur, asla da mahzun olmayacaklardır.*”⁵²⁵ müjdesine erişeceklerdir.⁵²⁶

Elmalılı, ribânın yasaklanmasının sebeplerini müfessirlerin görüşlerinden hareketle beş madde de sıralamıştır. Bunları kısaca şöyle ifade edebiliriz:

⁵²¹ el-Bakara 2/278.

⁵²² Elmalılı, *Hak Dini*, 1/1020.

⁵²³ A.g.e., 1/1013.

⁵²⁴ A.g.e., 1/1006-1007.

⁵²⁵ el-Bakara 2/274.

⁵²⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/1008.

1. Faiz, kişinin gerçekten rızası olmadan malının karşılıksız olarak gasp edilmesidir.
2. Faiz, insanları gerçekten çalışıp kazanmak ve üretim ile meşgul olmaktan uzak tutar.
3. Faiz alıp vermenin yaygın olduğu toplumlarda borç isteyen birine Allah rızası için yardımda bulunmak onun ihtiyacını gidermek varken onun bu muhtaç halinden nemalanan ribâcılar, karz-ı hasen veya hibe gibi güzel davranışların azalmasına neden olur.
4. Faize cevaz vermek zenginlerin, fakirlerin sırtlarına binerek onları borç batağında boğmalarına izin vermek demek olur ki, hiç şüphesiz Allah'ın rahmetine ters düşer.
5. Haram olmasının asıl sebebi ilâhî nass ile sabit olmasıdır.⁵²⁷

Faiz yasaklandığı halde yasağa uymayarak, haksızlık ve azgınlıklarıyla birçok kimseye zulmeden Yahudilerle ilgili ayetlerde,⁵²⁸ kendilerine helal kılınan yiyeceklerin haram kılınmasının, faiz alıp vermeleri yasaklanmış olduğu halde buna devam ederek hak hukuk tanımadan başkalarının malını haksız yere almaları yüzündendir. Bu şekilde küfürlerinde sabit olanlar ahirette çok can yakıcı bir azap ile karşılaşacaklardır.⁵²⁹

Özetle faiz, tüm bu bilinen ve bilinmeyen yönleriyle hakkı ve hukuku bozmaktır. Elmalılı, “Allah, faizi mahveder, oysa sadakaları bereketlendirir.”⁵³⁰ ayeti gereğince faizin mallarını arttırdığını zekât veya sadakanın ise azalttığını sanmanın, insanların gözünü iyilik timsali boyayan ve kendi çıkarlarını gerçek hakkın üstünde tutan kimselerin özelliği olduğunu vurgular. Ancak bunun aksine Allah o aldıkları faizi ayette belirtildiği üzere eksilte eksilte gözle görünmez hale getirir, nihayet sermayelerini de onlarla beraber batırır.⁵³¹ Ribâcıların Allah ve Rasûlü’ne savaş açtıklarını belirten bir ayette⁵³² Yüce Allah faizi mutlak olarak haram kıldığını, ribâyı terk etmeyenler ister mürted veya kâfir isterse haram olduğuna inandığı halde buna

⁵²⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/1015-1019.

⁵²⁸ en-Nisâ 4/160-161.

⁵²⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/486-487.

⁵³⁰ el-Bakara /276.

⁵³¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/1019.

⁵³² Bakara 2/279.

devam eden fâsık Mümin olsun, başkalarının mallarını batıl yollarla yiyen ve insanlar arasında faizi yaygınlaştırmak suretiyle toplum yapısında bozulmalara sebebiyet veren bu kimselere karşı savaş ilan etmeyi emretmiştir. Buna göre Elmalılı, bunlarla savaşmanın vacip olduğunu belirtir. Bu kimselerin durumuna düşmemek için bir Mümin, başkasının mallarını batıl yollarla elde etmekten meneden ve bunun için mahkemelerde hakimlere rüşvet vermekten kaçınmamızı öğütleyen ayeti⁵³³ düstur edinmelidir. Elmalılı, bir başkasının malını haksız yere yemekten sakınmanın, dinî terbiyede hedeflenen netice olduğuna dikkat çekmiştir. Bu yasaklara riayet edilen bir toplumda vazifelerin hakkıyla görülmeye başlanacağını, haksızlığa geçit verilmemesinin sonucu olarak da mutlu ve huzurlu bir toplum yapısının ortaya çıkacağını vurgulamıştır.⁵³⁴ Tüm bunlardan sonra faizde ısrarcı olanlar ise saradan kurtulamayarak en sonunda cehennemi boylayacaklardır. O halde Mümin bir kimse, safi zarardan başka bir şey olmayan faizi, bir kâr veya kazanç kapısı olarak görüp de arkasından koşmamalıdır.⁵³⁵

3.5.11. Deyn

Deyn kavramı, bir şeyi ödünç alıp verme manasına gelmekte olup⁵³⁶ terim olarak, herhangi bir sebeple alınan borçtan dolayı borçluya zimmetlenmiş mal veya nakdi temsil etmektedir.⁵³⁷ Deyn kelimesi beş ayette geçmektedir.⁵³⁸

Borç alıp verirken tarafların hak kaybına uğramaması için karşılıklı borçlanmaların yazılması gerekmektedir. Bunun açıkça belirtildiği bir ayette Yüce Allah, yapılan

⁵³³ el-Bakara 2/188.

⁵³⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/755-757.

⁵³⁵ A.g.e., 1/1020.

⁵³⁶ Mehmet Akif Aydın, “Deyn”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/266.

⁵³⁷ Bkz; Burhan Baltacı, “Bakara Sûresi 282. Ayetin Genel Özellikleri ve Fikhî Kavramları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1 (2008): 147-177; Ünal Yerlikaya, “Hanefî Hukuk Düşüncesinde Ayn-Deyn Ayrımı ve Hukukî Düzenlemelere Etkisi-İş ve İstisnâ’ Akdi Örneği”, *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 2022, C. 8, S. 1: 289-319.

⁵³⁸ el-Bakara 2/282; en-Nisâ 4/11-12 (12. ayette üç defa geçmektedir).

borçların şahitlerle beraber yazılmasını emretmiştir.⁵³⁹ Elmalılı, borçları yazmanın yazı yazmayı bilen herhangi bir kimseye farz-ı kifâye olduğunu ancak bu işle görevlendirilmiş biri (devlet tasdikli noter) olduğu takdirde farz-ı ayn olduğunu belirtmiştir. Borç senedini ise borçlu olan taraf vermelidir. Çünkü yazılacak olan senedin içeriği onun yemini olacağından o sırada şahit bulunanlar da daha sonra onun aleyhine şahitlik edebileceklerdir. Kişi borç yazdırılırken şimdi veya gelecekte borcun, hukukî şeklini ve akışını değiştirebilecek ifadelerden kaçınılması gerektiğini vurgulayarak borç yaparken şahit tutunuz emrine istinaden, şahitlerde aranan özellikleri şu şekilde sıralamıştır: “...sizden iki adaletli kimseyi şahit yapın...”⁵⁴⁰ ayeti gereğince bu kimse en başta adil olmalı, ahlakıyla bilinen bir kimse olmalı, hafızası sağlam olup yazdıklarını tekrar okuduğu zaman olayı hatırlayabilmeli ve şahitlik etmesi için çağrıldığı vakit istenilen yere gitmelidir. Bununla beraber ayette belirtildiği üzere iki erkek şahit yoksa bir erkek iki kadın olmalıdır. Elmalılı’ya göre kadınların bire iki tutulması, erkeklerin daha iyi bilgi sahibi olduğu konularda zorda kalmadıkça şahitlik etmemeleri içindir. Çünkü kadının yaratılışında duygusallık ağır basmakta olup bu da aşırı heyecan ve etkilenmeyi tetikleyerek mevzunun unutulmasına sebep olabilmektedir. Yine kadının haya ve utanma duygusu kuvvetli olduğundan en ufak bir uğraşma veya iftira ile hakimiyetini büyük ölçüde kaybedebilme ihtimali vardır. Ayrıca kadınlaşmış veya kadınlara benzemeye çalışan erkeklerin şahitlikleri geçerli olmayacağı gibi, erkekleşmiş ve yarı yarıya erkek gibi olmuş kadınların şahitliğinin de caiz olmadığını aktarmıştır.

Tefsirinde borcun ayrıntılarıyla yazılmasının, üç türlü fayda getireceğini belirtmiştir: ilk olarak takva olanı yerine getirmiş olmaktır. İkincisi şahitliğin yerine getirilmesini en iyi şekilde sağlamaktır. Son olarak da kişinin kuşkuya, şüpheye düşmemesine yardımcı olan en büyük sebeptir. Borcu güzelce hile hurdadan uzak ve ayrıntılarıyla yazmak, oluşabilecek haksızlıkların önüne geçerek insanların birbirlerine olan güvende artışa vesile olur. Bununla beraber alışverişte borçların vadesi belirlenerek belgelendirilmesi gerekir. Ancak tamamen peşin ve hazır bir ticarete yazmanın güzel olmasıyla birlikte yazı yazamayanlara zorluk ve meşakkat olacağı için bu tür işlemlerin yazılmasına gerek yoktur. Yine de müellife göre kişi, her şeyi yazıp belgeye

⁵³⁹ el-Bakara 2/282.

⁵⁴⁰ et-Talak 65/2.

bağlamanın din ve dindarlığın dolayısıyla takvanın temeli olduğunu bilerek tüm hukuk ve ticarî işlerini yazıp belgelendirmelidir.⁵⁴¹

Vasiyetten veya miras taksiminden önce ödenecek borçlarla ilgili ayetlerde⁵⁴² ise Allah Teâlâ, kimin hangi hisseden ne kadar alacağını haber vermektedir. Elmalılı bu âyetin nüzul sebebinin en önemli yönünün, kadınlara ve çocuklara miras hakkı tanınması, evlilik yoluyla eşlerin mirasçı olabilmelerini sağlayarak veraset şartlarını kesin bir şekilde belirlemesi ve bundan önceki gelenekleri ve hükümleri geçersiz kılması olduğunu belirtmiştir. Mirasla ilgili hakların dağılımı ise kişinin varsa borcunun, tüm terekeyi kapsasa dahi düşülmesinden veya İslâm'a göre yaptığı bir vasiyetten sonra mümkün olmaktadır. *“Sizden birinize ölüm alâmetleri belirlediği zaman, eğer geriye mal bırakacaksa, babasına, anasına ve akrabasına malının üçte birinden çok olmayacak şekilde vasiyet etmek farz kılındı.”*⁵⁴³ ayeti vasiyetin, mirastan önce gerçekleştirilmesi gerektiğini gösterdiği gibi, kişiyi geçerli bir vasiyet yapmaya da teşvik eder. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da mirasta asıl olanın akrabalık bağı ve yakınlık derecesi olduğudur. Bundan dolayı da vârisler arasında şahsi kanaate göre değil, Yüce Allah'ın belirlediği ayrıma göre pay verilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla kişi, evlatlarından birini veya birkaçını kayırarak diğerlerini mirastan mahrum bırakacak veya ayette belirlenen paylardan daha az almalarına sebep olacak şekilde vasiyet yapmamalıdır.⁵⁴⁴ Elmalılı, miras konusunda pay dağılımını tefsirinde genişçe açıklamıştır.

3.5.12. Karz

Kök haliyle “k-r-d” olan ve borç anlamına gelen bir diğer kavram da “Karz” olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözlükte kesmek, koparmak gibi anlamlara gelmekte olup terim olarak ise geri ödenmek üzere verilen mal veya birine verilen borcu temsil

⁵⁴¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/1029-1035.

⁵⁴² en-Nisâ 4/11-12.

⁵⁴³ Bkz; el-Bakara 2/180.

⁵⁴⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/284-298.

etmektedir.⁵⁴⁵ İsfahânî de karzı, kişiye bedelini geri ödemek şartıyla verilen mal olarak tanımlamıştır.⁵⁴⁶ Kur’ân’da on üç defa geçmekle beraber bu ayetlerde “Hasen” sıfatıyla beraber kullanılmaktadır.⁵⁴⁷ Bu bağlamda faizin zıttı olarak karz-ı hasen, yalnızca Allah’ın rızasını gözeterek, herhangi bir karşılık beklemezsiniz ve faiz şartı koşmaksızın verilen güzel bir borçtur. Allah Teâlâ, bu şekilde güzel ödünç vermeyi teşvik etmekle beraber böyle yapanların mükâfatlarının kat kat fazla olacağını haber vermektedir.⁵⁴⁸

Elmalılı ise karz-ı haseni, güzel ödünç anlamının yanında verilecek malın sevilen kısmından seçip Allah yolunda harcamak olarak tanımlayarak, karz-ı hasen’in vasıflarını şu şekilde sıralar: “Allah’a güzel bir borç verecek kişi sıhhatli, yaşama ümidi besleyen ve tutumlu birisi olmalıdır. Verilecek malın helal yollardan kazanılmış ve sahip olunanlar arasından en iyisi ve en sevdiği mal olması gerektiği gibi verdiği şey çok olsa da gözüne önemsiz bir meblağ olarak görünmelidir. Sadece Allah’ın rızası gözetilerek en muhtaç olanı bulup onu rencide etmeden en çok memnun kalacağı şekilde gizli bir yolla verilmeli sonrasında da başa kakmak suretiyle kişi rencide edilmemelidir.”⁵⁴⁹ Bu şekilde gönülden verilen infakın, Allah Teâlâ’ya verilen güzel bir borç gibi olduğu ve karşılığının mükâfat olarak kat kat arttırılacağı bir çok ayette

⁵⁴⁵ Hacı Yunus Apaydın, “Karz”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/520.

⁵⁴⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 839.

⁵⁴⁷ el-Bakara 2/245; el-Mâide 5/12; el-Hadîd 57/11, 18; et-Tegâbün 64/17.

⁵⁴⁸ Bkz; Ahmet Özdemir, “Karz Akdinin Mahiyeti ve Faizli İşlemleri Önleme Fonksiyonu”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 1 (2012): 126; Esra Çetinkaya, “Tokat Şer‘iyye Sicillerine Göre Osmanlı Hukukunda Karz Sözleşmesi (1805-1843/1220-1258)” *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. C. 21, S. 2 (2015): 288; Enver Osman Kaan, “Faize Alternatif Bir Finansman Aracı Olarak Karz-ı Hasen Yerin Zekât”, *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 2 (2021): 614-615; Hidayet Zahid Gürbüz, “Karzı Hasen’in İktisadi Önemi ve Günümüzdeki Uygulamaları”, *Karabük Üniversitesi, Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, C. 2, S. 2 (2021): 123.

⁵⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/400-401.

bildirilmektedir.⁵⁵⁰ İyî niyet ve ihlasla Allah'ın kendisine verilen malın şükürünü bilip O'nun, sarfını emrettiği yerlere harcayanlara, mükâfatları “...bir tanenin hâli gibidir ki yedi başak bitirmiş, her başakta yüz tane var...”⁵⁵¹ ayetine göre bire yedi yüz şeklinde verilecektir. Bununla beraber Elmalılı, karz-ı hasenin sadece mal ve beden ile yapılmadığını, Yüce Allah'ı tesbîh etmek gibi davranışların da güzel bir borç olduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁵² Karzın Yüce Allah'a güzel bir borç verme anlamında kullanıldığı başka bir ayetide,⁵⁵³ farz olan zekât haricinde kişinin karşılığını hemen bu dünyada değil de sevabını ileride almak üzere, Allah'ın mükâfatını mutlaka vereceğini bilerek sîrf kendi arzusuyla sadaka ve yardımda bulunup bununla beraber namaz, zekât, peygamberlere iman ve onları müdaafa hususlarına riayet etmesi halinde günahlarının örtüleceği ve altlarından, ırmaklar akan cennetlerle ödüllendirilecekleri şeklinde yorumlamıştır.⁵⁵⁴

Netice itibariyle borç ve ribâ kavramlarıyla ilgili ayetlere binaen, sosyal ve ekonomik hayatta faizin borç yapısına dahil edilmesinin, toplumu olumsuz olarak etkilediği görülmektedir. İslâm iktisatında borçluyu daha da borca sokmadan iktisadi düzenin sağlanması için faiz yasağıyla beraber bunun yerini dolduracak olan karzı hasen gibi uygulamalar teşvik edilmiştir. Sîrf Allah rızası için muhtaç olan kimseye, fâiz yükü bindirmeden para veya ihtiyacı olan bir şeyi temin etmesini sağlamak anlamına gelen karz-ı hasen, Allah Teâlâ'ya karşılığını ahirette almak üzere güzel bir borç vermektir. Şüphesiz Allah'ın hoşnut olacağı bir davranış olup ayetlerde de insanlar buna teşvik edilmiştir. Ancak karz-ı hasende bulunurken verilecek olan paranın veya malın, helal yollardan kazanılmış olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Bununla beraber en çok ihtiyaç sahibi kimseyi bularak verilecek olan şeyi mümkünse gizli bir şekilde vermeli, onu rencide etmemeye ve gönlünü hoş tutmaya dikkat edilmelidir.

⁵⁵⁰ el-Bakara 2/245; el-Mâide 5/12; el-Hadîd 57/11, 18; et-Teğâbün 64/17; el-Müzzemmil 73/20.

⁵⁵¹ el-Bakara 2/261.

⁵⁵² Elmalılı, *Hak Dini*, 1/884-885

⁵⁵³ el-Mâide 5/12.

⁵⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/561-563.

3.5.13. Hasar/Hüsrân

“*H-s-r*” kökünden türeyen hüsrân sözlükte, zarar etmek, malı kaybetmek, ziyanda olmak gibi anlamlara gelmektedir. Ayetlerde daha çok uhrevi yönüyle dünya ve âhîret saadetinden mahrum kalma anlamlarında kullanılmış olup Kur’ân’da altmış beş yerde geçmektedir.⁵⁵⁵ Râgıb el-İsfahânî Naziat suresinin 12. ayetinde ki hüsrânın, ticarete zarara uğramak anlamına geldiğini ve manevi olarak da kullanılabileceğini söyleyerek Bakara Sûresi 27. ayette geçen hüsrânın, dünyevi hüsrânla birlikte uhrevi hüsrâna da işaret ettiğini belirtmiştir. Bununla beraber Rahman Sûresi 9. ve Mâide Sûresi 30. ayetlerde geçen hüsrân kelimesini, terazide adil olmaya ve haksızlık yapmaktan sakınmaya bir işaret olarak görmüştür.⁵⁵⁶

Elmalılı da hüsrânı, dünyada iken devamlı olan nimetlerin elden çıkması ve ahîret saadetine vesile olacak büyük sevapların kaybolması olarak tanımlar. Yüce Allah’ın, insana akıl ve düşünce nimeti verdiğini ancak kişinin bunları bir gün bitmeye mahkûm olan dünya zevkleri için harcaması halinde eceli geldiği vakit, kendisini telafi olmayacak şekilde zarara uğramış yani ebedi ahîret saadetine fani dünyaya değişmiş olarak bulacağını belirtmiştir. Çünkü kişinin hoşuna gider sandığı ve elde etmek için peşinden koştuğu malı mülkü kendisini bırakır. Dolayısıyla onlardan geriye elinde kalacak tek şey o kazandıklarının vebalidir.⁵⁵⁷ Elmalılı, hüsrân kelimesini tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnızca terazi ile ilgili ayetlerde dünyevi zarar olarak kullanmıştır. Bunun dışında ki ayetlerde hüsrânı, sadece uhrevi veya hem uhrevi hem de dünyevi boyutuyla birlikte açıklamıştır.

Kur’ân’da tartıda doğru bir şekilde ölçmek ve alışverişte karşılıklı hak ve hukuka riayet etmek gerektiği birçok ayette vurgulanmaktadır. Dünyevi alışverişte ki terazide eksilterek haksızlık yapılmaması gerektiğini bildiren ayetlerde hüsrân, hasar babında olup bir şeyden eksiltmek manasında kullanılmıştır.⁵⁵⁸ Bu ayetlerin muhtevasından anlaşılacağı üzere bir Mümin, hayatın her alanında adaletli olup ticaret yaparken de ölçüye dikkat edip haksızlıktan kaçınmalıdır. Çünkü yaptığı haksızlıkla elde ettiği o

⁵⁵⁵ Mustafa Sinanoğlu, “Hüsrân”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/35.

⁵⁵⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 340.

⁵⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/843-844.

⁵⁵⁸ eş-Şu‘arâ 26/181; er-Rahmân 55/9.

azıcık faydanın mizan terazisinin sol kefesine ekleneceğinin farkındadır. “...Başkalarına bir şey ölçüp verecekleri zaman, eksiltme yaparlar.”⁵⁵⁹ ayetinde Elmalılı, kendilerine bir şey alacakları zaman hakkını tam alan ancak iş vermeye gelince eksik veren kimseleri, iman sözlerinden kalplerine inmediği için vicdanlarında insaf ve doğruluk bulunmayan ve bu yüzden de doğru aletle ölçerken dahi bir fırsat bulup onu kötüye kullanarak hile yapmaktan çekinmeyenler olarak tarif eder. Bu kimselerin diğer insanlardan kendilerini üstün tutmayı onların haklarını da kendi hakları gibi savunmadıkça hile yapmaktan kurtulamayacaklarını belirtir. Ayrıca onların böyle yapmalarının altında yatan asıl problemin ise inanç zafiyeti olduğunu vurgulayarak bu sorunun düzeltilmesi için öncelikle ahirete iman ve bunun getirdiği sorumluluk bilincinin insanlara aşılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Sonrasında ise devletlerin getireceği toplumsal düzenlemeler ile bu tür haksızlıklara açık kapı bırakılmamalıdır.⁵⁶⁰

Dünyevi ve uhrevi hüsrânın birlikte ele alındığı bir hususta Kabil’in Habil’i öldürmesi kıssasıdır.⁵⁶¹ Kabil’in Allah Teâlâ’ya sunduğu kurbanının kabul edilmeyişini haset ederek kardeşi Habil’e bağlayıp onu ortadan kaldırmasını hoş bir şey gibi güzel gösteren veya isyanı, itaat edilmesi gereken bir emir olarak saydıran nefsine uyup onu katlederek hem dünyada hem de ahirette hüsrana uğramıştır şeklinde açıklamıştır.⁵⁶²

Elmalılı’ya göre dünya ve ahirette en çok hüsrana uğrayacak kimseler ise Yüce Allah’ı ve indirdiği Kur’ân’ı inkâr ederek peygamberleri yalanlayanlardır.⁵⁶³ Bunlar indirilen kitaba gerçekten inanmayıp, gönderilen peygamberin emrine başkaldıran veya nefsine uyup ayetleri bozan ve onu hakkını vererek okumaktan kaçınanlardır. Buna göre bir kişi ebedi hüsrana uğramamak için iman edip iyi niyetle, temiz kalp ve temiz bir ağızla, kelimelerinin okunuşunu ve muhtevasını öğrenerek, edepli bir şekilde tilavete dikkat

⁵⁵⁹ el-Mutaffifin 83/3.

⁵⁶⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 6/274-276.

⁵⁶¹ el-Mâide 5/30.

⁵⁶² Elmalılı, *Hak Dini*, 2/613.

⁵⁶³ el-Bakara 2/121; Yûnus 10/95; en-Neml 27/5; et-Talâk 65/9.

ederek okumalı, onu tahrif etmekten, yanlış öğrenmekten korkarak, bilmediklerini ve anlamadıklarını işin ehline sormalıdır.⁵⁶⁴

Allah Teâlâ iman edenleri hüsrana uğramamaları için Müminlerin kafirlere uydukları yani göstermelik hoşgörü taleplerini ve şeriâte aykırı isteklerini kabul ederek, onlara boyun eğdikleri takdirde eski yaşantıları olan küfre sapacaklarını ve böylece büsbütün hüsrana uğrayanlardan olacakları şeklinde uyarmaktadır.⁵⁶⁵ Elmalılı, ayette ki sakındırmanın kâfirlere uyma ve cihaddan kaçmaya işaret ettiğini, buna dikkat etmeyenlerin farkında olmadan dinden çıkabileceğini bununda insanın dünya ve ahirette hüsrana uğramasının sebebi olduğunu belirtmiştir.⁵⁶⁶

3.5.13.1. Hüsrana Uğrayacakların Özellikleri

Hüsrana uğrayanların özelliklerine bakıldığında bunları birkaç grupta toplayabiliriz:

Kişinin başına gelebilecek hüsrânların en büyüğünün bahsedildiği ayetlerde⁵⁶⁷ Allah Teâlâ, şöyle buyurur; “*İnsanlardan kimi de Allah'a bir yar kenarındaymış gibi ibadet eder, eğer kendisine bir iyilik gelirse ona gönlü yatıştır ve eğer başına bir bela gelirse yüzüstü dönüverir. Dünyayı da ahireti de kaybeder. İşte apaçık kayıp budur.*”⁵⁶⁸

Elmalılı, bir uçurumun kenarındaymış gibi ifadesini gönülsüz, dinden bir çıkarı olduğu için dindar gözükken veya imanı kalbine inmemiş kimseler şeklinde anlamıştır. Bu kimselerin işleri yolunda giderse hoşnut olurlar. Ancak başlarına bir bela gelirse şikâyete başlayıp yüzsüzlük ederler.⁵⁶⁹

Bunlardan bir grup da Allah'a tekrar döndürülerek amellerinin karşılığını bulmayı inkâr edip, küfürlerinde sabit olanlardır.⁵⁷⁰ Onlar, inkarcılığı artık bir huy haline

⁵⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/580-581.

⁵⁶⁵ Âl-i İmrân 3/149.

⁵⁶⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/187-188.

⁵⁶⁷ el-Bakara 2/27, 64; Âl-i İmrân 3/149; el-Mâide 5/30; el-Hac 22/11.

⁵⁶⁸ el-Hac 22/11.

⁵⁶⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/142.

⁵⁷⁰ el-En'âm 6/31; Yûnus 10/45; ez-Zümer 39/63; el-Câsiye 45/27; el-Ahkâf 46/18; en-Nâzi'ât 79/12.

getirdikleri için dünya gözüyle ahireti görseler bile sonrasında yine inkâr edip, kendilerine ayrılan vaktin sonuna kadar yaptıkları kötülöklere kaldıkları yerden devam edeceklerdir. Bu ayetlerde öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr edenlerin işledikleri günahların veballerini çekmelerine ve bundan son derece hüsrana duyacaklarına dikkat çekilmiştir.⁵⁷¹ Bir ayette de bu kimseler, uğrayacakları hüsrana akıl etmeyerek kendilerini Allah'ın gazabından emin sayanlar⁵⁷² olarak geçmektedir. Dünyalık çıkarlarına ve nefsanî arzularına kapılıp Yüce Allah'ı ve gönderdiği peygamberini yalanlayan küfür ehli, hemen cezalandırılmadıkları için kendilerini hazırlanmış olan azaptan emin olarak görürler. Ancak Allah'ın azabından kurtulduğunu sanan bu kimseler, aslında kendilerine verilen idrak yeteneğini kaybeden ve doğruyu yanlıştan ayıramayanlardan başkası değildirler.⁵⁷³ Elmalılı, malına ve makamına güvenerek “*Kendiniz gibi bir beşere itaat ederseniz gerçekten hüsrana uğrarsınız.*⁵⁷⁴ diyen bu kafirlerin, ahireti hesâba katmayıp kendi çıkarları için hürriyet davası adı altında peygambere itaat duygusunu kırmak ve toplum düzenini yok etmek için uğraştıklarını söylemiştir.⁵⁷⁵ Buna karşılık Allah Teâlâ, kâfirlerin peygamberi yalanlayarak onu ortadan kaldırmak için kurdukları tuzaklarla, kendi hüsrانlarından başka bir şey elde edemediklerini haber vermektedir.⁵⁷⁶ Aynı şekilde mallarını İslâm'a karşı harcayan kâfirlerinde mahşer günü iyilerden ayrılıp hepsinin bir araya toplanacağı ve o sarf ettikleri habis malları veballeriyle birlikte sırtlarına yüklenmiş vaziyette topluca cehenneme atılacakları haber verilmektedir.⁵⁷⁷

Ahirette hüsrana uğrayacak olan bir diğer grup da İslâm'dan başka bir din arayanlardır.⁵⁷⁸ Bu şekilde herhangi bir sebeple İslâm'dan dönen veya kendilerini elçi

⁵⁷¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/842-844.

⁵⁷² el-A'raf 7/99.

⁵⁷³ Âl-i İmrân 3/98.

⁵⁷⁴ el-Mü'minûn 23/34.

⁵⁷⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/196.

⁵⁷⁶ el-Enbiyâ 21/70.

⁵⁷⁷ el-Enfâl 8/36.

⁵⁷⁸ Âl-i İmrân 3/85; el-Mâide 5/5; el-En'âm 6/12; Hüd 11/22, 63; ez-Zümer 39/15; el-Mü'min 40/78; Nûh 71/21.

yerine koyup bu yolda malları ve evlatlarıyla hak olan dinin hükümlerini tahrif ederek yeni bir din oluşturmaya çalışan kimseler, “insanları Allah’a değil, kendilerine kul etmeye uğraşır, ölüm vakti gelip gözlerindeki perde kalkmadıkça iman etmezler” şeklinde açıklanmıştır. Ancak sekerât-ı mevt halinde iman, Yüce Allah katında makbul olmadığı için hayatları kâfir olarak son bulur.⁵⁷⁹ Buradan hareketle Elmalılı, Allah katında makbul olan dinin yalnızca İslâm olduğunu ve ona iman edip tam bir teslimiyet içinde olunmadıkça kişinin, yaptığı amellerden ahirette nasibini alamayacağına dikkat çekmiştir. Dolayısıyla kâfir olarak ölenler, dünyalar dolusu iyilik yapsalar bile o amelleri kendilerini, şiddetli bir azaptan kurtaramayacaktır.⁵⁸⁰ Başka ayetlerde de bunlar Yüce Allah’ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürleyerek⁵⁸¹ kendilerini delalette bıraktığı⁵⁸² kimseler olarak zikredilmiştir. Elmalılı burada ahirette büyük bir gazap ve azaba uğrayıp hüsrân içinde kalacak olanlarla, zorlama halinde yalnız dil ile tasdik edenler hariç inkâra zorlandığında veya zorlama olmadan kendi isteğiyle imanını bozup küfre sapanlar kastedilmiştir demiştir.⁵⁸³ İslâm’dan başka din, Allah’tan başka tapınacak şeyler arayarak amelleri boşa çıkıp hüsrana uğrayacaklar, bir diğer ayette de Allah’tan başkalarına ilahlık yakıştırmak O’na şirk koşanlar olarak belirtilmiştir.⁵⁸⁴ Buna örnek olarak Musa peygamberin kavminden, imansızlık edip Mısır’daki esaret haline dönmeye yeltenenler⁵⁸⁵ ve ayetin devamında onlara vaat edilen topraklar için savaşmaktan kaçanları⁵⁸⁶ verebiliriz. Bunlardan bazılarının, denizi geçip firavunun zulmünden kurtulduktan sonra karşılaştıkları putperest kavimden etkilenerek içlerinde puta tapma sevdası alevlenmiş, Hz. Musa’nın Tur’a çıkmasını fırsat bilerek altından ve süs eşyalarından yaptıkları puta tapınmışlardır. Ancak yaptıklarına pişman oldukları ve sapıklığa düştüklerini anladıkları zaman: “Eğer

⁵⁷⁹ el-Mü’min 40/85.

⁵⁸⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/136-137.

⁵⁸¹ en-Nahl 16/108, 109.

⁵⁸² el-A‘râf 7/178.

⁵⁸³ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/868-869.

⁵⁸⁴ ez-Zümer 39/65

⁵⁸⁵ el-Mâide 5/21.

⁵⁸⁶ el-Mâide 5/24.

Rabbimiz bize merhamet etmez ve bizi bağışlamazsa zarar edenlerden oluruz.” demişlerdir.⁵⁸⁷ Allah Teâlâ, buzağı gibi kendisinden başka ilâh edinip tövbe etmeyenleri, ahirette eşi benzeri görülmemiş bir cezaya çarptıracağını haber vermektedir. Bununla beraber onları, dünya hayatında da zillete düşürmek suretiyle cezalandıracaktır. Müfessir bu durumu Yahudilerin, düşmanları karşısında mağlup olma veya onlara vaad edilen topraklardan sürülerek vatansız bir hâle gelmeleri şeklinde açıklamıştır.⁵⁸⁸

Yaptıkları amelleri boşa gidecek olup ahirette büyük hüsrana uğrayacak olan diğer bir grup da münafıklar olarak belirtilmektedir.⁵⁸⁹ Çünkü onlar iman etmiş görünmelerine karşın Allah’ın rızasını gözeterek amel etmek ve hayatlarına yön vermek yerine, O’nun ayetlerinden işlerine gelmeyene inanmayıp, hesâba çekilecekleri ahiret gününü kalben inkâr etmektedirler. Elmalılı, Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinen Müminlerin, zamanla nifak gibi bir kalp hastalığına yakalanacaklarını ve bunun onları dinden dönmeye bile götüreceğine dikkat çekmiştir. Böyle bir ilişkinin sonucu da dinden dönmenin cezası, bütün amelleri tüm çaba ve gayretlerinin boşa gitmesi ile ellerinde hüsrandan başka bir şey kalmamasıdır.⁵⁹⁰ Allah Teâlâ, boş kuruntuları sebebiyle O’nun hakkında kötü zan besleyen münafıkların, bu hal üzerine haşr olacaklarını ve hüsrana uğrayacaklarını haber vermektedir.⁵⁹¹ Bâtıla daldıkları halde kendi kendilerini hayırlı bir şey üzerinde sanan bu kimseleri şeytan, etkisi altına almış ve kendilerine Allah’ın emir ve yasaklarına göre yaşamayı unutturmuştur. Böylelikle şeytanın izinden gidenlerden olarak onunla beraber hüsrana uğrayacaklardır.⁵⁹² Ayrıca Elmalılı, *“Kim o çok esirgeyici Allah’ın zikrinden göz yumarsa, biz ona şeytanı musallat ederiz. Artık bu onun ayrılmaz bir arkadaşıdır.”*⁵⁹³ ayeti gereği şeytanın, şeytanlaşmış

⁵⁸⁷ el-A‘râf 7/148.

⁵⁸⁸ Ömer Çelik, “Hakk’ın Daveti Kur’an-ı Kerim Meali ve Tefsiri”, <https://www.kuranvemeali.com/araf-suresi/148-ayeti-meali> [11.09.2023].

⁵⁸⁹ el-Mâide 5/53; el-Kehf 18/103-105; el-Ankebût 29/52.

⁵⁹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/664-667.

⁵⁹¹ Fussilet 41/23-24.

⁵⁹² el-Mücâdele 58/19.

⁵⁹³ ez-Zuhruf 43/36.

insanları yumurtayı saran kabuk misali başlarına dolandığını ve onlara geçmişte yaptıkları hataları güzel gösterip gelecekte yapacaklarına da zemin hazırlayarak uğrayacakları hüsrana daha da arttıracığına dikkat çekmiştir.⁵⁹⁴

Hüsrana uğrayacak bir diğer zümre de, doğru olanın farkına vardıldıktan sonra Allah'a verdikleri iman ve itaat sözlerinden dönerek sürdürülmesini emrettiği hak davayla ve her türlü akrabalıkla bağlarını kesen fâsıklardır.⁵⁹⁵ Elmalılı fâsıkları yani İslâm'ı inkar edenleri, Allah'ın hükümlerinin tersine hareket eden, işi gücü zarar ve ziyan olan, iyilik yapmaktan kaçınan ve sürekli insanlar arasında fesat çıkaran kimseler olarak tanımlayarak fâsıklığın üç derecesi olduğunu söyler: ilk grup, günahın mesuliyetini inkar etmeyerek ara sıra günah işleyenler, ikincisi sürekli günah işleyenler ve sonuncusu da küfür derecesi olan günahı inkâr ederek yapanlardır. Bunlar, dünyada da ahirette de kazançtan mahrum kalacak olan kişilerdir.⁵⁹⁶ Sözlerinden dönerek hüsrana uğrayanlardan bir grup da Yahudiler olup Yüce Allah, onlardan emir ve yasaklarına uyacaklarına dair söz aldığı halde hileli işlere yönelerek cumartesi günü av yasağını çiğnemişlerdir. Bu haddi aşmalarından dolayı onların dünyadaki hüsrana aşağılık maymunlar olmaları olduğu da belirtilmiştir.⁵⁹⁷

Ayetlerde hüsrana uğrayacak olan kimseler, kendilerinden öncekiler gibi dünya hayatının geçici zevklerine dalıp azıtarak ahiret saadeti için kullanmaları gereken nimetleri, hak yolda sarf etmekten alıkoyanlar olarak da geçmektedir.⁵⁹⁸ Bunlar geçici olan malları ve evlatlarıyla uğraşırken Allah'ı ve Allah için iş yapmayı unutanlar olarak tarif edilmiştir.⁵⁹⁹ Geçici dünya hayatının meşguliyetlerinden en kaçınılmaz olanları şüphesiz ki mal kazanma ve evlat yetiştirme derdidir. Kişi bunlarla uğraşırken kendini kaptırarak Yüce Allah'ı zikretmek yani namaz kılmak gibi O'nun rızasını kazanmaya vesile olacak ibadetlerde gaflette bulunursa, dünyayı ahirete tercih eden ve sonunda da ebedi saadetten mahrum kalıp hüsrana uğrayan kimselerden olacaktır. Zira mal ve

⁵⁹⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/815-816.

⁵⁹⁵ el-Bakara 2/27.

⁵⁹⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/396-398.

⁵⁹⁷ el-Bakara 2/63-65.

⁵⁹⁸ et-Tevbe 9/69.

⁵⁹⁹ el-Münâfikûn 63/9.

evlat geçici olup kişiye, onların zillet ve hüsrانından başka bir şey kalmaz. Ancak baki kalacak olansa Allah sevgisiyle yapılan güzel işlerdir. Bu yüzden bir Mümin geçim endişesiyle değil, Allah'ın kendisine verdiği malı yine onun yolunda infak edebilmek için çalışmalı, evladını ise O'nun rızasını kazanmaya çalışan bir kul olarak yetiştirmelidir.⁶⁰⁰

Hüsrana uğrayacaklardan bir grupta günah işleyerek nefislerine zulmeden yani kendilerine haksızlık yapanlardır. Buna örnek olarak Elmalılı, iblisin aldatmasına kanmaları üzerine kendilerine yapılan azarlamaya karşı Hz. Âdem ve Havva'nın: “*Ey Rabbimiz, biz nefsimize zulm ettik, kendimize yazık ettik. Ve eğer sen bize mağfiret ve rahmet etmezsen, hüsrana uğrayanlardan olacağımız şüphesizdir.*”⁶⁰¹ demelerini gösterir. Onların, tevbe ve istiğfarda bulunup Yüce Allah'ın rahmetine sığındıkları için tövbelerinin kabul edildiği kanısına varır. Burada nakletmiş olduğu Âdem ve şeytanın mizaçlarının kıyası, insanların işledikleri günahlar karşısındaki tutumları açısından takdire şayandır:

*Denilir ki, Âdem beş şey ile mutlu oldu; emre karşı gelmeyi itiraf etmek, pişmanlık duymak, nefsinin kötülüklerini, tevbeyle teşebbüs etmek ve rahmetten ümidi kesmemek. Şeytan da beş şeyle mutsuz oldu; günahını kabul etmedi, pişmanlık duymadı, kendini kınamayıp azgınlığını Allah'a bağladı ve rahmetten ümidini kesti.*⁶⁰²

Nefse zulmetmekle ilgili benzer bir örnek de Allah'ın, boğulmak üzere olan oğlunun kurtulmasını isteyen Hz. Nuh'a, “*Evladın diye zalim ve kâfirlere sahip çıkmayasın.*” diye öğüt vermesi üzerine Hz. Nuh: “*Ey Rabbim! Ben bilmediğim bir şeyi istemiş olmaktan dolayı sana sığınırım. Sen beni bağışlamazsan, bana merhamet etmezsen ben hüsrana uğrayanlardan olurum.*”⁶⁰³ diyerek Yüce Allah'a sığınmasını anlatan ayetlerde geçmektedir.

Nefislerine zulmedenlerin yanında ayetlerde, nefislerini zarara uğratanlar da hüsrana uğrayacak bir diğer grup olarak zikredilmektedir. Bunlar, nefislerini zarara uğratanlar yani sermayeleri olan tertemiz fitratlarını, doğruyu yanlıştan ayırma kabiliyetini

⁶⁰⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/669-672.

⁶⁰¹ el-A'râf 7/22, 23.

⁶⁰² Elmalılı, *Hak Dini*, 3/30-31.

⁶⁰³ Hûd 11/45-47.

kaybederek iman etmeyenlerdir.⁶⁰⁴ Buna örnek olarak cahiliye devrinde ki müşriklerin, hem fakir düşeriz korkusuyla çocuklarını öldürmesi hem de fakirlikten korkmaksızın helâl olan mallardan birtakım şeyleri kendilerine haram saymaları gösterilmiştir. Allah Teâlâ, böyle yaparak “*Bilgisizlik yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızıkı, Allah'a iftira ederek haram kılanların...*”⁶⁰⁵ kesin bir şekilde ziyana uğradıklarını haber vermektedir. Elmalılı, bu kimselerin gerçekler yerine kulaktan dolma bilgilerle hareket ederek taklide dalmaları ve düşünmemeleri sebebiyle küfürde ısrarcı olup imandan nasip alamadıklarını dolayısıyla kendi kendilerine zulmettiklerini belirtmiştir. Ancak Yüce Allah, rahmetiyle merhamet ettiği için onlara hemen azap etmez, tevbe etmeleri için ecel vaktine kadar mühlet verir. Mizan günü O'nun rızasını kazanmak için uğraşanlar ebedî rahmete nail olurken, şirk ve günahlara batanları ise hüsrandan başka bir şey beklememektedir.⁶⁰⁶ Bazı ayetlerde de nefislerine zulmederek hüsrana uğrayacak olanlar, gönderilenin doğruluğunu bildikleri halde ona inanmayanlar olarak geçmektedir.⁶⁰⁷ Hakka bağlanmış ve hakkı temsil eden Allah'ın Peygamberine değil de kendi nefislerine güvenen ve bunu bir meziyet gibi kabul edenler, Yüce Allah'ın hükmünü tanımayan ve kendisini doğruluğun başı zanneden gururlu kişiler olarak tarif edilir. Elmalılı, nefse güvenmeyi çürük bir tahtayla ayakta durmaya çalışmaya benzetmiştir. Yani kişi kendi nefesine güvenirse, birinde olmazsa, ikincisinde aldanır. Bunun gibi insanın aklı da hiçbir ilkeye tutunmadan, doğru yolu bulamaz. Bu alemde de her şey ölümlü olduğuna göre dayanılacak tek dayanak Yüce Allah'tır. İşte bu yüzden itimadın faziletlisi, ancak Allah'a olan itimattır.⁶⁰⁸

Kişinin kendine yapabileceği en büyük zulüm ise verilen nimetleri görmeyip şükürsüzlük içinde bulunmasıdır. Allah Teâlâ, zalimlerin hüsrânını arttıracak olan kitabını, inanan Müminler için şifa kaynağı ve rahmet vesilesi olarak indirmiştir.⁶⁰⁹

⁶⁰⁴ el-En'âm 6/12, 20.

⁶⁰⁵ el-En'âm 6/140.

⁶⁰⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/821-823.

⁶⁰⁷ el-En'âm 6/20; el-A'râf 7/9, 53, 90, 92, 99; eş-Şûrâ 42/45.

⁶⁰⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/830-833

⁶⁰⁹ el-İsrâ 17/82.

Elmalılı dünyayı bilimum hastalık, bela ve sıkıntıyla dolu bir hastane, Peygamberi doktor, Kur'ân'ı da her türlü psikolojik, ahlaki ve sosyal hastalığa şifa olan bir ilaç olarak betimlemiştir. Öyle ki doktorların tedavisini yapamadığı hastalıklara dahi merhem olur. Ancak kendi nefislerine zulmeden zalimler ise ona inanmayarak şifa ve rahmet kaynağından yararlanamaz, dolayısıyla da kendi zararlarını arttırmaktan başka bir şey yapamazlar.⁶¹⁰ Bu durumu vurgulayan bir ayette de kendi irade ve tercihleriyle inkâr ve nankörlük edenlerin bu hallerinin, Allah katında zararlarını arttırmaktan başka bir şeye yaramayacağı bildirilmiştir.⁶¹¹ Buna göre kafirlerin küfürde ısrarcı olmaları, küfrün verilen nimete karşı nankörlük anlamına gelmesi sebebiyle Allah katında sevilmeyen ve azaba uğrayacak kişi olmaktan dolayısıyla da kendi hüsrانlarını arttırmaktan başka bir şeye yaramamaktadır.⁶¹²

Allah Teâlâ, yukarıda bahsettiğimiz ayetlerdeki sonunda hüsrana uğrayan kimselerden olmamız için öğütler vermektedir. Bunlardan biri de kendilerine kitap verilenlerin yemeklerinden veya kadınlarından faydalanırken dikkat edilmesi gereken hususlardır.⁶¹³ Elmalılı, kitap ehlinin (Mecûsiler dışında) Allah'tan başkası adına kesilmemiş ve haram karıştırılmamış yemeklerinin Müslümanlara helal olduğunu ve burada kitap ehlinin dış görünüşüyle yetinmenin caiz olduğunu belirtmiştir. Yemek konusunda karşılıklı alışverişin helal olduğunu ancak nikah hususunda ise helal olmanın tek taraflı olup, yalnız Müslümanların kitap ehline mensub iffetli ve hür olan kadınları nikahlarına almalarına müsaade edildiğini, Müslüman kadınların ise kitap ehliyle evlenmelerine asla izin verilmediğini vurgulamıştır. Burada âlimlerin çoğunluğundan naklettiğine göre yine Mecûsiler hariç, İslâm devletinin himayesi altında bulunan Yahudi ve Hıristiyan kadınlarla evlenmenin haram değil ancak bir zaruret bulunmadıkça “*Sizin hoşunuza gitse de inanan bir cariye, Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır.*”⁶¹⁴ ayetince kadının, kocasını dinden çıkarma tehlikesi bulunduğundan dolayı mekruh olduğunu aktarmıştır. Buna göre bir Mümin, bunların

⁶¹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/926.

⁶¹¹ Fâtır 35/39.

⁶¹² Elmalılı, *Hak Dini*, 4/646.

⁶¹³ el-Mâide 5/5.

⁶¹⁴ el-Bakara 2/221.

yemeklerini yerken veya kadınlarıyla evlenirken imanını kaybedip dinden çıkma tehlikesini asla göz ardı etmemelidir. Çünkü kim imanını ve getirdiği hükümleri inkâr ederse küfür ehlinde olur. Yaptığı tüm amellerde boşa gider ve bu sebeple ahirette ebedi hüsrana uğrayanlar arasına karışır.⁶¹⁵

Sonuç olarak genel manada hüsrân kavramı Kur'ân'da, kişinin ahirette kazandığı veya nefesine uyararak kazanmaktan mahrum kaldığı sevaplardan dolayı derin bir keder içinde olması anlamında kullanılmıştır. Özel manada ayette bir şey karşısında aciz kalma,⁶¹⁶ diğer iki ayette ise ölçüden eksiltelenler olarak geçmektedir. Bununla birlikte ayetlerde hüsrana uğrayacak olanlar Allah Teâlâ'ya verdikleri sözden dönerek kitabını ve peygamberlerini inkâr edenler, dinden dönenler, münafıklar, ayetleri tahrif eden ve kendisini elçi olarak tanıtır insanları hak yoldan döndürmeye çalışanlar, küfürlerinden dönmeyenler, akrabalık bağlarını kesenler, insanlar arasında fesatlığı yayanlar, kendilerine helali haramı helal kılanlar, nefislerine zulmedenler, tartıyı eksik tartanlar, Allah'ın kendisine verdiği maldan infak etmeyenler ve dünya meşgaleleriyle uğraşırken ibadetlerini unutanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hasılı “*İnsan mutlaka ziyandadır.*⁶¹⁷ ayeti gereğince insana verilen ömrün, Allah yolunda kullanılması için sınırlı bir sermaye olduğunu söyleyebiliriz. Kişinin kazancı, onu nasıl ve nerede harcadığıyla ilgilidir. Bu şekilde hesâbını verdikten sonra kendisine kalacak kara göre tartıda amelleri ya ağır basıp kişiyi kurtaracak ya da hafif gelip mutlak zarara uğratacaktır.⁶¹⁸ Bu yüzden Elmalılı, Allah yolunda harcanmayan her nefesin, insanı hüsrana uğramaya bir adım daha yaklaştırdığını vurgulamıştır.⁶¹⁹

⁶¹⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/539-544.

⁶¹⁶ Yûsuf 12/14.

⁶¹⁷ el-Asr 102/2.

⁶¹⁸ el-Mü'minûn 23/103.

⁶¹⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 6/699-701.

3.5.14. Kesâd

Zarar etme anlamına gelen “hasar” kelimesine yakın bir kelime olan kesâd, ticaretteki durgunluğu, işlerin azalmasını ve satışların durarak kar kalmamasını ifade eder.⁶²⁰ Kur’ân’da sadece bir ayette geçmektedir.

İnsan, mal ve ticaret ilişkisini ele alan bu ayette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız kazandığınız mallar, kesâda uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah’tan, Rasûlü’nden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.*”⁶²¹ Bu ayet, Allah ve Peygamber sevgisinin üstüne çıkacak ve bu yolla ibadetleri aksatacak her türlü sevgi ve ilişkiden uzak durmayı emretmektedir. Buna göre kişinin, Allah ve Rasûlü’nden daha üstün tutmadığı ve daha fazla sevmediği sürece bir yakınını veya ticaretle mal kazanmayı sevmesine engel bir durum yoktur. Elmalılı ayette sayılan ve insanoğluna hoş gelen bu nimetlerin asla amaç edinilmemesi gerektiğini çünkü hiçbirinin insanın ebedi saadeti kazanmasında etkili olmadığına dikkat çekmiştir. Ancak bunlara sevgi göstermek, din ve Allah yolunda hizmete vesile olduğu zaman güzeldir. Buna ters düştükleri zaman ise birer beladan başka bir şey değildir. “*Allah'a hiçbir şeyle ve hiçbir şekilde şirk koşmayınız!*”⁶²² buyruğuna istinaden bunlara beslenen muhabbet kişiyi, Yüce Allah'a şirk koşmaya sürüklememelidir. Müfessire göre gözü bunların sevgisinden başka bir şeyi görmeyenler can, mal ve evlat büyütme kaygısıyla her türlü zillete, alçaklığa boyun eğer, kural tanımaz hale gelir, zulüm ve haksızlıklara kapı açtıkları için de insanlıkta ve ahlâkta yükselemezler. Cihad emri geldiği zaman da bunlardan vazgeçemeyerek, Allah yolunda savaşmaya gidemezler. Dolayısıyla bunlar, Yüce Allah'a ve Rasûlü'ne aykırı düşecek bir noktaya vardığı zaman hiçe sayılmalıdır.⁶²³

⁶²⁰ Güneş, *Kur’ân’da Ticaret*, s. 73.

⁶²¹ et-Tevbe 9/24.

⁶²² en-Nisâ 4/176.

⁶²³ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/332-333.

3.5.15. Rehin

Rehin sözlükte devamlı ve sabit olma; elde tutma, hapsedme anlamlarında olup ıstılahta bir malın belli bir ürün veya miktarda para karşılığında, kısmen veya tamamen ödenene kadar alacaklı tarafından alıkoyulan akdi veya malı ifade eder. “R-h-n” kökünden gelen rehin, ayetlerde iki yerde geçmekte olup hem dünyevi hem de uhrevi borcu temsil etmektedir.⁶²⁴

Allah Teâlâ, bir güvence, teminat unsuru olan rehinin, yolculukta borcu yazacak kâtip ve yazı malzemelerini bulmanın zorluğu sebebiyle borcun belgesi yerine kullanılabileceğini bildirmektedir.⁶²⁵ Elmalılı, Rehin kelimesinin hapsedme anlamına gelmesi sebebiyle borca konu olan rehinin gerçekleşmesi için fiilen alınmış olması gerektiğini yani sadece sözde kalan bir rehinin belge yerine geçemeyeceğini belirtir. Ayrıca rehin verilecek mal çok ortaklı olmamalıdır. Mümin bir kimse, borçlanma ve ticarî işlemlerinde takva gereği yazı, şahit ve rehin gibi belgelendirmelere riayet etmelidir. Ancak eğer taraflar arasında karşılıklı güven söz konusuysa bu belgelendirmeler olmadan da işlemler gerçekleştirilebilir. Buna göre kendisine güvenilen kimse Allah’tan korkarak güveni kötüye kullanmamalı, borcunu inkâr etmemeli, şahitlik yaptıysa şahitliğini gizlememeli ve kendisine ihtiyaç olduğunda da şahitlik görevini yerine getirmelidir. Ayrıca bu hususların kötüye kullanılmasının vücudun değil, kalbin ve ruhun işlediği, kişiyi küfre götüren en büyük günahlardan olduğuna dikkat çekmiştir.⁶²⁶

Allah Teâlâ’nın, yapılan güzel amellerin kazancını ahirette vermek üzere rehin gibi aldığını haber verdiği ayetlere⁶²⁷ göre ise kişi, eğer güzel bir şekilde Allah yolunda çalışırsa “*Her can, kazandığı ile (Allah katında) rehin alınmıştır.*”⁶²⁸ ayeti gereği O’nun yanında rehin hükmünde olan borcunu ödeyebilecektir. Buna göre güzel işleri ağır gelip amel defterleri sağdan verilen muttakiler dışındakiler, bu rehinden kurtulamayarak elim bir azabâ düçar olacaklardır. Ayrıca ayetin devamında belirtildiği

⁶²⁴ Halit Çalış, Hasan Hacak, “Rehin”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/538.

⁶²⁵ el-Bakara 2/283.

⁶²⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/1029-1038.

⁶²⁷ et-Tûr 52/21; el-Müddessir 74/38.

⁶²⁸ el-Müddessir 74/38.

üzere kişinin benim kalbim temiz, zaten babam hacı dedem de hocaydı demek suretiyle sırf soyuna güvenerek kendisini kurtaramayacağı anlaşılmaktadır. Elmalılı buradan ancak imanlı olarak çalışanların kendi soylarından gelen feyizden yararlanabileceğini ve bu şekilde de manevi boyutta daha kolay yükselebilecekleri sonucunu çıkarmıştır. Ona göre bu ayetlerde Allah Teâlâ Müminleri, soyundan geldiği kişilerin faziletlerinden yararlanarak manevi yolculukta yükselmeye teşvik ederken, kendi soy ve şerefine güvenerek tembellik etmemeleri için uyarılmaktadır.⁶²⁹

Hasılı rehin kavramı, Kur'ân'da dünyevi ve uhrevi borçların karşılığı olarak ifade edilmiştir. Rehin verilen mal ile alacak ilişkisi âhirette, amel ve saadet ilişkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre iman edip sâlih amellerde bulunmayanlar, Allah katındaki rehin borcundan kurtulamayacaktır. Dolayısıyla nasıl ki kişi, bir borca karşılık rehin bıraktığı malını kurtarmak için borcunu ödemesi gerekiyorsa, Allah'a olan borcunu eda etmesi içinde, O'nun huzuruna güzel amellerle çıkması gerekir.

3.5.16. Hesâb

Hesâb kelimesi “h-s-b” kökünden türemiş olup sözlükte, bir şeyi sayarak hesaplamak veya birini hesâba çekmek manalarına gelirken terim olarak ise insanların hesâba çekilecekleri âhret safhasını ifade etmek için kullanılır. Yüz dokuz yerde geçmekte olup,⁶³⁰ Kur'ân terminolojisine göre yapılan kötülüklerin karşılığı olarak kişinin dünyada veyahut ahirette cezalandırılması demektir. Bunun dışında dünyevi manada bir alışverişte ödenmesi gereken karşılığı da ifade etmektedir.⁶³¹ Bu bilgiler ışığında hesâb kelimesi geniş anlam çerçevesinde, yapılan ticaretin hesâbını yapmak, Allah'ın rızasına uygunluğunu hesâb etmek gibi manalara geldiğinden bu kavramın ticaretle bağlantısı olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

3.5.16.1. Uhrevi Hesâb

⁶²⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/221-223.

⁶³⁰ Emrullah Yüksel, “Hesâb”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/240.

⁶³¹ Güneş, *Kur'ân'da Ticaret*, s. 76.

Hesâb, Kur'ân'da daha çok uhrevî manada kullanılmıştır. Bu muhtevaya sahip ayetlerde Allah'ın, kullarının hesâbını hangi şekillerde göreceği belirtilmektedir.⁶³² Bununla ilgili bir ayette de O'nun hesâbı pek çabuk gören ve karşılığını veren olduğu hatırlatılarak kendilerine kitap verilenlerin, sırf liderlik ve hakimiyeti elde tutmak için aralarındaki kıskançlık ve kinden dolayı ayrılığa düşerek kasıtlı ihtilâf çıkarıp, doğru bilgileri çarpıttıklarını ancak O'nun nezdinde tek ve gerçek dinin İslâm olduğu vurgulanmıştır.⁶³³ Elmalılı'ya, göre İslâm'dan başka din arayanlar nefsini, Allah'tan aşığına teslim etmiş demektir ki bu yolun sonu dinsizlik ve küfürle sonuçlanır. Kendi aralarında hükmetme sevdasıyla dinsizliğe ve inkâra sapan kitap ehli gibi, adalet ve hakkın delili olarak gönderilen âyetleri ve belgeleri inkâr ederek İslâm'dan kaçanlara hesâbı çabuk gören Allah Teâlâ, cezalarını hemen vermekten çekinmez.⁶³⁴ Bu kafirlerin hesâblarının tastamam ve pek çabuk⁶³⁵ görüleceğini haber veren bir diğer ayette de Elmalılı, küfür ehlinin kendilerince iyilik diye yaptıkları bütün işleri ve itikatlarının, uzaktan parlayan çöldeki bir seraba benzediğini, ancak oraya vardıklarında Allah'tan ve hakikatten başka bir şey bulamadıklarını, bunun gibi o nurlu zannettikleri ve peşinden iyilik diye koştukları amellerinin sonucunun da bir hiç olduğunu vurgular. İşte o vakit kişinin bir türlü hatırına getirmek istemediği Allah Teâlâ'nın gazabı kalbine dolup her yanını sarar ve hesâbı bir anda görülür. Buna göre o hesâb asla uzak sanılmamalıdır.⁶³⁶ Çünkü Yüce Allah, kullarının her halinden haberdar olduğunu ve ahirette hepsine ait hesâbı çok çabuk bir şekilde göreceğini haber vermektedir.⁶³⁷ Bununla beraber “*Rabbimiz, bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik (ver) ve bizi ateşin (cehennem) azabından koru.*”⁶³⁸ Diye dua ederek güzel davranışlarla ahirete bir nevi yatırım yapanların, hazırlıklarının karşılığını alacakları

⁶³² el-Bakara 2/202; el-Mâide 5/4; Âl-i İmrân 3/19, 199; İbrahim 14/51; er-Ra'd 13/41; el-Mü'min 40/17.

⁶³³ Âl-i İmrân 3/19

⁶³⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/58-61

⁶³⁵ en-Nûr 24/39.

⁶³⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/262.

⁶³⁷ el-Bakara 2/202.

⁶³⁸ el-Bakara 2/201.

da bildirilmiştir.⁶³⁹ Buna göre Elmalılı, yalnız dünya nimetlerini isteyenlerin, Yüce Allah'ın dilemesi takdirinde dünyadan nasibini alacağını fakat ahiretten mahrum kalacağını, hem dünya hem de ahiret güzelliğini isteyenlerin ise her ikisinden de nasiplendirileceklerini belirtmiştir.⁶⁴⁰

Bazı ayetlerde de Allah Teâlâ, her şeyin hesâbını tam olarak gören olduğunu yani her şeyi denetlediğini, yapılan amelleri kaydedip karşılığını vereceğini bildirmektedir.⁶⁴¹ Bununla ilgili olarak “*Kim güzel bir işte aracılık ederse, ona o işin sevabından bir pay vardır. Kim de kötü bir şeyde aracılık yaparsa, ona da o kötülükten bir pay vardır...*”⁶⁴² buyrulurak Müslümanlara, kim tarafından olursa olsun Müslüman olduğunu veya kendisinden bir kötülük gelmeyeceğini ifade etmek üzere verilen selama, ondan daha güzeliyle ya da aynıyla karşılık vermesi öğütlenmiştir. Bu ayetten anlaşılan, yapılan bir iyiliğin nispeten karşılıksız bırakılmaması gerektiğidir. Çünkü Yüce Allah, her şeyin hesâbını hakkıyla görendir. Dolayısıyla bir iş yaparken O'nun hesâbı da düşünülmalıdır.⁶⁴³

Allah Teâlâ, bir takım ayetlerde de hesapsız rızık sahibi olduğunu haber vermektedir.⁶⁴⁴ Dilediği kimseye hesapsız rızık verdiğini, dünya hayatının kâfirlere ve gafillere süslü kılındığını ancak takva ehli olarak Allah'tan korkarak küfür, zulüm ve kötülükten sakınanların, kıyamet günü onların üstünde olacağını haber vermektedir.⁶⁴⁵ Bozgunculukları sebebiyle gözlerine güzel gösterilmiş ve kalpleri, bu değersiz hayatın sevgisiyle doldurulmuş kafirler, dünyadan başka bir şey istemeyen ve bununla beraber Rasûlüllah'a iman edip dünyaya rağbet etmeyen Müminleri özellikle de fakir olanları

⁶³⁹ eş-Şûrâ 42/20.

⁶⁴⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/801.

⁶⁴¹ en-Nisâ 4/6; en-Nûr 24/39.

⁶⁴² en-Nisâ 4/86.

⁶⁴³ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/385-388.

⁶⁴⁴ el-Bakara 2/212; Âl-i İmrân 3/27, 37; en-Nûr 24/38; el-Mü'min 40/40.

⁶⁴⁵ el-Bakara 2/212.

küçümseyenler olarak tarif edilir. Ancak o takva sahipleri hesâb gününde onların üzerinde olacaklardır.⁶⁴⁶

Bir ayette de Allah Teâlâ Peygamberine, fakirlerle bir arada bulunmak istemeyen inkarcıların imana gelmeleri için sırf Rablerinin rızasını umarak sabah akşam O'na yalvaran fakirleri, görünüşte iyi hakikatte fena bile olsalar yanından uzaklaştırmamasını yoksa zalimlerden olacağını bildirir.⁶⁴⁷ Elmalılı bu kimseleri, ahireti hesâba almayan, hakkın üstün gelip, İslâm'ın yükseleceğinden şüphe duyan ve bir devrimle devletin kâfirlere geçmesi halinde onlardan istifade edebileceğini umarak ihtilaf ve inkılâb peşinde koşanlar şeklinde açıklar.⁶⁴⁸ Yüce Allah bu kimselere karşı hesap görmenin zatına ait olduğunu,⁶⁴⁹ Peygamberine düşenin ise sadece tebliğ ve davet olduğunu haber vermektedir.⁶⁵⁰ Gaflet ve dalalette olan bu kişilerin hesâbını anlatan bir diğer ayette,⁶⁵¹ Allah ile birlikte başka bir ilaha dua edip yalvaran yani bazı şahısları veya otoriteleri tanrılaştırıp onların himayesine girmek isteyenlerin sorgulanıp cezaya çarptırılmalarının ancak O'nun huzurunda olacağı ve asla iflah olup kurtuluşa eremeyecekleri haber verilmiştir. “*Bir ceza ki tam yaptıklarına uygun. Çünkü onlar hiçbir hesap ummazlardı.*”⁶⁵² İslâm devletlerinin toplum yapısının homojen olması nedeniyle aramızda yaşayan bu kimselere veya gayri müslimlere nasıl davranmamız gerektiğini açıklayan bir diğer ayete⁶⁵³ göre de Allah'a sığınarak emirlerine uyup azaptan korunan Müminlerin, müşriklerin dini ve şer'i hesâbından sorumlu tutulmayacakları, yalnızca onlara kötü işlerini hatırlatmak için nasihat etmeleri gerektiği bildirilmektedir. Elmalılı'ya göre âyetin ilk kısmı, İslâm şeriatının dünyevi hükümlerini, ikinci kısmı ise dini hükümlerini özetleyen mutlak bir değeri göstermektedir. Bununla beraber kesin kurtuluşun, yalnız zahirî (açıktan) iman ile elde

⁶⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 1/811.

⁶⁴⁷ el-En'âm 6/52.

⁶⁴⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/869.

⁶⁴⁹ el-Ahzâb 33/39; eş-Şu'arâ 26/113; el-Gâşiye 88/26.

⁶⁵⁰ er-Ra'd 13/40.

⁶⁵¹ el-Mü'minûn 23/117.

⁶⁵² en-Nebe' 78/27.

⁶⁵³ el-En'âm 6/69.

edilemeyeceği görülmektedir. Ayetin Müslüman olmayanlarla ilgili dini hükümleri özetleyen ikinci kısmına göre İslâm siyasetinde, her biri kendi inanç ve itikatlarına bırakılmıştır. Bunların filleriyle ilgili hükümleri ve hukuk karşısındaki durumları ise Müslümanlarla eşit olarak aynı anayasaya tâbi tutulur. Ancak sonunda kurtuluşa erecek olanlar hem dıştan hem de içten iman eden gerçek Müminlerdir.⁶⁵⁴

Bunların yanı sıra ahirette çekileceğimiz hesâbın zorluğunu da ifade etmek üzere *“Kitabını oku! Bugün hesap görücü olarak sana nefsin yeter!”*⁶⁵⁵ buyrulmuştur. Buradan her insanın amelinin, kişinin zimmetine bağlı olduğu,⁶⁵⁶ zamanı gelince amellerini kaydeden defteri okuduğunda ise hesap görme bakımından Allah’ın sorgulaması olmadan bile her şeyin yazılı olduğu o defterin kendi kendine yeteceği anlaşılmaktadır. Buna göre hiç kimse, günahının bir başkası tarafından çekileceğini zannetmemelidir. Başkaları kötülük yapıyor diye, kendisi de kötülüğe davranmamalıdır. Çünkü sonunda herkes kendi günahından sorumlu tutulmuştur. Bunu bildiren bir ayette de *“Kim bir kötülük işlerse, kendi mislinden başkasıyla cezalandırılmayacaktır. Erkek veya kadın, her kim de Mümin olarak iyi bir amel işlerse, işte onlar cennete girerler. Orada kendilerine hesapsız rızık verilir.”*⁶⁵⁷ buyrulmaktadır. Allah Teâlâ, amel defterleri sağdan verilenlerin sorgusunun kolay olması⁶⁵⁸ sebebiyle sevinç içinde *“Alın, kitabımı okuyun! Çünkü ben, gerçekten hesâbıma kavuşacağıma inanmış ve kesin bir kanaatle hazırlanmıştım.”*⁶⁵⁹ diyeceklerini ancak amel defterleri soldan verilenlerin ise hüsrân içinde *“Keşke kitabım verilmeseydi de hesâbımın ne olduğunu bilmeseydim.”*⁶⁶⁰ diyeceklerini haber vermektedir. Elmalılı, bazı kimselerin çalışıp, hayır denebilecek şeyler yaptıklarını ancak Allah rızası için değil de başkalarına böbürlenmek veya kulların isteklerine hizmet için yaptıklarından dolayı mükâfatlarının onlardan alabildikleri kadar olduğunu

⁶⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/882.

⁶⁵⁵ el-İsrâ 17/14.

⁶⁵⁶ el-Mü’min 40/17.

⁶⁵⁷ el-Mü’min 40/40.

⁶⁵⁸ el-İnşikâk 84/8.

⁶⁵⁹ el-Hâkka 69/20.

⁶⁶⁰ el-Hâkka 69/26.

belirtir. Onların yok olmasıyla da Allah katında elem ve yoksunluktan başka ellerinde bir şey kalmaz.⁶⁶¹ Bu yüzden insan, “Hesâba çekilmeden önce kendinizi hesâba çekiniz.”⁶⁶² hadisi gereğince henüz dünyada iken hesâba çekilmeden önce kendini hesâba çekmeli yaptıklarını sorgulamalıdır.⁶⁶³

Yüce Allah, bazı ayetlerde de birtakım kimselerin amellerin tartılacağı mizan günü yaklaştığı halde hâlâ O’ndan yüz çevirmekte olduklarını⁶⁶⁴ bildirmektedir. Ayetteki uyarı ve hatırlatmanın muhatabı, Kur’ân-ı alaya alan ve nebiliğin bir Allah vergisi olduğuna inanmak istemeyen, kalpleri gaflette olan zalim kâfirlerdir. Onlar gizlice yaptıkları toplantılarında bunu bir sihirbazlık olarak görmek isterlerken, bu hallerini haber veren ayetler karşısında aciz kalmış, rüyadır, uydurmadır, şair işidir gibi argümanları öne sürerek sanki inanacaklarmış gibi Peygamberden bir mucize getirmesini istemişlerdir.⁶⁶⁵ Tıpkı Semûd, Lût kavmi ve Eyke halkı gibi elçilerin davetine aldırılmamış, onları yalanlayıp “*Rabbimiz bu elçilerin haber verdiği hesap gününden önce payımıza düşen cezayı bize hemen ver!*”⁶⁶⁶ diye alaya alarak çetin bir hesâba çekilmek suretiyle Allah’ın azabını hak etmişlerdir.⁶⁶⁷ Nitekim ayette, “*Allah yolundan sapanlara hesap gününü unuttukları için çok şiddetli bir azâb vardır.*”⁶⁶⁸ buyrulmaktadır. Musa peygamber de “*Ben hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim de sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığınırım*”⁶⁶⁹ demiştir.

Allah’ın hesap sorucu olarak her şeye kâfi olduğunu bildirdiği bir ayette de kişinin, sorumluluğu altındaki yetimin mallarını koruması, bulûğ çağına gelince de şahitler

⁶⁶¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 5/969-970.

⁶⁶² Tirmizî, “Kıyâmet”, 25.

⁶⁶³ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/907.

⁶⁶⁴ el-Enbiyâ 21/1-10.

⁶⁶⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/109-110.

⁶⁶⁶ Sâd 38/16.

⁶⁶⁷ et-Talâk 65/8.

⁶⁶⁸ Sâd 38/26.

⁶⁶⁹ el-Mü’min 40/27.

huzurunda mallarını ona iade etmesi⁶⁷⁰ öğütlenmiştir. Ayete göre vasi kişi, mallarını akıllıca kullanabilme kabiliyetini elde edene kadar yetimin mallarını, büyüyünce elimizden alır korkusuyla aceleyle israf ederek harcayıp, tüketmemelidir. Bununla beraber “...zengin olan, yetim malını yemeğe tenezzül etmesin, uzak dursun; Fakir olan ise, yetimin malından uygun bir şekilde istifade etsin...” buyrulmuştur. Buna göre fakir kimsenin, vasiliğini yaptığı yetim malından faydalanmasında bir sakınca yoktur. Çünkü onların bakımı, korunması için belli bir emek sarf etmektedir. Zengin olanların ise bu görevi sırf Allah rızası için yapmaları ve o maldan bir pay almamaları daha faziletli bir davranıştır.⁶⁷¹

3.5.16.2. Dünyevi Hesâb

Hesâbın dünyevi boyutuna örnek olarak verebileceğimiz bazı ayetlerde⁶⁷² ise Allah’ın, evreni ince bir hesap düzeni ile yarattığına değinilmiştir. Bununla ilgili bir ayette, Allah Teâlâ, gece karanlığını yarıp sabahı ortaya çıkardığını, geceyi bir dinlenme zamanı, güneş ve ayı da bunun için bir hesap ölçüsü yani takvim olarak tayin ettiğini haber vermektedir.⁶⁷³ Elmalılı, insanların amellerinin hesâbını vermekle mükellef bulduklarından dolayı Allah Teâlâ’nın, hesâbı da yaratmıştır olduğunu belirtir. Allah’ın takdirine örnek olarak Güneş, Ay ve Dünya’nın birbirleriyle uyum içinde dönmesiyle oluşan gece ve gündüz, gelişi güzel şekilde oluvermiş bir tesadüfler silsilesi değildir. Buna göre Allah Teâlâ yalnız kâdir, her şeye gücü yeten değil, ortak ve benzeri olmayan üstün bir bilgindir. Dolayısıyla tüm bunları dikkate almayıp ondan yüz çevirmek ve sonra onun hesâbından kaçabilmek mümkün değildir.⁶⁷⁴ Bu hususa dikkat çekmek için, hesâbın en kötüsü hak davetini dinlemeyen ve O’na icabet etmeyenlere çıkarılıp, en ağır şekilde sorgulanacakları ve cehenneme atılacakları⁶⁷⁵

⁶⁷⁰ en-Nisâ 4/6.

⁶⁷¹ Ömer Çelik, “Hakk’ın Daveti Kur’an-ı Kerim Meali ve Tefsiri”, <https://www.kuranvemeali.com/nisa-suresi/6-ayeti-meali> [23.09.2023].

⁶⁷² Âl-i İmrân 3/27; el-En‘âm 6/96; Yûnus 10/5; er-Ra’d 13/41; er-Rahmân 55/5.

⁶⁷³ el-En‘âm 6/96.

⁶⁷⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 2/909-910.

⁶⁷⁵ er-Ra’d 13/18.

vurgulanmıştır. Bu kimselerin imkanları olsa kendilerini bekleyen o çok kötü hesâb ve çok feci azaptan kurtulabilmek için, yeryüzündeki servetlerin ve imkânların tamamı kendilerinin olsa, hepsini feda edip kurtulmak isteyecekleri belirtilmiştir. Nitekim İbrahim peygamberde: “*Ey Rabbimiz! Herkesin hesâba çekileceği günde beni, ana-babamı ve Müminleri bağışla!*”⁶⁷⁶ diye dua ve niyazda bulunmuştur. Buna karşılık çekilecekleri kötü hesaptan, sorgulamayı kaybedip cezalandırılmaktan korkarak Rablerinden saygı ile çekinen, Allah’ın birleştirilmesini ve devam ettirilmesini emrettiği akrabalık bağlarını gözeten ve her türlü hakka hukuka riayet edenler “*Rablerinin emirlerine uyanlar için ise daha güzeli vardır.*”⁶⁷⁷ müjdesine nail olacaklardır. Elmalılı, “Ulu'l-elbâb” denilen bu üstün akıllı kimselerin özelliklerini şu şekilde sıralar; Allah'a verdikleri ahde vefa gösterir, hakka hukuka riayet ederler, O'na karşı günah işlemekten sakınır, rızasını kazanmak ve hesapsız mükâfatına ulaşmak için sabrederler,⁶⁷⁸ namazı hakkıyla kılar, kendilerine verilenlerden infak ederek kötülüğü iyilikle defederler.⁶⁷⁹ Allah Teâlâ bu kimselere, yaptıklarının karşılığını en güzeliyle ve daha fazlasıyla verecektir.⁶⁸⁰ Dolayısıyla Allah'ın nuruna hidayet edip ulaştırdığı bu Müminleri herhangi bir alışveriş O'nu anmaktan, namaz kılmaktan veya zekât vermekten alı koymamalıdır. Buna göre bir Mümin kalplerin ve gözlerin allak bullak olacağı öyle bir günden korkmalı ve ona göre yaşamalıdır ki Yüce Allah, yaptığı amellerinin daha güzeli ile bazı rivayetlerde geçtiği üzere bire yedi yüz şeklinde mükâfatlandırсын ve lütfundan ona fazlasıyla versin.⁶⁸¹ Böyle iman, itaat ve cihad ehli olanlara hesap günü vaad edilen hesapsız mükâfatlar⁶⁸² ayetlerde,⁶⁸³ döşenmiş tahtlara yaslanıp çeşit çeşit meyve ve içecek isteyebilecekleri, yanlarında da bakışları yalnızca

⁶⁷⁶ İbrahim 14/41.

⁶⁷⁷ er-Ra'd 13/21.

⁶⁷⁸ ez-Zümer 39/10.

⁶⁷⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/743-745.

⁶⁸⁰ en-Nûr 24/38.

⁶⁸¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 4/261.

⁶⁸² en-Nebe' 78/36.

⁶⁸³ Sâd 38/50-54; en-Nebe' 78/31-34

kocularına dönük ve onlarla aynı yaşta olan dilberlerle dolu “Adn” cennetleri olduğu haber verilmektedir.

Yine dünyevi muhtevaya giren bir ayette de Yüce Allah, “*Geceyi ve gündüzü varlığımıza delalet eden birer delil kıldık. Sonra Rabbinizden bir lütf aramanız, yılların sayısını ve hesâbını bilmeniz için gecenin karanlığını silip yerine eşyayı aydınlatan gündüzün aydınlığını getirdik.*”⁶⁸⁴ buyurmaktadır. Elmalılı insanların O’nun lütfunu isteyebilmeleri için güneşin, bir görmeye yarayan araç olarak parlak bir ışık kaynağı yapıldığını belirtmiştir. Gece ile gündüzün birbirinden ayrılması insanın, hayatında feyizlenip tefekkür edeceği sebeplerden yalnızca birisidir. Buna binaen ayetteki hitabın insanlara olmasından anlaşılının ise kişinin bunlara bakarak bir görüş ve düşünce sahibi olması, kendisini yaratan ve yetiştiren Allah’ın büyüklüğünü anlamaya çalışması olduğuna dikkat çekmiştir. Yüce Allah tüm bunları, dünyaya aldanıp ahiretteki hesâbı unutmamamız için yaratmıştır. Buna göre müfessir Kur’ân’ı gündüz gibi aydınlık, önceki kitapları ise gece gibi gölgede kalmış ve nesh edilmiş olarak tasvir etmiştir.⁶⁸⁵ Allah Teâlâ’nın kanunlarındaki inceliği ve hesâbı gözler önüne seren bu ayetlere göre insan da mizan gününün mutlaka geleceğini bilerek kendi hesâbını iyi yapmalı ve ona göre hazırlıklı olmalıdır.

Hasılı Kur’ân’da hesap kavramı, alışverişten sonra ödenmesi gereken bir karşılığı ifade etmekte olup, yalnızca dünyevi bir alışverişi değil, yaptıklarımız için Allah’ın bizleri sorgu suale çekeceği manevî bir hesâbı da içine almaktadır. Yine ilgili ayetlerde tüm evrenin çok muazzam bir denge ve bir hesap içinde yoktan var edildiği bildirilmektedir. İnsan da kainattaki bu ince hesâba bakıp “*Allah’ın, kullarının her halinden haberdar olduğunu ve ahirette hepsine ait hesâbı göreceğini...*”⁶⁸⁶ unutmayarak kendi hesâbını iyi yapmalıdır. Çünkü Yüce Allah, her şeyin hesâbını hakkıyla görendir. Dolayısıyla iş yaparken bir gün mutlaka O’na hesâb vereceğini göz önünde bulundurmalıdır. Nitekim ayette Allah yolundan sapanlara hesap gününü unuttukları için çok şiddetli bir azap olduğu bildirilmektedir.⁶⁸⁷ Bu azaba düşer

⁶⁸⁴ el-İsrâ 17/12.

⁶⁸⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 3/905-907

⁶⁸⁶ el-Bakara 2/202.

⁶⁸⁷ Sâd 38/26.

olmamak için kişi, dil ile ikrar kalp ile tasdik ederek iman edip takva sahibi olmalı, dini vecibelerde gaflete düşmekten kendini sakındırmalı ve ahirete yatırım olarak Allah'ın kendisine verdiklerinden O'nu rızasını kazanmak için vermelidir. Bu hal üzere olanlara Allah Teâlâ, hesap günü vaad ettiklerini tam,⁶⁸⁸ eksiksiz,⁶⁸⁹ kat kat⁶⁹⁰ ve fazla⁶⁹¹ olarak vereceğini, hesaplarını da kolay bir şekilde göreceğini bildirmektedir. Ancak hesâbı sıkıntılı geçecek ve sonu hüsrân olacak olanlar ise O'nun davetine icabet etmeyenlerdir. Bunlar kendilerine verilen mühlet dolduğu zaman Allah'ın huzuruna çıkarılıp, en ağır şekilde sorgulanacak ve sonrasında cehenneme yakıt olarak atıliverileceklerdir. Dolayısıyla Yüce Allah nasıl her şeyi bir hesâba göre yaratıp düzenlediyse insanın, hayatın da bu hesâbın bir parçası olduğu bilmesi ve buna göre dünyadaki hesâbını iyi yapması gerekmektedir.

⁶⁸⁸ en-Nisâ 4/6; en-Nûr 24/39.

⁶⁸⁹ en-Nisâ 4/176.

⁶⁹⁰ el-Bakara 2/286; el-Hadid 57/29

⁶⁹¹ en-Nûr 24/38.

SONUÇ

Kur'an'da ticaret ile ilgili incelemiş olduğumuz bu kavramlara göre insanın hayatını, Allah'ın rızasına uygun yaşaması için bir takım dünyevi ihtiyaçlarını meşru bir şekilde karşılayabilmesi ve ticari faaliyetlerini Kur'an'ın belirlediği çerçevede gerçekleştirmesi gerekmektedir. Ticaret ile ilgili ayetlere baktığımızda dünyevî kısım ile ilgili olanlardan daha çok kişinin ahiret saadetini sağlayacak uhrevî ticarete dikkat çekildiğini görmekteyiz. Buna göre asıl ticaret ahiret hayatında kazananlardan olmaktadır. Gerçek kar ve zarar etme durumu da bu ticarete konu olan davranışlarımızla belli olmaktadır. Yine Kur'ân'da dünyevî ticaret, uhrevî ticarete bağlı olarak anlatılmıştır. Mesela rızkın temininde helal olan teşvik edilmiş, yapılacak ticaretin adâlet, sadâkat ve hakkaniyet esasları çerçevesinde gerçekleştirilmesi istenmiştir. Böylelikle hayatın devamı için korunması gereken mal, ticarete ki ahlâkî ilke ve hukuk kurallarıyla güvence altına alınmıştır. Ayetlerin çizdiği çerçevede karşılıklı rızaya riayet edilmeli, haksız yere bir başkasının malını almaktan kaçınılmalı ve sözleşmeler kesin bir sonuca bağlanmalıdır. Herhangi bir haksızlığa fırsat vermemek içinde ticaretin yazılı kâğıda dökülmesi, şahit tutulması veya rehin bırakılması ayetlerde öğütlenmiştir.

Ticaretin nesnesi olan mal bir metâ'dır. Yani Elmalılı'nın da tarifıyla çok kısa bir süre insana hoş gelen ancak gerçekte çöldeki bir serap kadar yanıltıcı olandır. Bunun farkında olup gerçek saadetin ve mükâfatın Allah katında verileceğini bilen kimseler, dünya hayatını daha çok mal kazanmak veya zevk ve sefa sürmek için değil, meyvesini ahirette almak için ekilen bir tarla olarak görüp, ticaretlerini bu şuurla yaparlar. Elmalılı tam tersi şekilde sadece geçici olan dünya çıkarımını elde etmek için her türlü gayr-ı meşru yola başvuranların ekinliğini ise bakımsız ve yabani otlarla kaplanmış bir tarlaya benzetir. Bu kimselerin elde ettikleri şey yalnızca dünya malından ibaret olup ahirette ki karşılığı hüsrandır.

Ayetlerde Allah'ın yarattığı bu evrende, koyduğu ölçü ve dengeye istinaden insanın ticaretteki alışverişlerini de belli ölçüler çerçevesinde gerçekleştirmesi istenmiştir. Kur'ân'da tartıda doğru bir şekilde ölçmenin alışverişin temel unsuru olduğu ve bu yüzdende alışverişlerde hakkaniyete riayet edilmesi gerektiği açıkça belirtilmektedir. Elmalılı da bu ayetler çerçevesinde kişinin küçük büyük fark etmeksizin herhangi bir ticari faaliyetinde işini düzgün yapıp adaletli olması yani kendi hakkını nasıl savunuyorsa karşısındakinin de hakkını öyle gözetmesi, eksik verdiği veya fazla

aldığının ebedi saadetine engel olacağını aklından çıkarmayarak en ufak bir yanlışlığa, haksızlığa mahal vermemesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Nasıl ki doğru tartmak için doğru ağırlığa ihtiyaç duyuluyorsa mizanın ağır basıp amel defterinin sağdan verilmesi içinde doğru ağırlık olarak sâlih amellere ihtiyaç vardır. Kişinin hesâbı görüldükten sonra kendisine kalacak kâra göre tartıları ağır gelenler kurtuluşa erecek ve cennetle beraber Allah katında sayısız nimetlerle mükâfatlandırılacaktır. Buna göre Elmalılı, insanın nasıl ki dünyadaki ticaretinin kesâda uğramasından çekinerek hesâbını dikkatli yapıyorsa, yaptığı amellerini her daim gören ve kaydeden Yüce Allah'a, kazancı nasıl kazandığını ve onu nerede harcadığının hesâbını vereceğini bilerek ahiretten önce kendisini hesâba çekmesi, başkaları haksızlık yapıyor diye kendisinin de haksızlığa kalkışmaması gerektiğini öğütlemiştir. Buna binaen inanan bir kişi ebedi kurtuluşa ermek istiyorsa, Kur'ân'ın hükümlerinden şaşmamalı ve yaşantısını ona göre ayarlamalıdır. Ancak bu şekilde uhrevi ecre nail olmak mümkündür.

Allah Teâlâ'nın, Müminlerden canlarını ve mallarını, karşılığı cennet olmak üzere satın aldığını dolayısıyla da kişinin rızık temini için çalışırken, Allah'a kulluk etmeyi unutmaması gerektiğini söyleyebiliriz. Çünkü mal veya para kazanma hırsının ticari ahlakın, iman ve ibadetin önüne geçmesi kişinin, ahiret saadetini para gibi kıymetsiz bir menfaate değişmesi demektir ki Elmalılı bunun ahirette verilecek mükâfatların yanında hiçbir önemi olmadığını vurgulamıştır. Bunun gibi ticari sözleşmelerde karşılıklı güveni baltalayan hile veya servetlerin tek elde toplanmasına neden olup toplum yapısını bozan faiz yoluyla başkalarının malını haksız yere yiyen ve bu hal üzere ölenlerin kazandıkları şeylerin ahirette, kişinin içinde gerçek bir ateşe dönüşüp onu devamlı yakacağı haber verilmektedir. Oysaki ticaret yalnızca helal rızık temini için bir kâr elde etme biçimidir. Yani ticaretin özü alışverişten kişiye kalan kazançtır. Dolayısıyla emeksiz ve risksiz elde edilen faizin aksine ticaretteki kâr, insanların nezdinde bir değeri ve faydası olan malları üretmek veya alıp satmak için alınan riskin ve girilen zahmetlerin karşılığıdır. Elmalılı bu emek ve çabanın yerini kolay yoldan para kazanma hırsıyla faiz alıp vermenin alması halinde bu döngünün zengini zengin fakiri daha fakir yaptığını belirterek, sermayenin atıl hale gelmesiyle de üretimin düşüp bunun sonucunda da istihdamın azalarak sosyo-ekonomik dengenin bozulmasına yol açtığı sonucuna ulaşmıştır. Bunlar ve daha pek çok sebeplerden ötürü mutlak olarak haram kılınmıştır. Bunun yerine birey bazında herhangi bir menfaat beklemeden, karşılığını ahirette almak üzere Allah'a güzel bir borç verir gibi karz-ı hasende

bulunulması ayetlerde tavsiye ve teşvik edilmiştir. Elmalılı bu faiz illetinin ortadan kaldırılması için öncelikle ferdi çabaya dayanan toplumsal hassasiyetle sonrasında ise devlet eliyle faize asla geçit vermeyen kanunlarla bir toplum düzeni oluşturulması sonucunda mutlu ve huzurlu bir sosyal yapı ortaya çıkacağını belirterek güzel bir tespit yapmıştır. Nitekim günümüzde de artmasından şikâyet edilen gıda, kira, akaryakıt, enerji, enflasyon, işsizlik vb. gibi kalemlerdeki yükselmenin bir numaralı nedeni yüksek faiz verilmesiyle alınan ithal ürünleri cari açığı arttırmasıdır. Bu kısır döngünün kırılması ise Elmalılı'nın vurguladığı gibi ferdi olarak insanların faiz hassasiyeti göstermesi ve ithal mal tüketimini mümkün olan en az seviyeye indirilmesiyle başlamaktadır.

Ticaretteki hile ve faizle, ahireti dünya için feda etmeyi kötü bir değişim olarak kabul edersek hayallere bile sığmayan nimetlere erişecek kimselerden olmak için dünya hayatını, ahiret yurdu için bir kazanç yeri olarak değerlendirip ölüm gelmeden önce Allah'ın emanet olarak verdiği mal ve can nimetini O'nun yolunda tüketmek, dini görevleri layıkıyla yerine getirmek ve bu uğurda önümüze çıkan sıkıntılar karşısında sabırlı olmak icap etmektedir. Mal bahsindeki ayetlerden de anlaşıldığı üzere kişi, Allah'ın tasarruf etme yetkisi vermiş olduğu malı kendi istediği gibi sarf etmesi halinde ondan hiçbir kâr ve menfaat elde edemeyeceğinden mütevellit malını iyiye kullanması gerekmektedir. Bu da mallarını karşılığında Allah'ın rızasından başka hiçbir şey beklemeden O'nun yolunda infak etmekten geçmektedir. Ancak Elmalılı bunun başlı başına yeterli olmadığını, infak edilecek malın Allah rızası için verilmesinin yanında helalinden kazanılmış olması gerektiğine de dikkat çekmiştir. Bu şekilde Allah için feda edilen mal ve O'nun yolunda harcanmış bir hayatla ebedi saadet satın alınarak iyi bir ticari kazanç elde edilmiş olacağını vurgulamıştır.

Dikkatleri celbeden bir diğer önemli husus da Allah Teâlâ'ya iman ve itaatin bolluk ve bereketi arttırması, küfür ve itaatsizliğin ise bu bereketi ortadan kaldırıp sıkıntı ve felakete neden olmasıdır. Bu yüzden Allah'ın ihsan ettiği malları, evlatları ve diğer bütün nimetleri arttırması için günahların terkedilerek Allah'tan bolca bağışlanma dilenilmesi ve yalnız O'nun rahmetine sığınılması gerekmektedir. Nitekim malı dilediğine dilediği miktarda, dilediği süre zarfında veren ve böylelikle fakiri zengin zengini fakir yapan yine ancak O'dur. Elmalılı buradan hareketle zatına birtakım nimetler bahşedilen kimsenin kendisinde bir varlık görüp verilenlerin geçiciliğini unutmak gibi bir gaflete düşmemesi gerektiğini belirterek mal ve evlatları dünya

hayatının süsü olarak tasvir etmiştir. Yani insanın hayatını idame ettirebilmesi için gerekli olan bu nimetler bir amaç değil araç olarak görmüş ve ahiret saadetine vesile olmaları dışında kişinin kalbinde yer etmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü bunlara beslenen muhabbet, Allah ve Rasûlü'nün önüne geçtiği vakit kişiyi yapması gereken sorumluluklarından alıkoyan bela ve musibetlere dönüşmektedirler.

Hasılı Elmalılı Muhammed Hamdi Efendi, Kur'ân'da geçen bu ticarî kavramları en güzel şekilde maddi ve manevi yönleriyle açıklamıştır. Dünya hayatının kısa ve sonlu, âhiret hayatının ise sonsuz olması gibi bu ticarî kavramlar da Kur'ân'da hakikî mânasıyla daha az, mecâzî mânasıyla daha fazla kullanılmıştır. Dolayısıyla bu kavramlardan çıkan ahlaki umdeler Elmalılı'nın izah ettiği gibi iki yönüyle de insanlara aşılırsa ferd ve toplumlar daha huzurlu, ekonomileri de daha sağlam ve güçlü olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-Müfehres Li Elfâzı'lKur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Matbaatu Dâru'l-Kütübi'l-Mısıryye, 1988.
- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd. "el-Mu'cemü'l-Müfehres Li Elfâzı'lKur'âni'l-Kerîm". <https://www.kuranmeali.com/Mucem.php?harf=%D9%88> [18.11.2023].
- Agitoğlu, Nurullah. "Dünya Hayatını Değerlendirme Bağlamında Ticaret: Hadisler Işığında Bir Değerlendirme". *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*. C. 7, S. 61 (2020): 3196-3201.
- Aksel, Hesna Serra. "Kur'ân ve Sünnet'te Ticaret ve Faiz Kavramları" Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Enstitüsü, 2011.
- Alkış, Alpaslan. "Mecelle'de Akid Teorisi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 2 (2019): 444-468.
- Apaydın, Hacı Yunus. "Karz", *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/520.
- Arslan, Durmuş. "Ahilikte İş ve Ticaret Ahlâkının Kur'ânî Referansları". *Gök Medrese İlahiyat Araştırmaları*. S. 1 (2019): 73-112.
- Aydar, Hidayet. "Kur'ân-ı Kerîm'de Ticaret". *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*. S. 10. (2010): 8-10.
- Aydın, Mehmet Akif. "Deyn". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/266.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Mehir", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/389-391.
- Badem, Mustafa. "Kur'ân'da Ekonomik Hayata İliştin Esaslar" Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Bağçeci, Muhiddin. "Ecir". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/383.
- Baltacı, Burhan. "Bakara Sûresi 282. Ayetin Genel Özellikleri ve Fikhî Kavramları". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 8, S.1 (2008): 147-177
- Bardakoğlu, Ali. "Bey". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/13.
- Bardakoğlu, Ali. "İslam Hukukunda Akid Hürriyeti ve Akdi Şartlar Açısından Bu Hürriyetin Sınırı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1 S.1 (1983): 9-20.

- Bilgin, Mustafa. "Hak Dini Kur'an Dili". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/153-163.
- Binatlı, Yusuf Ziya. "Faiz ve İslam Hukukunda Faiz". *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*. C. 2, S. 1 (1966): 147-183.
- Buladı, Kerim. "Kuran ve Hadislerde Ticaret". *Diyanet İlmi Dergi*. C. 40, S. 1 (2004): 63-90.
- Coşkun, Mustafa. "Faiz-Banka ve İslam". *İslam Medeniyeti Dergisi*. C. 3, S. 29 (1973): 33-43.
- Çalış, Halit. Hacak, Hasan. "Rehin". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/538.
- Çalışkan, Necmettin. "Kur'an'da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları". *Antakiyat/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.1, S.1 (2018): 22-42.
- Çağrı, Mustafa. "Metâ". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 19/389.
- Çelik, Ömer. "Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri". <https://www.kuranvemeali.com/araf-suresi/148-ayeti-meali> [11.09.2023].
- Çelik, Ömer. "Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri". <https://www.kuranvemeali.com/nisa-suresi/6-ayeti-meali> [23.09.2023].
- Çetinkaya, Esra. "Tokat Şer'iyeye Sicillerine Göre Osmanlı Hukukunda Karz Sözleşmesi (1805-1843/1220-1258)". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. C. 21, S. 2 (2015): 243-270.
- Çınar, Esra. "Kur'an'da Soyut Bağlamda Kullanılan Ticaret Kavramları ve Edebî Sanatları" Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi Temel İslâm Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Efe, Ahmet. "Risale-i Nur'a Göre İslam Ekonomisinde Üretim ve Tüketim". *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. C. 10, S.1 (2018): 92-113.
- el-Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzi. *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Sadık Kamhâvî, Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1992.
- el-Fêrâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitab'ul-Ayn*, thk: Abdülhamid Hindeviyyü, Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-ilmîyye, 2002.

- el-İsfahani Ragıb. *Müfredat: Kur'ân Kavramları Sözlüğü*. trc. Abdalbaki Güneş. Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- el,Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Ensârî el-Hazrecî el-Endelûsî. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, trc. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc, 2001.
- Erdem, Ekrem. “Kur'ân'da Ribâ (Faiz) Ayetlerinin Kademeli Nüzulü ve Üslûbu: İslam'ın Ticaret, İnfak ve Finans Sistemi Üzerinden Bir İnceleme”. In *İslam İktisadi Perspektifinden Faiz*, İstanbul: İktisat Yayınları, 2018, 1-51.
- Eroltekin, Mehmet Fatih. “Kur'ân'ı Kerim'in Mal Varlığına Bakış Açısı” Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Ersoy, Arif. “İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fıtri İktisat ve İktisadi Yapısı”. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*. C. 1, S. 1 (2015): 37-64.
- Erturhan, Sabri. “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. S. 16 (2010): 213-246.
- Eskicioğlu, Osman. “Kur'ân ve Serbest Piyasa Ekonomisi”. *Eskiyeni Dergisi*. S. 18 (2010): 77-91.
- Geçit, M. Salih. “Kur'ân ışığında imân-iktisat ilişkisi” Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Temel İslâm Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Gül, Ali Rıza. “Kur'ân'da Ticaret Ahlâkı” Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Güneş, Cengiz. “Kur'ân'da Ticaretin Uhrevî Boyutu”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 7, S. 1 (2019): 101-124.
- Güneş, Cengiz. *Kur'ân'ın Ticaret Dili*, İstanbul: Arı Sanat, 2021.
- Güneş, Cengiz. “Kur'ân'ın Ticaret Dili ve Kavramları”. *UMDE: Dini Tetkikler Dergisi*. C.2, S. 1 (2019): 101-125.
- Gürbüz, H. Zahid. “Karzı Hasen'in İktisadi Önemi ve Günümüzdeki Uygulamaları”. *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*. C. 2, S. 2 (2021): 119-129.
- Görgülü, H. Ali. “İmam Muhammed Eş-Şeybanî'nin 'Kitabu'l-Kesb'İ Ve Kazanç Hakkındaki Görüşleri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. S.16 (2010): 403-432.

- Habergetiren, Ömer Faruk. “Fahredden er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Gayb İsimli Tefsirinde Ribâ (Faiz) Yasağını Konu Alan Ayetlere Getirmiş Olduğu Yorumlar”. *Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi*. C. 2, S. 2 (2018): 112-113.
- Hacak, Hasan. “Mal”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/461.
- Hacak, Hasan. “Vezni”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 20, 43/95.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadıl Cemaleddin b. Mükrim. *Lisânu'l-Arab*, Kum: Neşru Edebi'l-Havze, 1985.
- Kaan, Enver Osman. “Faize Alternatif Bir Finansman Aracı Olarak Karz-ı Hasen Yerine Zekât”. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 8, S. 2 (2021): 605-621
- Köksal, Asım Cüneyd. “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti”, (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili Giriş Kısmı, haz. Asım Cüneyd Köksal-Murat Kaya), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: 2021, C. 1/9-22.
- Kallek, Cengiz. “Ticaret”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/134.
- Karaman, Hayreddin. “Akd”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/251-256.
- Karataş, Zübeyir. “Kur'an'da Ekonomik Refah” *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 9 S. 2 (2022): 863-883
- Kaya, Murat. “Kur'an'da Vezni, Mîzân ve Mevzûn Kelimeleri -Vücûh ve Nezâir Bağlamında Bir İnceleme”. *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*. C. 31, S. 31 (2019): 9-36.
- Kayhan, Veli. “Kur'an'a Göre İsrâf Ve İktisat”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C. 6, S. 7 (2006): 149-195.
- Köse, Sâffet. *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 2 bs. İstanbul: Gezegen, 2012.
- Özdemir, Ahmet. “Karz Akdinin Mahiyeti ve Faizli İşlemleri Önleme Fonksiyonu”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 12, S. 1 (2012): 125-145
- Özsoy, İsmail. “Fâiz”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/110.
- Pekşen, Esra. “Kur'an'da Alışveriş Ahlakı” Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Rahman, Afzalur. *Hız. Muhammed (s.a.v) Siret Ansiklopedisi*, tre. Kurul, İstanbul: Inkılab, 1996.

- Sağlam, Mustafa. “Kur’ân’da Mülk Kavramının Anlam Çerçevesi”. *UMDE Dini Tetkikler Dergisi*. C. 2, S. 2 (2019): 93-130.
- Sinanoglu, Mustafa. ‘Hüsran’. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/35.
- Tehânevî, Muhammed. *Keşşâfu İstılâhâtil-Fünûn ve ’Ulûm*, thk. Ali Dahrûc, Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996.
- Ulukan, Ali Ertan. Bilgiz, Musa. “Kur’ân’da Din İstismarını İfade Eden Bazı Kelimeler”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 10, S. 19 (2023): 93-94.
- Yılmaz, Ömer. “İktisadî Hayatta ve İslâm’da Faiz”. *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi*. C. 5, C.1 (2018): 509-513.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Bir Kur’ân Mütefekkeri Elmalılı M. Hamdi Yazır”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 57-62.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak dini Kur’ân dili*, (inceleme-tenkitli metin), haz. Asım Cüneyd Köksal, Murat Kaya, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: 2021, C. 1-6.
- Yerlikaya, Ünal. “Hanefî Hukuk Düşüncesinde Ayn-Deyn Ayrımı ve Hukukî Düzenlemelere Etkisi-İş ve İstisnâ’ Akdi Örneği”. *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, C. 8, S. 1 (2022): 289-319.
- Yurdakök, İsmail. “Çarpan Teorisinden Fizyokratlara ve İhtiyat Akçesine: Elmalılı Tefsîrinde İktisat Notları”. https://www.academia.edu/6426784/islam_ekonomisi_Elmalili_1878_1942_Tefsirinde_%C4%B0ktisat_Notlari_Notes_On_Economics_in_the_Quran_Interpretation_of_Elmalili_1878_1942_in_Turkish_ [11.04.2023].
- Yüksek, Ali. “İslam Ticaret Hukukunda Temel Ahlaki Ölçütler”. *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi*. S. 30 (2021): 7-22.
- Yüksel, Emrullah. ‘Hesâb’. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/240.
- Zekeriyya Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyya, *Makâyisü’l-Luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, Beyrut: D’arü’l Celîl, 1991.

ÖZGEÇMİŞ

Muhammed Sertaç Akkaya

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Uluslararası Finans Ve Katılım Bankacılığı Bölümü, 2023, İstanbul.

Lisans: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2021, İstanbul.

B. YAYINLARI

Muhammed Sertaç AKKAYA, “Muhammed B. Ahmed el-Kurtubî’nin el-Câmi’li-Ahkâmi’l-Kur’ân Adlı Tefsirinde Ticaret Ahlakı”, *Selçuk 9. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, (17 Aralık 2023 - Konya), 957-965.